

**ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
ЕЛИЗАВЕТА ДАНИЕЛЯН**

**ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ:**

СУДЕБНАЯ СИСТЕМА В ПЕРВОЙ АРМЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ 2

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԱՆԱՀԻՏ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՈՒԿ ԱԳՔՅՈՒՐ 7

ԳՈՌ ՀՈՎԶԱՆԵՒՍՅԱՆ

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏՈՎ ՕՐԵՆՔԻ ԴՐՈՒՅԹԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ 101-ՐԴ ՀՈԳՎԱԾԻ ԱՌԱՋԻՆ ՍԱՄԻ

6-ՐԴ ԿԵՏԻ ԻՍՍԱՏՈՎ 14

ՏԻԳՐԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ,

ԴՐԱՆՑ ՏԵՂԵ ՈՒ ԴԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 20

ՆԱՐԵԿ ՉԱՐԻԵՆՅԱՆ

ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԲԱՅԱՌԻԿ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

ԵՎ ԴՐԱ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄՈՒՄ 28

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՄՇԵՐ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ԱՐՀՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 33

ԳՈՐ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

«ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ 42

ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՎԱՀՐԱՄ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԴԱՎԻԹ ՄԵՐՈՐՅԱՆ

ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ

ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓՈԿ ՊԱՏԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԲ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ԿՈՂՄԻՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒՄԸ

ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԽԱԽՏՄԱՆ ՏԱՐԱՏԵՄԱԿ 52

ԱՇԽԵՆ ՍՈՂՈՍՈՅԱՆ

ԲԱԺՆԵՏԵՐԵՐԻ ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ 62

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԱՆՆԱ ԳԱՆԻԲԵԿՅԱՆ

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱՇԱՌՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ԿՈՂՄԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 68

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՀԵ ՀՈՎԶԱՆԵՒՍՅԱՆ

ՆՅՈՒԹՎԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԻ ՍԽԱԼ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

ՈՐՊԵՍ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԸ ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳՈՎ ԲԵԿԱՆԵԼՈՒ ՀԻՄՔ 74

ՊԱՎԵԼ ԹԱԳԵՎՈՍՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԾԱՆԱԶՄԱՆ

ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ

ԿԱՅԱՑՎԱԾ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԸ 79

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ ՎՃԱՐԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄ 86

RESUME 98

Елизавета ДАНИЕЛЯН

Судья Кассационного суда РА

ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ: СУДЕБНАЯ СИСТЕМА В ПЕРВОЙ АРМЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

С образованием Первой Армянской Республики (28 мая 1918 года) начинается формирование законодательства и судебной системы независимого армянского государства.

В период сложной историко-политической ситуации Первая Армянская Республика просуществовала два с половиной года (до 2 декабря 1920 года), которая по форме правления была парламентской республикой. Парламент был однопалатным, состоящим из комиссий - законодательной, бюджетной, продовольственной, автономий, земельной, труда и опекуна, иммиграции и восстановления, учебно-образовательной, военной, редакционной, комиссии общественно - полезных предприятий - и Совета старейшин.

В парламенте, образованном по демократическим принципам, действовали четыре политические партии: Армянская революционная федерация дашнакцутюн, Социал-демократическая (гнчакян) партия, социал-революционеры и Армянская Народная партия, - которые составляли парламентские фракции.

Законодательным органом страны считался парламент (Национальный Совет), а исполнительную власть

осуществляло правительство, которое было подотчетно парламенту.

Правительство республики было наделено полномочиями делегированной законодательной власти¹, а в течение последних шести месяцев существования республики, когда больше не созывались заседания Национального Совета, оно полностью осуществляло также и законодательную власть. В течение двух с половиной лет существования Республики было принято 1203 закона, из которых 290 парламентом, а остальные 913 — правительством.

Превалирующая часть принятых законов относилась к вопросам управления (например, “О борьбе с холерой”, “О денежном и продуктовом довольствии и дорожных расходах членов Совета Армении”, “О правительственных закупках картофеля”, и т.д.). Несмотря на их важность (имея ввиду сложную политическую и социально-экономическую ситуацию времени), тем не менее это были скорее постановления, чем законодательные акты.

Особым законом (“О сохранении и публикации законов” от 24 сентября 1918г.) был установлен порядок публикации законов.² Согласно этому порядку, настоящим текстом закона считался тот экземпляр, кото-

рый содержал окончательно утвержденный Советом оригинал и был заверен подписями Председателя Совета и старшего секретаря.

После утверждения закона его экземпляры по указу Председателя Совета отправлялись для печати и опубликования.

Законы публиковались в официальном Вестнике парламента в Сборнике законов («Հաշիւր օրհիւշ»).

Согласно закону “О вступлении в силу” от 24 декабря 1919г.:

“1.каждый закон в Ереване вступал в силу на пятый день после публикации, а в остальных местах республики — на пятнадцатый день;

2. в отдельных случаях особым решением парламента закон входил в силу, начиная с указанного в данном законе срока и форме, независимо от публикации в “Сборнике законов”.³

Из принятых законов наиболее примечательны “О введении суда присяжных заседателей на территории Армении” (от 6 декабря 1918 года), “Об основании земских учреждений в некоторых провинциях Армении” (от 23 мая 1919 года), “Об объявлении независимости объединенной Армении”(от 26 мая 1919 года), “О Ереванском университете”(от 8 июля 1919 года), “О государственном языке” (от 26 декабря 1919 года), “Временный единый закон” (утвержденный Временным правительством 17 апреля 1917 года, и измененный Парламентом Республики Армения от (21 апреля 1920 года); “Временный закон “О чрезвычайном суде и подсудных ему делах ”(от 8 мая 1920 года), “О школьных должностных лицах” (от 5 августа 1920 года), “Об установлении наказаний за производство фальшивых государственных денег” (от 2 октяб-

ря 1920 года), “О преступлениях должностных лиц” и т.д.

Кроме указанных национальных законов, основным источником права в Республике Армения были законодательные акты Российской империи, с некоторыми определенными поправками и редакциями. По этому поводу Парламент республики принял особый закон “О применении законов бывшей Российской империи на территории Армении” (от 6 декабря 1918 года), согласно которому “на территории Армении временно применяются законы бывшей Российской империи, с изменениями и дополнениями, внесенными Временным правительством, Закавказским комиссариатом, Сеймом и Советом Армении”.⁴

Вновь созданная Республика сразу же приступила к созданию судебной системы.⁵

Национальный совет принял следующие законы относительно судостроительства:

1. О реформировании в Республике Армения арбитражных отделений и следственных отделов и открытия новых.

2. О судах, рассматривающих административные дела.

3. О введении в пределах территории Армении сената и судебных инстанций.

4. О введении в пределах территории Армении суда присяжных заседателей.

5. О некоторых изменениях в судебном уставе.⁶

Эти законы устанавливали судебную систему Республики Армения и вопросы ее формирования.

Первым звеном судебной системы были действующие единолично арбитражные суды. Согласно вышеназванному закону, в городе Ереване

История государства и права

действовали два, а в Ереванской (Эриванской) губернии — три, в провинции Эчмиадзин — три, в провинции Сурмалу — два, провинции Каракилиса — одно, провинции Лори — одно, провинции Дилижан — одно, в провинции Нор-Баязет — одно, провинции Шарот — одно, провинции Даларагяз — одно, Нахичеван — два, Зангезур — два, а в провинции Александрополь — два отделения арбитражного суда. Согласно статье 447-ой устава, полномочия определения и изменения границ этих отделений имел министр юстиции.⁷

Арбитражные суда рассматривали дела в пределах 500 рублей исковой цены и уголовные дела небольшой степени общественной опасности, установленные законом.

Согласно закону «О судах, рассматривающих административные дела», рассмотрению арбитражных судов передавались также административные дела.

Для арбитражных судов апелляционной инстанцией считался районный суд, а для кассационной инстанцией — сенат.

В качестве суда первой инстанции общей юрисдикции выступал районный суд, расположенный в Ереване. Впоследствии подобные суды были созданы в Александрополе и в Карсе.

Реформе судебной системы, унаследованной от царской России и Временного правительства, был направлен опубликованный 6 декабря 1918 года закон, которым создавалась Ереванская Судебная палата. Она фактически начала действовать с 1 апреля 1919 года, а до этого в этой инстанции не было рассмотрено ни одного судебного дела. В общей системе Судебная палата стала вторым звеном после арбитражных и

районных судов и считалась апелляционной инстанцией. Она состояла из двух департаментов: уголовных и гражданских дел, имела канцелярию, камеру следователя по важным делам, камеру особого присутствия. При Палате действовала канцелярия прокурорского надзора или прокурора.

Судебная палата непосредственно подчинялась министерству юстиции. Она руководствовалась законами и соответствующими кодексами Российской империи и Временного правительства.

Судебная палата находилась в 1-ой части Еревана по адресу: улица Губернская 48. Она занимала 5 комнат, из которых одна была кабинетом председателя палаты, другая — залом заседаний, третья — совещательной комнатой, четвертая — кабинет прокурора палаты, пятая — канцелярия палаты и прокуратуры. В этих условиях работала Палата, штатное расписание которой было таким: председатель, 6 членов, 2 секретаря, 1 судебный пристав, 2 помощника секретаря, 1 переводчик, 1 делопроизводитель, 1 канцелярский служащий, 2 машинистки, 2 курьера.

По утвержденному в 1919 году штатному расписанию, претерпевшему частичные изменения, личный состав Судебной палаты состоял из 18 лиц и был следующим:

Председатель — Овсеп Акопян-Амирханянц;

Члены палаты — Петрос Александрян-Абгарян, Андрей Иванович Лесков, Антон Дионисович Смугловский, Сенекерим Маргарян-Арцруни, Карапет Акопян-Кёлянц, Валерий Федорович Волчинский;

Секретари — Геворг Арутюнян-Паносян, Мисак Егишян-Шумаянц, делопроизводитель — Сатеник

Ованнисян-Хечумян, служащие канцелярии - Арусяк Романовна Мелик-Григорян, Сатеник Хачатрян-Хумарян, курьеры — Арутюн Григорян-Айрумян, Хачатур Арутюнян-Казарян.

Прокурор Палаты — Гарегин Степанян-Меликянц, помощники прокурора — Петрос Саркисян-Петросянц, Овсеп Мелик-Агамалаянц.

После утверждения высшие должностные лица Судебной палаты на общем собрании департаментов и при участии какого-либо духовного лица проходили церемонию присяги. Они заверяли своей подписью текст присяги следующего содержания: “Обещаю и клянусь святым именем Божиим на Святом писании и Кресте животворящем быть верным Республике Армения, свято чтить законы республики, судить с чистой совестью и без какого-либо пристрастия, всегда поступать согласно званию, помня, что я обязан быть ответствен за все это перед законом, Богом и Его грозным Судом. Закрепляя свою клятву, целую Крест и Слово Спасителя”.

Районные суды рассматривали уголовные и гражданские дела, которые находились вне полномочий арбитражных судов.

В составе районного суда действовал суд присяжных. Этот институт, как известно, во времена Российской империи не был предусмотрен для Закавказья, и впервые он был введен в Республике Армения вышеуказанным законом “О введении суда присяжных”.⁸

Согласно закону “О введении сената и суда присяжных” судебная инстанция, которая именовалась судебной палатой, состояла из уголовного и гражданского департаментов. Этот суд выступал в качестве выше-

го суда по делам, рассмотренным районными судами в порядке первой инстанции.

Сенат также состоял из двух департаментов, уголовного и гражданского, и выступал в качестве единого высшего кассационного суда.

Дела, рассмотренные судом присяжных не допускались к пересмотру и могли быть рассмотрены только в порядке кассации.

Согласно закону “О некоторых изменениях в Судебном уставе”, председателей и членов Сената, Судебной палаты и районных судов назначал Национальный совет Республики Армения (в дальнейшем Парламент) по представлению министра юстиции, а арбитражных судей — правительство, но также по представлению министра юстиции.

Как видим, в Первой Армянской республике была создана даже с современной точки зрения прогрессивная судебная система, а кодексы уголовного и гражданского судопроизводства, принятые в России в 1864 году в процессе судебного-правовых реформ, были построены на таких буржуазно-демократических принципах, каковыми являются, состязательность, публичность, устная форма, законность, непосредственность, равенство сторон, право на защиту и т.д.

Однако цели достижения результативного правосудия, несуждено было осуществиться, основной причиной чего являлась социально-политическая ситуация Армении в тот период.

Первая Армянская республика предприняла попытки исправить ситуацию путем создания чрезвычайных судов. С целью усиления борьбы с должностными преступлениями законом от 7 июля 1919 года при ми-

История государства и права

нистерстве юстиции были созданы чрезвычайная следственная комиссия и чрезвычайный суд, однако они законом от 3 января 1920 года были отменены, так как их деятельность оказалась непродуктивной.⁹

Следующий чрезвычайный суд был создан на основании временного закона от 8 мая 1920 года “О чрезвычайном суде и подсудных ему делах”.¹⁰

За ряд подсудных чрезвычайному суду деяний (в том числе участие в восстании против власти) закон предусматривал только одно единственное наказание — смертную казнь. Согласно указанному закону, если лицо было задержано при совершении преступления, милиция немедленно составляла акт и направляла дело к чрезвычайному государственному обвинителю, который тут же составлял обвинительный акт и посылал дело в чрезвычайный суд, который был обяван в тот же день вынести приговор. Согласно статье 17-ой данного закона, приговор чрезвычайного суда не аргументировался, был окончательным и не подле-

жал обжалованию.

27 ноября 1920 года было принято решение об отмене временного закона и роспуске чрезвычайного суда.¹¹

Первая Армянская республика просуществовала до 2 декабря 1920 года, когда власть перешла к большевикам.

Подводя итог, можно сказать, что формирование судебной системы в Первой Армянской республике осталось незавершенным по ряду объективных и частично субъективных причин. Тем не менее, судебная система Первой Армянской республики, в основе которой в основном лежало судебное законодательство царской России, по своей сути и недолгому существованию являлась качественно прогрессивным шагом по направлению к судебным системам, формирующимся и действующим по демократическим принципам. Особенно это относится к арбитражным судам и судам присяжных, опыт которых, по нашему мнению, познавателен и приемлем в наше время.

1. 27 апреля 1919 года Парламент, законом от 5 мая 1920 года на период каникул парламента все свои полномочия, в том числе законодательные, передавал правительству. Законы Республики Армения /1918-1920гг., Ереван, 1998, с. 55 и 269/.

2. Законы Парламента Республики Армения /1918-1920гг./, Ереван, 1998, с. 5-6/.

3. Законы Республики Армения /1918-1920гг., Ереван, 1998, с. 207.

4. Законы Республики Армения /1918-1920гг., Ереван, 1998, с. 22/.

5. *Вагаряян А.Г.* Судебная система Первой Армянской республики /1918-1920гг./, автореферат диссерт. к.ю.н., Ереван, 1996; *Казинян Г.С.* Актуальные и исторические проблемы уголовного судопроизводства в Армении, Ереван, 2001, с. 42-54; *Казинян Г.С., Дилбандян С.А.* Судебное строительство

и правоохранительные органы Республики Армения, Ереван, 2003, с. 128-129; *Бадирян Г.* Судебно-правовые реформы и судебнопросессуальный регламент, Ереван, 2002, с. 21-26; *Казинян Г.С.* История развития уголовного процесса в Армении. Ереван, 1999, с. 46-49.

6. Законы парламента Республики Армения /1918-1920гг./, составители: С.Мирзоян и др., Ереван, 1998, с. 22-25.

7. Там же, с. 24.

8. *Бадирян Г.* Указ. работа, с. 23 чрезвычайный суд.

9. Парламентские законы Республики Армения /1918-1920гг./, с. 227.

10. Там же, с. 273-274.

11. Там же, с. 504.

ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահի օգնական,
ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏՈՒԿ ԱՐԳՅՈՒՐ

Պոզիտիվ իրավունքի կարևորագույն հատկանիշներից մեկը ձևական որոշակիությունն է: Վերջինիս էությունն այն է, որ իրավական նորմերը պետք է օբյեկտիվացված, արտահայտված լինեն, ընդգրկված լինեն այս կամ այն ձևերում, որոնք հանդիսանում են վերջիններիս գոյության հիմնական գրավականն ու միջոցը: Առանց դրա իրավունքի նորմերը կդառնան վերացական, իրականության մեջ գոյություն չունեցող և չեն կարողանա կատարել մարդկանց վարքագիծը կարգավորելու առաքելությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ ձևական (իրավաբանական) իմաստով իրավունքի աղբյուրը ներկայացվում է որպես իրավունքի բովանդակությունը կազմող վարքագծի կանոնների արտաքին արտահայտման այնպիսի պաշտոնական ձև, որն առավելապես նպաստում է իրավական կարգավորման նպատակների կենսագործմանը և իրավունքի լիարժեք իրականացմանը¹: Այլ կերպ ասած՝ իրավունքի ձևը հանդես է գալիս որպես իրավունքի ներքին կազմակերպման և արտաքին արտահայտման միջոց²:

Հարկ է նկատել, որ, թեև իրավունքի բովանդակությունը կազմող վարքագծի կանոնների արտաքին արտահայտման պաշտոնական ձև են հանդիսանում նաև Մահմանադրական դատարանի որոշումները, սակայն իրավաբանական գրականության մեջ միանշանակ չէ տեսակետն այն հարցի առնչությամբ, թե արդյոք քննարկվող որոշումները հանդիսանում են իրավունքի աղբյուր ձևական իմաստով կամ իրավունքի կոնկրետ ո՞ր աղբյուրի տեսքով են հանդես գալիս դրանք:

Հետևաբար այդ հիմնախնդիրները հարկ ենք համարում վերլուծել հիշյալ հոդվածի շրջանակներում:

Անդրադառնալով այն հանգամանքին, թե արդյոք ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները հանդիսանում են իրավաստեղծ գործունեության արդյունք ու իրավունքի աղբյուր, և արդյոք հիշյալ մարմինը, որոշում ընդունելով, ստեղծում է իրավունքի նորմեր՝ նշենք, որ իրավաբանական գրականության մեջ իրավաստեղծ գործունեությունը բնորոշվում է որպես իրավասու մարմինների և կազմակերպությունների՝ օրենքի հիման վրա իրականացվող գործունեություն, որն ուղղված է նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծմանը³: Հետևաբար, միայն օրինաստեղծման գործառույթը չէ, որ ընդգրկվում է հիշյալ հասկացության շրջանակներում, և ներկայացված պահանջներին համապատասխանող ցանկացած գործունեություն հանդիսանում է իրավաստեղծագործություն: Ավելին, թեև իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի համաձայն՝ օրենսդիր իշխանությունն իրականացնող մարմինն է կոչված ընդունելու օրենքներ⁴, սակայն նույն այդ սկզբունքը չի արգելում նորմաստեղծ գործառույթների իրականացումն իշխանության այլ ճյուղերի, մասնավորապես, օրինակ, գործադիր իշխանության կողմից՝ այդպիսի լիազորություններով օժտելով վերջինիս իր գործառույթներն իրականացնելու նպատակով⁵: Հետևաբար, թեև օրինաստեղծման գործառույթը վերապահված է օրենսդիր իշխանությունն իրականացնող մարմնին, սակայն օրինաստեղծագործությունն ու իրավաստեղծագործությունը նույնական

ԴԵՍՏԻՆԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Սահմանադրական իրավունք

հասկացություններ չեն, և առաջինը հանդիսանում է իրավաստեղծ գործունեության տեսակներից սուկ մեկը⁶:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ սահմանադրական դատարանի գործունեությանը, ապա վերջինս, ըստ էության, հանդիսանում է իրավաստեղծագործություն, քանզի հանդես է գալիս որպես իրավական ակտերի ստեղծմանն ուղղված իրավասու մարմնի՝ օրենքի հիման վրա իրականացվող գործունեություն: Իսկ դա իր հերթին հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները հանդիսանում են իրավաստեղծ գործունեության արդյունք:

Անդրադառնալով այն հանգամանքին, թե արդյոք ՀՀ սահմանադրական դատարանը, որոշում ընդունելով, ստեղծում է իրավունքի նորմեր, նշենք, որ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանն ընդունում է միայն **նորմատիվ**, անհատական կամ աշխատակարգային որոշումներ, իսկ 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասին համապատասխան նորմատիվ իրավական ակտը... պաշտոնական գրավոր այն փաստաթուղթն է, որն ուղղված է իրավական նորմի կամ նորմերի սահմանմանը, փոփոխմանը կամ գործողության դադարեցմանը: Իրավական ակտը համարվում է նորմատիվ, եթե պարունակում է թեկուզ մեկ իրավական նորմ: Մինևույն ժամանակ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 5-րդ մասը նախատեսում է, որ Սահմանադրական դատարանի գործով ըստ էության ընդունված որոշումները պարտադիր են բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում: Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանն այլ բնույթի ակտերի թվում ընդունում է նաև նորմատիվ որոշումներ՝ այդպիսով ստեղծելով իրավունքի նորմեր, և որ Սահմանադրական դատարանի՝ գործով ըստ էության ընդունված որոշումներն ունեն նորմատիվ բնույթ: Ավելին, ակնհայտ է, որ Սահմանադրական դատարանի գործունեության արդյունքում ընդունվող հիշյալ որոշումները հանդես են գալիս որպես իրավունքի արտահայտման **պաշտոնական** ձև:

Հետևաբար, հաշվի առնելով վերը շարադրվածը, կարծում ենք, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները հանդիսանում են իրավունքի բովանդակությունը կազմող վարքագծի կանոնների արտաքին արտահայտման այնպիսի պաշտոնական ձև, որն առավելապես նպաստում է իրավական կարգավորման նպատակների կենսագործմանը և իրավունքի լիարժեք իրականացմանը: Այլ կերպ ասած՝ դրանք հանդես են գալիս որպես իրավունքի ներքին կազմակերպման և արտաքին արտահայտման միջոց, հետևաբար, հանդիսանում են ՀՀ իրավունքի աղբյուր⁷:

Հաջորդ կարևորագույն հիմնախնդիրը, որին անհրաժեշտ է անդրադառնալ հիշյալ համատեքստում, այն է, թե իրավունքի կոնկրետ որ աղբյուրի տեսքով են հանդես գալիս Սահմանադրական դատարանի որոշումները, ինչն առաջին հերթին պայմանավորված է ՀՀ իրավական համակարգում նշված մարմնի ունեցած կարգավիճակով ու զբաղեցրած տեղով: Այդ առումով հատկանշական է, որ Սահմանադրական դատարանի վերաբերյալ դրույթներն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության՝ դատական իշխանությանը վերաբերող 6-րդ գլխում, որի 91-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ ՀՀ-ում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, իսկ 93-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ՀՀ-ում սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է միայն Սահմանադրական դատարանը: Հետևաբար, վերջինս ընդգրկվում է դատական իշխանության

մարմինների համակարգում, ինչի արդյունքում հեղինակների մի մասը հանգում է այն եզրակացության, որ Սահմանադրական դատարանի որոշումները, լինելով դատական ակտի տարատեսակ, որպես իրավունքի աղբյուր հանդես են գալիս նախադեպի տեսքով: Մեր կարծիքով, սակայն, հիշյալ որոշումների՝ նախադեպ հանդիսանալու հարցի կապակցությամբ մոտեցումը չի կարող լինել միանշանակ, քանզի այդպիսին հանդիսանալու համար վերջիններս պետք է համապատասխանեն իրավունքի քննարկվող աղբյուրին ներկայացվող պահանջներին ու դրան բնորոշ առանձնահատկություններին:

Հատկանշական է, որ, թեև իրավաբանական գրականության մեջ նախադեպին առնչվող հիմնախնդիրները քննարկելիս, որպես կանոն, հիշատակվում է իրավունքի նշված աղբյուրի անգլո-ամերիկյան դոկտրինը, սակայն ռոմանագերմանական իրավական ընտանիքի որոշ երկրներում նույնպես դատական պրակտիկան հանդիսանում է իրավունքի աղբյուր, և գործում է *jurisprudence constante* դոկտրինը: Հետևաբար, հողվածի շրջանակներում ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների առանձնահատկությունները կվերլուծենք ինչպես անգլո-ամերիկյան *stare decisis*, այնպես էլ ռոմանագերմանական իրավական համակարգերում գործող *jurisprudence constante* դոկտրինների համատեքստում:

Անդրադառնալով նախադեպի անգլո-ամերիկյան դոկտրինին՝ նշենք, որ վերջինիս համաձայն՝ միայն դատարանի որոշման հիմքում դրված սկզբունքն է պարտադիր (արտահայտված *ratio decidendi*-ում կամ *holding*-ում), որը տեղ է գտնում դատական ակտի պատճառաբանական մասում⁸: Մինչդեռ հիշյալ հանգամանքը բնութագրական չէ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներին, քանզի պարտադիր են վերջիններիս թե՛ պատճառաբանական և թե՛ եզրափակիչ մասերում ամրագրված իրավական դիրքորոշումները, որոնք կարող են վերաբերել ինչպես

ակտի սահմանադրականության առնչությամբ վերջնական եզրահանգմանը, այնպես էլ դրա համար հիմք հանդիսացած հիմնավորումներին: Այդ առումով ՀՀ սահմանադրական դատարանը բազմիցս արձանագրել է, որ Դատարանի որոշումների պատշաճ կատարումը երաշխավորելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ապահովել, որպեսզի պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք դրանց կատարումը երաշխավորեն ամբողջությամբ մեջ՝ հատկապես հաշվի առնելով դատարանի իրավական դիրքորոշումները, որոնք արտահայտված են Սահմանադրական դատարանի որոշումների ոչ միայն եզրափակիչ, այլ նաև պատճառաբանական մասերում, և որոնք սահմանադրական իրավունքի աղբյուր են և իրենց բնույթով հանդիսանում են սահմանադրական դրույթների պաշտոնական մեկնաբանություն⁹:

Նախադեպի անգլո-ամերիկյան դոկտրինի հաջորդ առանձնահատկությունը պարտադիր և համոզիչ նախադեպերի առկայությունն է¹⁰: Ի տարբերություն վերը շարադրվածի՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ գործով ըստ էության ընդունված բոլոր որոշումներն են պարտադիր: Այդ առումով «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 5-րդ մասը նախատեսում է, որ Սահմանադրական դատարանի գործով ըստ էության ընդունված որոշումները պարտադիր են բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում, իսկ 66-րդ հոդվածը սահմանում է, որ սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելը, ոչ պատշաճ կատարելը կամ կատարման արգելք հանդիսանալն առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն:

Հավելենք նաև, որ նախադեպի հիշյալ

Սահմանադրական իրավունք

դոկտրինի համաձայն՝ բոլոր դատական որոշումները իրավակիրառ պրակտիկայում պետք է մեկնաբանվեն՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքները, որոնց առնչությամբ ընդունվել են¹¹: Հիշյալ առանձնահատկությունը նույնպես բնութագրական չէ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներին, քանզի վերջիններիս պարտադիրությունն ու կատարումը պայմանավորված չեն փաստական հանգամանքների նմանությամբ և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 5-րդ մասին համապատասխան քննարկվող որոշումները պարտադիր են բոլոր դեպքերում:

Ինչ վերաբերում է նախադեպի ռոմանագերմանական jurisprudence constante դոկտրինին, նշենք, որ դրա հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ երբ դատարանների կողմից տրված որևէ մեկնաբանություն պահպանվում է երկար ժամանակահատվածի ընթացքում, վերջինիս վրա հիմնված մոտեցման արդյունքում ձևավորվում է որոշակի հարցի առնչությամբ միասնական դատական պրակտիկա և այն, ըստ էության, դառնում է իրավունքի աղբյուր: Հետևաբար, որպես այդպիսին հանդես է գալիս ոչ թե նախկինում ընդունված մեկ որոշումը, ինչպես նախադեպի անգլո-ամերիկյան դոկտրինի դեպքում, այլ կայուն դատական պրակտիկան, այլ կերպ ասած՝ որոշումների հավաքական ամբողջությունը¹²: Մինչդեռ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների պարագայում անհրաժեշտ չէ ակտերի նման հավաքական ամբողջություն, և իրավունքի աղբյուր հանդիսանալու համար բավարար է դատարանի սուկ մեկ որոշումը:

Հիշյալ համատեքստում ուշադրության է արժանի իրավաբանական գրականության մեջ լայնորեն քննարկվող այն տեսակետը, որ ժամանակակից մայրցամաքային իրավական համակարգերի մեծամասնությունն այլևս չի բավարարվում jurisprudence constante-ով և դե ֆակտո նշ-

ված իրավական համակարգերում ձևավորվել է դատական նախադեպի նոր, հիբրիդային մոդել, որը պարունակում է ինչպես stare decisis-ի, այնպես էլ jurisprudence constante-ի բնորոշ գծեր: Այդ մոդելը կարելի է անվանել մեկնաբանության նախադեպ¹³: Հիշատակված հեղինակները հանգում են այն եզրակացության, որ դատարանների իրավաստեղծ դերի հարթությունում մայրցամաքային և ընդհանուր իրավունքի երկրները մերձենում են՝ ձգտելով դեպի հատում այն կետում, որտեղ գոյություն ունի օրենքի վրա հիմնված կայուն դատական պրակտիկա՝ մեկնաբանության նախադեպ¹⁴, և այդ համատեքստում Սահմանադրական դատարանի որոշումները դիտարկում են որպես նախադեպի հիշյալ տարատեսակի դրսևորում¹⁵: Մեր կարծիքով, սակայն, ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները բացարձակ առումով չեն համապատասխանում նախադեպի նաև այդ մոդելի առանձնահատկություններին, քանզի վերջինիս էությունը ստորադաս դատարանների համար օրինակ ծառայող կազուալ մեկնաբանություն (օրենքի մեկնաբանության օրինակելի նմուշներ) տալն է, ընդ որում՝ այդպիսի մեկնաբանության հետագա կիրառումը նմանատիպ կազուաների դեպքում հետապնդում է ոչ այնքան նորմաստեղծագործության նպատակ, որքան ուղղված է մարդկանց՝ օրենքի առաջ հավասարության սկզբունքի իրականացմանը¹⁶: Մինչդեռ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, թեև հանդիսանում են Սահմանադրության կայունությունն ու զարգացումն ապահովելու կարևորագույն միջոց և բացառիկ կարևորություն ունեն Սահմանադրության պաշտոնական մեկնաբանության ու օրենքների սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտման գործում, սակայն միևնույն ժամանակ ընկալվում են իրենց կատարած գործառույթների միասնության մեջ: Այդ տեսանկյունից ընդգծվում է քննարկվող որոշումների դերը ինչ-

պես Սահմանադրության կայունությունն ու զարգացումն ապահովելու, այնպես էլ իրավական ակտերի՝ Սահմանադրությունը համապատասխանությունը կամ հակասությունն արձանագրելու գործում, ինչը համապատասխան սուբյեկտների համար առաջացնում է հիշյալ բոլոր իրավական դիրքորոշումներին հետևելու պարտականություն: Հետևաբար, այդ որոշումների համապարտադիր բնույթն առնչվում է ոչ միայն վերը նշված մեկնաբանություններին, այլ նաև իրավական ակտերի սահմանադրականության կամ հակասահմանադրականության առնչությամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանի այլ եզրահանգումներին:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներն իրենց առանձնահատկությունների տեսանկյունից էականորեն տարբերվում են ներկայացված բոլոր դոկտրինների շրջանակներում առկա նախադեպի տարատեսակներից: Ութն նախադեպի մոդելը չի կարող նույնը լինել բոլոր պետություններում՝ կախված այդ առնչությամբ վերջիններիս օրենսդրական կարգավորման առանձնահատկություններից, ու ընդհանուր և մայրցամաքային իրավունքի երկրներում տեղի ունեցող զարգացումների լույսի ներքո երբեմն հանդիպում ենք իրավունքի հիշյալ աղբյուրի այնպիսի դրսևորումների, որոնք չեն կարող բնութագրվել վերը ներկայացված հատկանիշներից որևէ մեկով կամ մի քանիսով¹⁷, սակայն կան առանձին հատկանիշներ, որոնց պետք է համապատասխանի կոնկրետ իրավունքի աղբյուրը նախադեպ հանդիսանալու համար: Գրանցից կարևորագույնը նախադեպի՝ օրենքների համեմատությամբ երկրորդական բնույթ ունենալն է¹⁸: Մինչդեռ նշվածը բնորոշ չէ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներին, և քննարկվող հիմնախնդրին առնչվող ՀՀ օրենսդրության դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ սահմանադրական դատարանի որոշումներն իրավա-

կան ակտերի ստորադասության տեսանկյունից ունեն նույնիսկ օրենքներից բարձր իրավաբանական ուժ¹⁹: Կարևոր է և այն, որ եթե նախադեպի դոկտրինի հիմքում, ըստ էության, ընկած է կոնկրետ դատական ակտի պարտադիր լինելու հանգամանքը այլ դատական մարմինների համար, ապա ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների պարագայում դրանց պարտադիրությունը վերաբերում է ոչ միայն դատարաններին, այլ նաև օրենքի 61-րդ հոդվածի 5-րդ մասում հիշատակված բոլոր սուբյեկտներին²⁰: Հետևաբար, հաշվի առնելով վերը շարադրվածը, կարծում ենք, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, իրենց առանձնահատկությունների տեսանկյունից էականորեն տարբերվելով ներկայացված բոլոր դոկտրինների շրջանակներում առկա նախադեպի տարատեսակներից, հանդես չեն գալիս իրավունքի քննարկվող աղբյուրի տեսքով:

Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ, ունենալով նորմատիվ բնույթ և այդ առումով հանդես գալով որպես նորմատիվ իրավական ակտ, ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները չեն ընդգրկվում նաև իրավունքի աղբյուրների ավանդական դասակարգման համաձայն՝ նորմատիվ ակտերի առնչությամբ ձևավորված ընկալման շրջանակներում՝ հաշվի առնելով այն, որ դատական ակտերն ավանդաբար չեն դիտարկվել իրավունքի աղբյուրների հիշյալ տարատեսակի համատեքստում²¹:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ նշենք, որ ինչպես սահմանադրական դատարանի առանձնահատուկ կարգավիճակը, լիազորությունների և այդ մարմնի կողմից լուծվող հարցերի առանձնահատկությունները, այնպես էլ վերջինիս որոշումներն ու դրանց բնորոշ հատկանիշները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ, ընդգրկվելով դատական իշխանության մարմինների համակարգում, Սահմանադրական դատարանը հանդիսանում

Սահմանադրական իրավունք

Է առանձնահատուկ մարմին, որի գործունեությունը, ինչպես նաև դրա արդյունքում ընդունվող որոշումներն իրենց էությամբ մեծապես տարբերվում են այլ պետական մարմինների, այդ թվում՝ դատարանների գործունեությունից ու նրանց կողմից ընդունվող ակտերից: Հետևաբար, քննարկվող որոշումների պարագայում գործ ունենք մի նոր իրավական երևույթի հետ, որը, հանդիսանալով իրավունքի աղբյուր, բացարձակ առումով չի համապատասխանում դասական մոտեցման շրջանակներում առկա իրավունքի աղբյուրների տեսակներից և ոչ մեկին²²: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ իրավունքը դինամիկ երևույթ է, և դրա արտաքին արտահայտման, օբյեկտիվացման ձևերը չեն կարող ստատիկ լինել: Այդ առումով առանձին հեղինակներ արդարացիորեն նշում են, որ տեսական ուսումնական գրականության մեջ իրավական կարգավորման աղբյուրների հարցը ներկայացվում է շատ պարզ սխեմայով՝ աղբյուրների ավանդական տեսակների և դրանց աստիճանակարգության թվարկմամբ, ինչը բավարար չէ իրավական կարգավորման մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար: Աղբյուրների սուկ թվարկումն արտացոլում է իրավական կարգավորման ստատիկ վիճակը, այլ ոչ թե դինամիկական և գործողությունը²³: Հետևաբար, կարծում ենք, որ իրավունքի աղբյուրների դասակարգումը պետք է կրի ոչ թե սուկ տեսական ու վերացական բնույթ, այլ ծառայի իրավական կարգավորման շրջանակներում վերջիններիս գործնական դերի ու նշանակության ընդգծմանը: Այդ հանգամանքը վերաբերում է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներին, որոնց իրավունքի աղբյուրների համակարգում զբաղեցրած տեղի հստակեցումն ինքնանպատակ չէ և անհրաժեշտ է դրանց առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ կատարման լիարժեք համակարգի ձևավորման նպատակով²⁴:

Տվյալ պարագայում հիշատակման է

արժանի այն հանգամանքը, որ ժամանակակից աշխարհում ընթացող իրավական զարգացումները հանգեցրել են իրավական կարգավորման մեխանիզմի շրջանակներում այնպիսի իրավական ակտերի առաջացման, որոնք բացարձակ առումով չեն համապատասխանում դասական մոտեցման համատեքստում առկա իրավունքի աղբյուրների տեսակներից և ոչ մեկին: Նմանատիպ իրավական ակտերից են նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, որոնք, հետևաբար, վերը նշված մոտեցման տեսանկյունից հանդես են գալիս որպես իրավունքի առանձնահատուկ աղբյուր: Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ քննարկվող զարգացումներն առաջ են բերել նաև իրավական ակտերի տարբերակման համար ընդհանուր չափանիշի ձևավորման ու դրա հիման վրա վերջիններիս դասակարգման անհրաժեշտություն: Այդ տեսանկյունից նպատակահարմար ենք համարում որպես իրավական ակտերի տարանջատման ընդհանուր չափանիշ դիտարկել նորմատիվությունը՝ վերջիններս դասակարգելով երկու հիմնական խմբի՝ նորմատիվ իրավական ակտեր և իրավունքի՝ նորմատիվ բնույթ չունեցող այլ աղբյուրներ²⁵: ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները դիտարկելով առաջին խումբ աղբյուրների համակարգում:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ նշենք, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, բացարձակ առումով չհամապատասխանելով դասական մոտեցման շրջանակներում առկա իրավունքի աղբյուրների տեսակներից և ոչ մեկին, ունենալով իրավունքի այդ աղբյուրներին բնորոշ առանձին հատկանիշներ, սակայն միևնույն ժամանակ աչքի ընկնելով առավել մեծ թիվ կազմող առանձնահատկություններով, ավանդական մոտեցման շրջանակներում ձևավորել են իրավունքի աղբյուրների առանձնահատուկ տարատեսակ, որը մեր կողմից առաջարկված դասակարգման համաձայն՝ ընդգրկվում է նորմատիվ իրավական ակտերի համակարգում:

1. **Օհանյան Վ.** Իրավունքի աղբյուրների հիմնախնդիրը ՀՀ-ում (տեսագործական վերլուծություն), Ատենախոսություն, Երևան, 2009, էջ 47:

2. **Մարչենո Մ. Ն.** Источники права. М., 2008, с. 40.

3. Общая теория государства и права / Под ред. Лазарева В. М., 2007, с. 200.

4. Այդ առումով հարկ է նկատի ունենալ իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված այն տեսակետը, որ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը բացարձակացվում է այն դեպքում, երբ մասնավորապես օրենսդիր իշխանության գործունեության շրջանակները սահմանափակվում են սակ իրավաստեղծ, իսկ դատական իշխանությանը՝ միայն դատական գործառնություններով: Իրական կյանքում, ինչպես ցույց է տալիս հիշյալ սկզբունքը վաղուց և արդյունավետ կիրառող երկրների փորձը, չկա իշխանության տարբեր ճյուղերի գործունեության բնագավառների ու գործառնությունների նախապես կատարված խիստ բաժանում: Այն գոյություն ունի սակ տեսությունում, բայց ոչ իրական կյանքում, արակախվայում (**Մարչենո Մ. Ն.** Источники права. М., 2008, с. 387, **Даниелян Г.** Современные проблемы комментария принципа разделения властей // Конституционное правосудие: Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 4(38)2007, с. 50-61):

5. **Арутюнян Г., Баглай М.** Конституционное право: Энциклопедический словарь. М., 2006, с. 184-185.

6. Իրավաստեղծ գործունեության տեսակներ են հանդիսանում նաև ենթաօրենսդրական իրավաստեղծ գործունեությունը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դատական մարմինների իրավաստեղծ գործունեությունը և այլն (Общая теория государства и права / Под ред. Лазарева В. М., 2007, с. 200-201, **Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А.** Проблемы теории государства и права. М., 2005, с. 458-461):

7. Հարկ է նկատել, որ սահմանադրափոփոխության զարգացման արդի փուլում հիշյալ տեսակետն ստացել է լայն տարածում (**Арутюнян Г.** Особенности функционирования Конституционных Судов в условиях общественной трансформации // Доклад на международной научной конференции в Душанбе 4 ноября 2010г., <http://concourt.am/armenian/speeches/index.htm>. **Бондарь Н.** Конституционное правосудие — универсальный институт разрешения социальных противоречий современного общества // Конституционное правосудие: Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 1(35)2007, с. 13-14, **Страшун Б.** Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник права // Конституционное правосудие: Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии, 4(14)2001-1(15)2002, с. 154): Ավելին, Լիտվայի Սահմանադրական դատարանն ուղղակիորեն իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ Սահմանադրական դատարանի ակտերը հանդիսանում են իրավունքի աղբյուր (Ruling No. 21/2003 of The Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 30 May 2003, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2003/r030530.htm>):

8. **Մարչենո Մ. Ն.**, там же, с. 628. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 77:

9. ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 2006-2011 թթ. ընդունած որոշումների կատարման վիճակի վերաբերյալ հաղորդումները, <http://concourt.am/armenian/report/index.htm>:

10. **Մարչենո Մ. Ն.**, там же, с. 625.

11. **Մարչենո Մ. Ն.**, там же, с. 628.

12. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 67, 134:

13. **Богдановская И.** Судебный прецедент и его эволюция // Законность. 2007, N3, с. 46. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 66:

14. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 74-75:

15. **Ерошкин Н.** Понятие и юридическая природа правовых актов Конституционного Суда Российской Федерации, www.law-n-life.ru/arch/159/159-7.doc. **Ершова Е. А.** Правовая природа постановлений и определений Конституционного Суда Российской Федерации, <http://www.top-personal.ru/lawissue.html?1679>.

16. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 72:

17. **Օհանյան Վ.**, նշված աշխատությունը, էջ 65:

18. Այդ առումով իրավաբանական գրականության մեջ լայնորեն տարածված է այն տեսակետը, որ երբ հսկատարություն է առաջանում ստատուսային իրավունքի (ստատուսի) և դատական իրավունքի (նախադեպի) միջև, առաջինն առավելություն ունի երկրորդի նկատմամբ, և վերջինս կարող է հաղթահարվել Պաղամենտի կողմից (**Մարչենո Մ. Ն.** Судебное правотворчество и судебское право. М., 2008, с. 339, 346):

19. Այդ առումով հիշատակման է արժանի «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, որի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանի գործով ըստ էության ընդունված որոշումները պարտադիր են բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում, ինչպես նաև «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի՝ իրավական ակտերի տեսակներին և ստորադասությանն առնչվող երկու գոյիսը, որը կառուցված է այն ընդհանուր տրամաբանության հիման վրա, որ վերջինիս շրջանակներում ընդգրկված իրավական ակտերը, այդ թվում՝ օրենքները, չպետք է հակասեն ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումներին:

20. Актуальные проблемы теории государства и права /Отв. ред. Шагиева Р. В. М., 2011, с. 282. **Витрук Н.** Конституционное правосудие. М., 2005, с. 128.

21. Актуальные проблемы теории государства и права /Отв. ред. Шагиева Р. В. М., 2011, с. 267-280, **Дробышевский С., Даничева Т.** Формальные источники права. М., 2011, с. 81.

22. Որպես կանոն, ավանդական մոտեցման շրջանակներում առանձնացնում են իրավունքի աղբյուրների հետևյալ տեսակները՝ նորմատիվ ակտ, դատական նախադեպ, սանկցիավորված սովորույթ, պայմանագիր, իրավական դոկտրինա, իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներ (Теория государства и права / Под ред. Корельского В., Первалова В. М., 1998, с. 287, Общая теория государства и права / Под ред. Лазарева В. М., 2007, с. 173):

23. **Վաղարշյան Ա.** Իրավունքի աղբյուրների ու իրավական կարգավորման միջոցների հարաբերակցությունը և հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ստորակարգությունը // Պետություն և իրավունք, N2-3 (32-33), 2006, էջ 5:

24. Հիշյալ հոդվածի շրջանակներում նպատակ չենք հետապնդում վերլուծել տեսության մեջ առկա իրավունքի աղբյուրների դասակարգման բոլոր հիմնախնդիրները՝ դրանք դիտարկելով ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների՝ իրավունքի աղբյուրների համակարգում զբաղեցրած տեղի հստակեցման համատեքստում:

25. Առանձին հեղինակներ նույնպես ներկայացնում են իրավունքի աղբյուրների մասն դասակարգում (Теория государства и права / Под ред. Корельского В., Первалова В. М., 1998, с. 288):

Գոռ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ սահմանադրական դատարանի
իրավախորհրդատվական ծառայության
փորձագիտական-վերլուծական բաժնի գլխավոր մասնագետ,
Բեռլինի Հումբոլդտի անվան համալսարանի դոկտորանտ

**ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏՈՎ
ՕՐԵՆՔԻ ԴՐՈՒՅԹԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ
ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ 101-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ
ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻ 6-ՐԴ ԿԵՏԻ ԻՄԱՍՏՈՎ**

Գործող իրավունքը պետք է ոչ միայն պարզապես տեսականորեն ներգործի, այլ նախևառաջ կոնկրետ վեճերի լուծման համար գործնականում կիրառվի: Հետևաբար, իրավակիրառման նպատակը կոնկրետ վեճերի լուծման համար օրենքի վերացական դրույթներից որոշում ընդունելու համար անհրաժեշտ պարտադիր պահանջներ արտաձելն է: Իրավակիրառողը պետք է գործող օբյեկտիվ իրավունքում գտնի ճիշտ այն իրավանորմը, որի իրավական հետևանքով պետք է լուծվի կոնկրետ վեճը:

1. Ընդհանուր դրույթներ

Ըստ ՀՀ Սահմ. 101-րդ հոդ. առաջին մասի 6-րդ կետի՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի դիմելու ՄԴ կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները, և վիճարկում է այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը:

Անհատական դիմումի մասին հիշյալ կարգավորումն առաջին հայացքից ավելի շատ կրում է օբյեկտիվ վիճարկման (վերացական վերահսկողության) վարույթի բնույթ, սակայն այն սուբյեկտիվ բնույթ է ստանում նրանով, որ օրենքը, որի սահմանադրականությունը պետք է ստուգվի, կիրառվել է դիմումատուի նկատմամբ: Դատարանի որոշումը, որն ընդունվել է վիճելի նորմի կիրառմամբ, դիմումատուի նկատմամբ ընդունված անհատական ակտ է, որն անմիջականորեն շոշափում է նրա իրավունքները: Ընդ որում, դատարանի վճռով դիմումատուն ծանրաբեռնվում է միայն այն դեպքում, երբ այն կայացվել է ի վնաս նրա, այ-

սինքն՝ երբ դիմումատուն դատարաններում պարտվել է:

Սահմ. 101-րդ հոդ. առաջին մասի 6-րդ կետում օրենքի դրույթի կիրառման հասկացության առնչությամբ նախ՝ պետք է նկատել, որ այդ հարցը կարող է վերաբերել ընդհանուր իրավասության և մասնագիտացված դատարաններում ցանկացած վարույթի, որովհետև Սահմ. 101-րդ հոդ. առաջին մասի 6-րդ կետն այդ տեսանկյունից ոչ մի սահմանափակում չի նախատեսում: Այդ իսկ պատճառով անհատական դիմումի միջոցով կարող են վիճարկվել քաղաքացիական իրավունքի, քրեական իրավունքի և հանրային իրավունքի նորմերը: Այսպես, հնարավոր է, որ քաղաքացիական դատավարությունում օրենքի որևէ դրույթից բխող քաղաքացիաիրավական պահանջի հիման վրա հայց ներկայացված լինի ընդդեմ դիմումատուի, և նա դատարանի վճռով հարկադրվի կատարելու որոշակի գործողություններ հօգուտ հայցվորի: Հնարավոր է նաև, որ դիմումատուն ինքը՝ իբրև հայցվոր, որևէ պահանջ է ներկայացրել, ինչը մերժվել է օրենքի որևէ դրույթի հիման վրա: Դիմումատուն կարող է նաև քրեական նորմի հիման վրա որևէ պատժի դատապարտված լինել: Ի վերջո, դիմումատուն կարող է վարչական դատավարությունում տանուլ տալ վեճն ընդդեմ վարչական մարմնի, որում ձեռնարկված պետական միջոցառման իրավաչափությունը հաստատվել է օրենքի համապատասխան նորմով: Այս բոլոր դեպքերում օրենքի նորմեր են կիրառվում դիմումատուի նկատմամբ, ինչի արդյունքում նա պարտվում է սովորական դատարաններում:

Ստորև մանրամասն ներկայացվում է, թե

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

ինչպես են կիրառվում իրավանորմերը, այսինքն՝ ինչպես է իրավանորմից արտածվում կոնկրետ վեճի լուծման համար անհրաժեշտ իրավական հետևանքը:

2. Իրավանորմերի կիրառումն իրավաբանական մեթոդաբանության տեսանկյունից

Իրավանորմի կիրառումը նախ՝ իրավաբանական մեթոդաբանության հարց է: Այդ պատճառով ներքոնշարադրյալ դատողություններն սկսվում են մեթոդական դիտարկումներով և իրավանորմերի կառուցվածքի վերլուծությամբ:

ա) Իրավանորմի կառուցվածքը

Իրավանորմերի մեծ մասն այնպես է ձևակերպված, որ որոշակի նախապայմանների դեպքում որոշակի պարտականություն է ծագում, դադարում կամ փոփոխվում: Ըստ այդմ՝ իրավանորմերը բաղկացած են երկու մասից: Այն մասը, որը սահմանում է, թե ինչպիսի նախապայմանների դեպքում է ծագում, դադարում կամ փոփոխվում կոնկրետ պարտականությունը, կոչվում է **փաստակազմ**: Իրավանորմի երկրորդ մասը, որը սահմանում է, թե ինչպիսի պարտականություն է ծագում, դադարում կամ փոփոխվում, երբ առկա են կոնկրետ նախապայմանները, անվանում են **իրավական հետևանք**²:

Այսպիսով, իրավանորմերը կառուցված են «**եթե-ապա**» սխեմայով. **եթե** առկա է իրավանորմի փաստակազմը, **ապա** վրա է հասնում որոշակի իրավական հետևանք: Այս սխեման իրավակիրառողի համար բովանդակում է պայմանական պահանջ³: Սակայն կան նաև ոչ պայմանական իրավական պահանջներ: Օրինակ, հատկապես քրեական օրենքը մեծ մասամբ բովանդակում է պատժի սպառնալիքի տակ գտնվող արարքի ոչ պայմանական արգելք: Հանցագործության արգելքի հետ կապված է պատժի պահանջը⁴, սակայն պատժի պահանջը (իրավական հետևանքը) գործում է միայն պայմանականորեն՝ միայն այն պայմանով, որ հանցակազմն առկա է:

Բացի այդ, կան օրենքի դրույթներ, որոնք կառուցված չեն ըստ «եթե-ապա» սխեմայի: Դրանց թվին պատկանում են բոլոր սահմանումային նորմերը, որոնցում օրենսդիրը սահմանում է այն նորմատիվ հասկացությունները, որոնք նա գործածում է իրավանորմերի փաս-

տակազմերում կամ իրավական հետևանքներում (այսպես կոչված՝ *իրավական սահմանումներ*): Նրանց բովանդակությունն սպառվում է պարտադիր սահմանմամբ: Այս նորմերն իրավակիրառման համար պարտադիր են, քանի որ սահմանված հասկացություններն իրենց բովանդակության նորմատիվ սահմանման պատճառով սկզբունքորեն այլևս ենթակա չեն մեկնաբանման: Իրավակիրառողը պարտավոր է համապատասխան օրենսդրական սահմանումները դնել այն օրենսդրական փաստակազմերի հիմքում, որոնցում գործածվում են օրենսդրորեն սահմանված հասկացությունները⁵:

բ) Հիմնական փաստակազմ և հավելյալ դրույթներ

Իրավանորմերը բաժանվում են **առաջնային** և **երկրորդային** նորմերի: *Առաջնային* նորմերն իրենց հերթին կազմված են փաստակազմից ու իրավական հետևանքից: *Երկրորդային* նորմերը կոնկրետացնում կամ լրացնում են առաջնային նորմերը՝ փաստակազմի կամ իրավական հետևանքի առանձին բաղադրիչների սահմանումը տալով, առաջնային նորմն ընդլայնելու կամ սահմանափակելու կամ այլ իրավանորմերի վրա հղում անելու միջոցով:

Առաջնային նորմի բաժանումը փաստակազմի և իրավական հետևանքի միջոցով, որ պարզ երևում է: Ինչպես նշվեց վերևում, իրավանորմերի հիմնական տիպում վերացական փաստակազմին կապակցվում է իրավական հետևանքը: Այդ պատճառով այն հարցը պարզելու համար, թե արդյոք պիտի վրա հասնի իրավական հետևանքը, թե ոչ, իրավակիրառողը պարտավոր է ստուգել, թե արդյոք առկա է օրենքով նախատեսված փաստակազմը: Այդ փաստակազմն իր հերթին կարող է բաղկացած լինել բազմաթիվ առանձին հատկանիշներից (*փաստակազմի կոտակային հատկանիշներ*), որոնց առկայությունն իրավակիրառողը պետք է հաջորդաբար ստուգի: Եթե առկա են փաստակազմի բոլոր հատկանիշները, ապա վրա է հասնում իրավական հետևանքը: Եթե առկա չէ փաստակազմի հատկանիշներից թեևուզ մեկը, ապա չի կարող վրա հասնել նաև իրավական հետևանքը⁶:

Թեև որոշակի իրավական հետևանքի վրա հասնելու նախապայմանները կարելի է գտնել

ՊԵՏՏՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Սահմանադրական իրավունք

համապատասխան նորմի (առաջնային նորմի) փաստակազմում, սակայն այն, թե առկա են արդյոք այդ նախապայմանները, այն է՝ փաստակազմի հատկանիշները, շատ դեպքերում հնարավոր է ստուգել ու պարզել միայն այլ նորմերի (երկրորդային նորմերի) միջոցով: Այն նորմը, որից բխում է որոնվող իրավական հետևանքը, կոչվում է **հիմնական փաստակազմ**: Հիմնական փաստակազմը և նրան լրացնող նորմերը կարելի է դիտել իբրև **ամբողջական փաստակազմ**, որի առանձին հատկանիշները բոլորը միասին պետք է առկա լինեն, որպեսզի վրա հասնի իրավական հետևանքը: Եթե բացակայում է այդ նախապայմաններից թեկուզ մեկը, ապա վրա չի հասնում իրավական հետևանքը⁷:

զ) Ուսմունք իրավաբանական որակման մասին

Միշտ այն դեպքում, երբ իրավանորմի փաստակազմում վերացականորեն նկարագրված փաստական հանգամանքն իրոք համապատասխանում է իրական կյանքի կոնկրետ հանգամանքին, ապա պետք է վրա հասնի իրավական հետևանքը: Դրա համար իրավակիրառողը պետք է փաստացի կոնֆլիկտի դեպքում առկա կոնկրետ փաստերը համեմատի ենթադրաբար տվյալ դեպքին համապատասխանող իրավանորմի փաստակազմի նախապայմանների հետ: Եթե նորմը համապատասխանում է կոնֆլիկտին, ապա սկզբունքորեն գործում է իրավական հետևանքը: Եթե կոնկրետ փաստական հանգամանքը վերացական փաստակազմի դեպքերից մեկը չէ, ապա ենթադրաբար կիրառելի նորմն իր իրավական հետևանքով չի կարող կիրառվել վեճի լուծման համար⁸:

Իրավակիրառման էական բաղադրիչներից մեկը իրավաբացահայտումն⁹ է՝ այն իրավանորմի հայտնաբերումը, որը պետք է կիրառվի իրական կյանքի փաստական հանգամանքի նկատմամբ, այսինքն՝ նախատեսում է խնդրահարույց փաստական հանգամանքի իրավաբանական լուծումը (*Kognition*)¹⁰: Մտքերի հաջորդականությունը, որի ընթացքում իրական կյանքի փաստական հանգամանքը դասվում է համապատասխան իրավանորմի ներքո, այսինքն՝ կոնկրետ դեպքը վերագրվում է իրավորմի փաստակազմին, կոչվում է **իրա-**

վաբանական որակում (*unipunctum*, լատ. subsumere = ստորադասել): Իրավաբանական որակման հիմքում ընկած է ձևական տրամաբանության կենտրոնական օրենքներից մեկը՝ **սիլլոգիզմը**¹¹:

(1) Ընդհանուր սիլլոգիզմ

Սիլլոգիզմը ձևական-տրամաբանական եզրակացություն է դեդուկցիայի միջոցով եզրահանգում ընդհանուրից դեպի մասնավորը: Այն կազմված է երեք դատողությունից. համապատասխանաբար **երկու նախադրյալներ** (*առաջին (մեծ) ընդհանուր նախադրյալը* և *երկրորդ (փոքր) կոնկրետ նախադրյալը*) անհրաժեշտաբար հանգեցնում են մի **եզրակացության** (*conclusio*): Ընդ որում, երկու նախադրյալներից բխող տրամաբանական եզրակացությունը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ առաջին նախադրյալն ու երկրորդ նախադրյալը պարունակում են մի ընդհանուր և բովանդակությամբ նույնական **միջին տերմին**, այնպես որ երկու նախադրյալների միջև առկա է արտածման կապ: Կարճ ասած՝ եթե պարզվում է, որ երկրորդ կոնկրետ նախադրյալը առաջին ընդհանուր նախադրյալի դեպքերից մեկն է, ապա դրանից պետք է տրամաբանորեն եզրակացնել, որ առաջին նախադրյալի ընդհանուր դատողությունը գործում է նաև երկրորդ նախադրյալի համար¹²: Հետևյալ օրինակը կլուսաբանի ասվածը.

(Ընդհանուր) առաջին նախադրյալ

Բոլոր թագավորները մարդ են:

(Կոնկրետ) երկրորդ նախադրյալ

Բոլոր մարդիկ մահկանացու են:

Եզրակացություն

Բոլոր թագավորները մահկանացու են:

«Մարդ» հասկացությունն այստեղ **միջին տերմինն** է, որի միջոցով միմյանց հետ կապվում են մեծ և փոքր նախադրյալները: Դատողությունների այսպիսի կապակցությունից բխում է տրամաբանական եզրակացություն: Արդյոք եզրակացությունն առարկայորեն ճիշտ է, թե ոչ, տրամաբանության հարց չէ, այլ կախված է նախադրյալների ճշտությունից: Եզրակացությունը ճիշտ է միայն այն դեպքում, երբ մեծ ու փոքր նախադրյալները ճիշտ են¹³:

Որակումը (սուբսումցիան) հիմնվում է կատեգորիկ սիլլոգիզմի հատկապես երկու մոդուսների՝ *Modus Barbara-ի* և *Modus Ponens-ի*

վրա¹⁴:

Հետևյալ օրինակը ցույց է տալիս *Modus Barbara-ի* կառուցվածքը.

Եթե անձրևում է, ապա փողոցը քայց է:

Եթե փողոցը քայց է, ապա առկա է սայթաքելու վտանգ:

Այստեղից բխում է՝ **Եթե անձրևում է, ապա առկա է սայթաքելու վտանգ:**

Modus Barbara-ն կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևով.

A - B

B - C

A - C

Modus Ponens-ն ունի հետևյալ կառուցվածքը.

Եթե անձրևում է, ապա փողոցը քրջվում է:

Անձրևում է:

Այստեղից բխում է՝ **Փողոցը քրջվում է:**

Բանաձևի տեսքով *Modus Ponens-ը* ներկայացվում է հետևյալ կերպ.

A-B

A

B

(2) Իրավաբանական սիլլոգիզմ

Իրավաբանական սիլլոգիզմը ևս կազմված է ընդհանուր դատողություն բովանդակող մեծ (առաջին) նախադրյալից և կոնկրետ դատողություն բովանդակող փոքր (երկրորդ) նախադրյալից, ինչպես նաև եզրակացությունից:

Իրավաբանական մեծ նախադրյալը բխում է համապատասխան օրենքից և բովանդակում է համապատասխան իրավանորմի վերացական կարգավորումը: Իրավաբանական փոքր նախադրյալի բովանդակությունն է կազմում իրական կյանքի կոնկրետ փաստական հանգամանքը, ինչպես նաև այն պնդումը, որ այդ փաստական հանգամանքը համապատասխանում է իրավանորմի փաստակազմին: Եզրակացությունը, թե մեծ նախադրյալում նկարագրված իրավական հետևանքը գործում է նաև փոքր նախադրյալում բովանդակվող դեպքի համար, կարելի է բխեցնել, եթե երկու նախադրյալները միմյանց հետ կապված են մի ընդհանուր միջին տերմինով: Իրավաբանական սիլլոգիզմի դեպքում դա այն փաստական հանգամանքն է, որը մի կողմից վերացական նկարագրված է իրավանորմի փաստակազմում (առաջին նախադրյալում) և մյուս կողմից կոնկրետ առկա է իրա-

կանության մեջ (երկրորդ նախադրյալում): Այսպիսով, եթե իրական կյանքի փաստական հանգամանքը վերացական նկարագրված փաստակազմի դեպքերից մեկն է, ապա դրանից տրամաբանորեն հետևում է, որ առաջին նախադրյալում նշված իրավական հետևանքը գործում է նաև երկրորդ նախադրյալում բովանդակվող կոնկրետ վեճի համար¹⁵:

Սի օրինակ քրեական իրավունքից.

(Ընդհանուր) **առաջին նախադրյալ**

Բոլոր մարդասպանները պետք է պատժվեն:

(Կոնկրետ) **երկրորդ նախադրյալ**

Ա.-ն սպանել է Բ.-ին: Ուստի նա մարդասպան է:

Եզրակացություն

Ա.-ն պետք է պատժվի:

Իրավաբանական սիլլոգիզմը չպետք է հանգեցնի այն ենթադրության, թե իրավաբանացանցայտումը տրամաբանական գործընթաց է, և այդ պատճառով իբր կարող է գոյություն ունենալ միայն մեկ ճիշտ լուծում: Թեև տրամաբանությունն իր կարևոր նշանակությունն ունի իրավունքում, այնուամենայնիվ իրավակիրառումը պահանջում է շատ ուրիշ մտորումներ, որոնք տրամաբանության հետ ոչ մի կապ չունեն: Օրինակ՝ իրական կյանքի կոնկրետ փաստական հանգամանքը որևէ հանցակազմի ներքո դասելը (որակումը) կարող է հանգեցնել այն պնդման, որ անձի արարքում առկա է հանցակազմը, և նա պետք է դատապարտվի: Սակայն պատժի սահմանները որոշելու հարցում սիլլոգիզմն այլևս չի կարող օգնել, քանի որ այստեղ անհրաժեշտ են գնահատումներ հանցագործի անձի, հանցանքի ծանրության և դրա հետևանքների մասին¹⁶:

դ) Իրավակիրառման գործընթացը

Իրավակիրառման գործընթացն անցնում է չորս հիմնական փուլ¹⁷

- իրական կյանքի փաստական հանգամանքի և ցանկալի իրավական հետևանքի պարզաբանում,
- ենթադրաբար կիրառելի իրավանորմի և, կախված հանգամանքներից, նրան լրացնող այլ դրույթների ճշգրտում,
- որակում (սուբսումցիա),
- իրավական հետևանքի պարզում:

Իրավակիրառման գործընթացն սկսվում է վեճի փաստական հանգամանքների պարզաբանմամբ, որի հիման վրա ամենակազմում

Սահմանադրական իրավունք

պարզվում է, թե ինչպիսի կոնկրետ իրավական հետևանքի պետք է ձգտել, և դրան համապատասխան՝ որ իրավանորմը կարող է հարմար լինել տվյալ փաստական հանգամանքին, ինչպիսի այլ նորմեր հավանաբար պետք է ներգրավել: Փաստական հանգամանքը կազմում է իրավակիրառման հիմքն այնքանով, որքանով դրանից մոտավորապես բխում է, թե որ իրավունքն է կիրառելի¹⁸:

Եթե իրավակիրառողը փաստական հանգամանքի հիման վրա գտել է իրավունքի ճիշտ ոլորտը և կիրառելի իրավունքի աղբյուրը, ապա նա դրանից հետո պետք է բացահայտի այն ճշգրիտ իրավանորմը, որի փաստակազմը նկարագրում է իրավական վեճի փաստական հանգամանքները, և որը բովանդակում է փնտրվող իրավական հետևանքը: Այն բանից հետո, երբ գտնվել է կիրառելի իրավանորմը, պետք է հստակ վերլուծել նրա փաստակազմի հատկանիշները: Քանի որ իրավակիրառողը միայն կիրառելի իրավանորմի բացահայտմամբ իրավաբանական սիլլոգիզմի դեռ ոչ մի խելամիտ մեծ նախադրյալ արտածել չի կարող, ուստի նա պարտավոր է ներգրավել այն իրավական դրույթները, որոնք կարող են ուշադրության արժանի լինել կիրառելի իրավանորմի բովանդակության ավելի մանրամասն սահմանման կամ դրա փոփոխության տեսանկյունից (*օժանդակ նորմեր*)¹⁹:

Միայն դրանից հետո սկսվում է իրավակիրառման էական մասը՝ իրավաբանական որակումը (սուբսումցիան): Իրավաբանական որակման գործընթացը, որպես կանոն, չի սահմանափակվում մեկ իրավանորմով, այլ իրավակիրառողը պետք է, ինչպես արդեն նշվեց, կոնֆլիկտի լուծման համար ներգրավի բազմաթիվ նորմեր (*իրավանորմերի համակազմություն*): Քանի որ հանրագումարային որակումն անհնար է, ուստի իրավաբանական որակման գործընթացի դեպքում պետք է կատարել բազմաթիվ համադրումներ: Կիրառելի իրավանորմի փաստակազմի՝ առանց բացառության բոլոր հատկանիշները, որոնք, կախված հանգամանքներից, կարող են կազմված լինել բազմաթիվ օժանդակ նորմերից՝ իբրև ամբողջական փաստակազմ, պետք է քայլ առ քայլ, հաջորդաբար ստուգել: Այսպիսով, կախված փաստակազմի հատկանիշների քանակից՝ կարող են պահանջվել բազմաթիվ որա-

կումներ, մինչև ի վերջո հաստատվի, որ ենթադրաբար կիրառելի իրավանորմն իրոք համապատասխանում է իրական կյանքի փաստական հանգամանքներին²⁰:

Վերջին փուլում արվում է վերջնական եզրակացությունը: Ամբողջական եզրակացությունը կախված է առանձին համադրումների մասնակի արդյունքներից: Եթե բոլոր մասնակի արդյունքները դրական են, այսինքն՝ եթե փաստակազմի՝ առանց բացառության բոլոր նախապայմաններն առկա են, ապա պարտադիր է այն եզրակացությունը, որ կիրառելի իրավանորմի իրավական հետևանքը գործում է նաև վիճելի դեպքի համար, այսինքն՝ վեճը կարող է լուծվել դրա հիման վրա: Եթե թեկուզ մեկ մասնակի արդյունք բացասական է, այն է՝ որևէ փաստ չի բավարարում որևէ հատկանիշի, ապա իրավական հետևանքը վրա չի հասնում, քանի որ լուծման ենթակա վեճը տրամաբանորեն այլևս չի կարող լինել կիրառելի իրավանորմի փաստակազմի դեպքերից մեկը²¹:

3. ՀՀ ՄԳ-ի դիրքորոշումն օրենքի դրույթի կիրառման՝ իբրև անհատական դիմումի թույլատրելիության նախապայմանի մասին

ՀՀ ՄԳ-ն իր ՄԳ-Ո-747 որոշման մեջ նշում է, թե օրենքի դրույթի կիրառումը Սահմ. 101-րդ հոդ. առաջին մասի 6-րդ կետի և ՄԳ-Օ 60-րդ հոդ. երկրորդ մասի իմաստով դատական ակտերում օրենքի այս կամ այն դրույթի ցանկացած վկայակոչումը չէ: Միայն այն պարագայում կարող է դա համարվել օրենքի դրույթի կիրառում, երբ անձի համար այն առաջացնում է իրավական հետևանքներ: Բոլոր այն դեպքերում, երբ վկայակոչումն ունի ծանուցողական բնույթ, կամ դրա միջոցով դատավարական կողմի ուշադրությունն է հրավիրվում իր գործողությունների օրինականության վրա, հարցի սահմանադրականության բարձրագույն տեսանկյունից չի կարող դիտվել իբրև օրենքի դրույթի կիրառում:

Թե ինչ նկատի ունի ՄԳ-ն ծանուցողական բնույթի վկայակոչում ասելով, պարզ չէ: Եթե նա ծանուցողական բնույթի վկայակոչման ներքո նկատի ունի օժանդակ իրավանորմները, որոնք սահմանում կամ ավելի մանրամասնում են կիրառման ենթակա իրավանորմի փաստակազմի հատկանիշները (*սահմանումային նորմեր*), ապա դրանց հիշատակումը ևս իրավակիրառում է: Ամբողջական փաստակազմի

դեպքում հիմնական փաստակազմը որոնվող իրավական հետևանքը պայմանավորում է փաստակազմի որոշակի հատկանիշներով: Փաստակազմի առանձին հատկանիշները, ինչպես նաև իրավական հետևանքի մասին ցուցումը հաճախ պահանջում են ներգրավել օրենքի այլ դրույթներ: Միայն այդ դրույթների ամբողջական համալիրը՝ ամբողջական փաստակազմն ու հավելյալ դրույթներն են միասին կազմում **լրիվ նորմը**, որը կիրառելի է կոնկրետ դեպքում: Դատավորը չի կարող որոշել՝ առկա են արդյոք կիրառելի իրավա- նորմի փաստակազմի բոլոր հատկանիշները՝ առանց նախապես հավելյալ օժանդակ նոր- մերն ստուգելու: Նա պարտավոր է անհրա- ժեշտաբար ներգրավել նաև օժանդակ նորմե- րը, եթե դա բխում է կիրառելի իրավանորմից: Ավելին, այն դեպքում ես, երբ հավելյալ դրույթներն ուղղակիորեն դատական ակտում չեն հիշատակվում, սակայն վճռի հիմնավոր- րումներից բխում է, որ կոնկրետ դեպքում կիրառված նորմը պարունակում է հիմնական փաստակազմ՝ հավելյալ դրույթներով, ապա այդ հավելյալ դրույթները ես համարվում են կիրառված, որովհետև ակնհայտ է, որ դա- տավորն օգտվել է նաև այդ դրույթներից:

Անընդունելի է նաև ՍԳ-ի դիրքորոշումն այն մասին, թե իբր իրավակիրառում չի կարող համարվել դատական ակտում օրենքի դրույթի այնպիսի վկայակոչումը, որի միջոցով դատավարական կողմի ուշադրությունն է

հրավիրվում իր գործողությունների օրինա- կանության վրա: ՍԳ-ի հիշատակած դեպքը հենց իրավակիրառման դատական օրինակ է, որովհետև դատավարության կողմի գործողությունների օրինականությունը որոշելը հնարավոր է միայն որևէ իրավանորմի հետ համադրելու միջոցով, ինչն այլ բան չէ, քան իրավակիրառում: Եթե դատական ակտով կիրառված իրավանորմի հիման վրա հաս- տատվում է դատավարության կողմի գործողությունների անօրինականությունը՝ համա- պատասխան իրավական հետևանքով, ապա դատավարության այդ կողմը փաստորեն պարտվում է դատարանում և կարող է անհա- տական դիմումի միջոցով վիճարկել իր նկատմամբ կիրառված իրավանորմի սահ- մանադրականությունը՝ հիմնավորելով այդ նորմով իր հիմնական իրավունքների խախ- տումը²²: Այն դեպքում, երբ իրավանորմի հի- ման վրա հաստատվում է նրա գործողու- թյունների օրինականությունը, ապա նա սկզ- բունքորեն տվյալ նորմից դժգոհելու առիթ չի ունենում: Այնուամենայնիվ նա կարող է ան- հատական դիմումի միջոցով ՍԳ-ում վիճար- կել իր նկատմամբ կիրառված իրավանորմը, եթե կարողանում է հիմնավորել կիրառված նորմով իր հիմնական իրավունքների խախ- տումը: Բոլոր դեպքերում այստեղ իրավակիրառման նախապայմանն անվիճելիորեն առ- կա է:

1. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 51.
 2. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 22, **Zippelius, Reinhold:** Juristische Methodenlehre, München 2006, p. 28.
 3. **Kohler-Gehrig, Eleonora:** Einführung in das Recht: Technik und Methoden der Rechtsfindung, Stuttgart 2010, p. 36.
 4. **Zippelius, Reinhold:** Juristische Methodenlehre, München 2006, p. 28.
 5. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 24, 31, **Treder, Lutz:** Methoden und Technik der Rechtsanwendung: eine systematische Einführung mit Beispielen, Heidelberg 1998, p. 17.
 6. **Treder, Lutz:** Methoden und Technik der Rechtsanwendung: eine systematische Einführung mit Beispielen, Heidelberg 1998, չէ 7-8, **Zippelius, Reinhold:** Juristische Methodenlehre, München 2006, p. 31.
 7. **Zippelius, Reinhold:** Juristische Methodenlehre, München 2006, p. 31.
 8. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 52-53.
 9. Այս հասկացությունը բարձրագույն գերմաներեն Rechtsfindung-ից, իմ նորամուծությունն է հայկական իրավունքում:
 10. **Schwintowski, Hans-Peter:** Juristische Methodenlehre, Frankfurt am Main 2005, p. 54.
 11. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 53.

12. **Treder, Lutz:** Methoden und Technik der Rechtsanwendung: eine systematische Einführung mit Beispielen, Heidelberg 1998, p. 21, **Schwintowski, Hans-Peter:** Juristische Methodenlehre, Frankfurt am Main 2005, p. 61.
 13. **Kohler-Gehrig, Eleonora:** Einführung in das Recht: Technik und Methoden der Rechtsfindung, Stuttgart 2010, p. 48.
 14. **Engisch, Karl:** Einführung in das juristische Denken, Stuttgart 2010, p. 91, **Schwintowski, Hans-Peter:** Juristische Methodenlehre, Frankfurt am Main 2005, p. 63-64.
 15. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 54.
 16. **Kohler-Gehrig, Eleonora:** Einführung in das Recht: Technik und Methoden der Rechtsfindung, Stuttgart 2010, p. 50, **Zippelius, Reinhold:** Juristische Methodenlehre, München 2006, p. 97-98.
 17. **Schwacke, Peter:** Juristische Methodik: mit Technik der Fallbearbeitung, Stuttgart 2011, p. 56.
 18. Նույն տեղում, էջ 57:
 19. Նույն տեղում, էջ 60:
 20. Նույն տեղում, էջ 64:
 21. Նույն տեղում, էջ 77:
 22. Հիմնական իրավունքի խախտման հիմնավորման՝ իբրև անհատական դիմումի բույլատրելիության նախապայմանի մասին մանրամասն **Հավանմիսյան Գ.** Անհատական դիմումի բույլատրե- լիության նախապայմանները, Կատական իշխանություն, 8-9 (157-158)/2012, էջ 16-19:

Տիգրան ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ դատական ղեկարտամենտի կազմակերպչական վարչության պետ, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴՐԱՆՅՑ ԵՏՂՆ ՈՒ ԴԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Պետական կառավարման մարմիններն իրենց ուրույն տեղն ունեն պետական իշխանության համակարգում, որոնք, հանդիսանալով մեկ ամբողջություն, միաժամանակ բաժանվում են տարբեր մասերի և տարրերի:

Պետական կառավարման մարմինների հասկացությունը պարզաբանելու, բազմակողմանի ուսումնասիրելու, դրա առավելություններն ու թերությունները բացահայտելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է պարզաբանել «պետական կառավարում» և «գործադիր իշխանություն» հասկացությունների բովանդակությունն ու դրանց հարաբերակցությունը:

Միաժամանակ, որպեսզի հնարավոր լինի բացահայտել նշված հասկացությունները, հարկավոր է վեր հանել բոլոր այն բացատրություններն ու հիմնավորումները, որոնք թույլ կտան բազմակողմանիորեն հասկանալ, թե ինչ է իրենից ներկայացնում «կառավարում» հասկացությունը: Մասնավորապես, տառացի իմաստով կառավարում հասկացությունն սկսվում է այնտեղ, որտեղ ինչ-որ փոխկապակցվածության, հարաբերության գործողություններում առկա է գիտակցված սկիզբ, հետաքրքրություն և իմացություն, կամ նպատակ, մարդկային գործողություն: Այլ կերպ ասած՝ կառավարումը ինտելեկտուալ և պրակտիկ մարդկային գործունեության դժվարագույն և պատասխանատու ոլորտ է: Դա հենց այն ոլորտն է, որի վիճակից կախված է նաև ամբողջ հասարակության բարեկեցությունը և մեծ

հաշվով նաև յուրաքանչյուր մարդու, այդ թվում նաև մեզանից յուրաքանչյուրի ճակատագիրն ու կարգավիճակը:

Կառավարման էությունն առավել բացահայտվում է «ներգործություն» տերմինի բացահայտմամբ, որը, հանդիսանալով կառավարման հիմնական տարր, ցույց է տալիս կառավարման բուն էությունը, որը ներգործում է մարդկային գիտակցության և գործունեության վրա:

Կառավարումը լայն առումով ենթադրում է դրա որևէ սուբյեկտի կողմից ինչ-որ բանի (կամ որևէ մեկի) նկատմամբ ներգործություն՝ վերջինիս նոր վիճակի բերելու նպատակով: Այս եզրահանգումից ելնելով՝ մասնագետները տալիս են կառավարման ընդհանուր հասկացության բնորոշ հիմնական գծերը.

- կառավարումը կազմակերպված տարբեր բնույթի (տեխնիկական, սոցիալական, կենսաբանական) համակարգերի և դրանց բաղադրամասերի փոխկապակցված գործառույթ է ընդհանուր նպատակին հասնելու համար,

- կառավարումը ենթադրում է այս կամ այն համակարգում երկու պարտադիր տարրերի՝ սուբյեկտի (կառավարող տարր) և օբյեկտի (կառավարվող տարր) առկայությունը,

- կառավարումը սուբյեկտի կողմից նպատակաուղղված կարգավորող ներգործություն է օբյեկտի նկատմամբ,

- կառավարումն իրական է, եթե առկա է օբյեկտի (կառավարվող տարր) ենթակայությունը սուբյեկտին (կառավարող

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

տարր)¹:

Կառավարման տեսակները բազմապիսի են, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ սույն թեմայի շրջանակում ուսումնասիրության առարկա է հանդիսանում «պետական կառավարում» հասկացությունը, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ պետական կառավարումը հատուկ տեղ է զբաղեցնում բոլոր տեսակի կառավարումների մեջ:

Պետական կառավարումն իր բնույթով պետք է կազմավորվի և գործի բացառապես օրենքի տառին և ոգուն համահունչ, որն էլ իր հերթին պետք է բխի իրավունքից:

Պետական կառավարումը կազմակերպական, ենթաօրենսդրական գործադիր գործունեություն է, որն իրականացվում է տնտեսական, սոցիալ-մշակութային և վարչաքաղաքական բնագավառների ղեկավարման ընթացքում նախատեսված նպատակներին հասնելու համար²:

Միաժամանակ հատկանշական է այն հանգամանքը, որ Գ.Վ.Ատամանչուկը մատնանշում է պետական կառավարման երեք հիմնական հատկանիշ, ըստ այդմ դրանք են՝ 1. կանոնակարգող ներգործությունը հենվում է պետական իշխանության վրա, 2. պետական կառավարման տարածվածությունն ամբողջ հասարակության վրա, 3. համակարգվածությունը³:

Խոսելով պետական կառավարման բնութագրից՝ անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել նաև վերջինիս սուբյեկտին և օբյեկտին: Մասնավորապես, կառավարման սուբյեկտի և օբյեկտի միջև առկա է մեծ տարբերություն, որը բխում է այն հանգամանքից, որ դրանք միմյանցից էականորեն տարբեր կառավարման դրսևորումներ են, որոնց տարբերությունը դրսևորվում է առնվազն 3 հիմքով՝ 1. հասարակական հարաբերությունների տեսակներով և ձևերով, որի համակարգում գործում են բոլոր մարդիկ, 2. գործունեության տեսակներով և ձևերով, քանի որ գործունեության յուրաքանչյուր տեսակի

համար անհրաժեշտ են համապատասխան գիտելիքներ, մասնագիտացվածություն, միջոցներ և այլն, 3. սոցիալական դերով, որի շնորհիվ մարդու անձնական հետաքրքրություններն ու ունակություններն ընդունվում և խրախուսվում են հասարակության կողմից:

Պետական կառավարման սուբյեկտն իրենից ներկայացնում է բարդ, հիերարխիկ համակարգ, որտեղ առավել բարձր կանգնած պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք կառավարում են առավել ցածր գտնվող պետական մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց:

Ինչ վերաբերում է կառավարման օբյեկտին, ապա դա ամբողջ հասարակության ջանքն է, քանի որ դրա միջոցով է ստեղծվում այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է մարդկանց կյանքի համար, օրինակ՝ ուտելիքը, սոցիալական ծառայությունները, հոգևոր արժեքները և այլն:

Կառավարման տեսության մեջ արտահայտված է այն տեսակետը, որ որքան էլ փոփոխությունների ենթարկվի պետական կառավարման սուբյեկտի կառուցվածքն ու բովանդակությունը, սակայն բացակայի կառավարման օբյեկտի համահունչ զարգացումը, չբարձրանա հասարակության բարօրությունը, ապա մարդկության համար որևէ փոփոխություն չի կարող ունենալ ոչ մի նշանակություն:

Այլ կերպ ասած՝ բացահայտելով պետական կառավարման բնութագիրը՝ ընդհանուր առմամբ հանգում ենք այն տեսակետին, որ պետական կառավարումը հանդիսանում է այն հիմնական դաշտը, որտեղ գործում և կիրառվում են վարչաիրավական նորմերը:

Միաժամանակ պետական կառավարումը՝ որպես պետական գործունեության տեսակ և գործադիր իշխանության իրականացման հիմնական ձև, ունի մի շարք հատկանիշներ: Դրանցից հիմնականը պետական կառավարման սոցիալական նշանակությունն է: Պետական կառավարման իմաստն այն է, որ գործադիր իշխանության մարմիններն ունենան հնարավո-

Սահմանադրական իրավունք

րություն, պատրաստակամություն և ցանկություն՝ իրականացնելու և՛ Հանրապետության Նախագահի, և՛ բոլոր պետական մարմինների նորմերի պահանջները:

Պետական կառավարման հաջորդ հատկանիշը նրա անընդհատությունն է: Պետական գործունեության մյուս բոլոր տեսակները կապված են օրենսդիր, դատական և այլ պետական իշխանությունների իրականացման հետ և ունեն ընդհատվող հատկություն, մինչդեռ պետական կառավարումն իրականացվում է մշտապես՝ անդադար:

Պետական իշխանության համակարգում պետական գործունեության բոլոր տեսակները կարելի է բաժանել երեք խմբի, առաջինն այն է, որ պետական գործունեությունն իրականացվում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջոցով, որոնք հանդիսանում են պետական իշխանության ճյուղեր: Իր ներքին բնույթով նշված երեք իշխանությունների ճյուղերի մարմինների գործունեությունը բավականին բարդ է, քանի որ այն իր մեջ ներառում է գործունեության մի քանի տեսակ, բայց դրանցից միայն մեկն է հիմնականն ու որոշիչը: Մասնավորապես, եթե ուսումնասիրենք օրենսդիր իշխանության գործառնություններն այս տեսանկյունից և ուսումնասիրության առարկա դարձնենք, ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդիր իշխանությունն իրականացնում է Ազգային ժողովը, սպա կհանգենք այն հետևության, որ Ազգային ժողովի հիմնական գործունեությունն է օրենքների ընդունումը: Մինչդեռ ՀՀ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածի 1-ին նախադասության համաձայն՝ կառավարությունն իր կազմավորումից հետո՝ քսանօրյա ժամկետում, Ազգային ժողով է ներկայացնում իր ծրագիրը: Կամ ՀՀ Սահմանադրության մեկ այլ, 81-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ Ազգային ժողովը Հանրապետության Նախագահի առաջարկությամբ՝ հայտարարում է համաներում: Կամ ՀՀ Սահմանադրության

մեկ այլ՝ 83-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ Ազգային ժողովը՝ Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Սահմանադրական դատարանի հինգ անդամ:

Նշվածից ուղղակիորեն հետևում է, որ չնայած Ազգային ժողովի հիմնական իրավասությունն օրենքների ընդունումն է, այն ունի նաև այլ իրավասություններ, ինչպիսիք են՝ կառավարության ծրագրի հաստատումը, համաներման հայտարարումը, մասնակցությունը որոշակի շրջանակի կադրային քաղաքականության իրականացմանը և այլն: Նույնը կարելի է ասել նաև գործադիր իշխանության մասին:

Ինչ վերաբերում է «գործադիր իշխանություն» հասկացությանը, սպա ամենաընդհանուր պատկերացմամբ գործադիր իշխանությունն ասելով անհրաժեշտ է հասկանալ պետական այն մարմինը, որն իրականացնում է պետության գործառնությունները, հանդես է գալիս նրա անունից և օժտված է պետական իշխանությամբ: Նման հնարավորությունները գործադիր իշխանությանն իրավունք են տալիս պետության անունից ընդունել իրավական ակտեր, որոնց կարգադրագրերը պարտադիր են բոլոր նրանց համար, ում հասցեագրված են, միաժամանակ առկա է հնարավորություն, որի միջոցով հնարավոր է դառնում իրագործել նշված իրավական ակտերի պահանջները:

Գործադիր իշխանության մեջ՝ բազմաթիվ սուբյեկտների կողմից նրա գործառնությունների իրագործման համար, մարմինների համակարգն արտացոլում է իրերի բաժանումը, ղեկավարումը և իրավասությունները: Դրանից ելնելով՝ մի խումբ գիտնականներ գործադիր իշխանության համակարգի տակ հասկանում են նրանց համասեռություն և փոխադարձ հարաբերությունների համակարգ՝ նրանց միջև իրավասությունների սահմանափակման հիմքով:⁴ Իսկ մեկ այլ խումբ գիտնականներ գործադիր իշխանության համակարգը բացատրում են նրա գործառնության և

կազմակերպական տարրերի կառուցվածքի միջոցով:⁵

Վերը նշվածի լույսի ներքո մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտվում է տեսակետ այն մասին, որ իշխանության մարմինները՝ որպես մեկ համախումբ, կազմում են համակարգ:

Միաժամանակ որոշ գիտնականներ գործադիր իշխանության կազմակերպման սկզբունքների և գործունեության բնութագրման ժամանակ առաջին հերթին անհրաժեշտ են համարում ընդգծել ընդհանուրը, որը բնութագրական է իշխանության բոլոր ճյուղերին, բայց հաշվի առնելով գործադիր իշխանության առանձնահատկությունները, իսկ հետո ներկայացնում են հատուկները՝ գործադիր իշխանության կազմակերպման և գործունեության յուրահատուկ սկզբունքները:⁶

Գործադիր մարմիններն իրագործում են ամբողջ կառավարման գործառնությունները յուրաքանչյուր օր և օպերատիվորեն, ինչպես սոցիալ-քաղաքական և սոցիալ-մշակութային, այնպես էլ տնտեսական և միջճյուղային ոլորտներում:

Միաժամանակ գործադիր իշխանության բնութագրումը՝ որպես լոկ օրենքների իրագործման պասիվ մեխանիզմ, արդեն հնացել է, և այն հանդիսանում է ոչ միայն օրենքների իրագործման մեխանիզմ: Ճիշտ է գործադիր իշխանությունը սահմանափակված է օրենքներով, բայց հաճախակի գործում է նաև ինքնուրույն: Այն ինքն իրենով հրապարակում է վարքագծի պարտադիր կանոններ, որոնք օրենքների շրջանակներում որոշում են գործունեության ուղղությունները: Նա իրեն վերապահված իրավունքով, ելնելով իրավիճակից, լուծում, հաստատում և ձեռնարկում է տարբեր գործողություններ: Եվ վերջապես, արտակարգ իրավիճակներում նա հնարավորություն է ստանում գործել օրենքից դուրս:⁷

Ելնելով վերը նշվածից՝ կարելի է հետևություն անել այն մասին, որ գործադիր իշխանությունը պետությունում ունի

բավականին մեծ նշանակություն և հենց նրա այդ մեծ նշանակության շնորհիվ բազմաթիվ գիտնականներ հանգել են այն հետևության, որ այնքան էլ ճիշտ չէ այն մոտեցումը, որ նշված իշխանությունը կոչվի միայն գործադիր: Այսպես օրինակ՝ Բ. Չիչերինը գտնում է, որ այն անհրաժեշտ է անվանակոչել կառավարական: Ա. Պիլիպենտոն մատնանշում է ֆրանսիացի մեծ քաղաքագետ Մ. Դյուվերթեի կարծիքը, ով, բնութագրելով Ֆրանսիայի ժամանակակից քաղաքական ռեժիմը, նշել է, որ, այսպես կոչված, գործադիր մարմինները ղեկավարում են պետությունը և կառավարում են բառի բուն իմաստով: Նշվածից ելնելով՝ նա Ֆրանսիայի գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմիններն առանձնացնում է որպես «կառավարող»:⁸

Ընդհանրացնելով այս ամենը՝ հանգում ենք այն հետևության, որ գործադիր իշխանությունը հնարավոր է իրականացնել միայն գործադիր իշխանության մարմինների միջոցով: Գործադիր իշխանության մարմինները միաժամանակ հանդիսանում են նաև պետական կառավարման մարմիններ: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ ոչ բոլոր պետական կառավարման մարմիններն են գործադիր իշխանության մարմիններ:

Հատուկ ուշադրության է արժանի այն փաստը, որ բավականին սերտ է «պետական կառավարում» և «գործադիր իշխանություն» հասկացությունների կապը: Պետական իշխանության զարգացման պատմության ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ նշված հասկացությունները պայմանավորված են եղել մեկը մյուսով: Եթե օրինակ վերցնենք նախորդ դարի 70-ական թվականները, ապա նշված ժամանակաշրջանում «գործադիր իշխանություն» տերմինը չի օգտագործվել: Գործադիր իշխանության կարգադրիչ ֆունկցիան դիտարկվել է «սովետական պետական կառավարում» հասկացության միջոցով: Սովետական պետական կառավարումը պետության կազմակերպական գործունեություն է օրենքների հիման

Սահմանադրական իրավունք

վրա իր խնդիրների և ֆունկցիաների կատարման համար՝ կոմունիստական հասարակության կազմակերպման նպատակով:⁹

Այնուհետև 1990-ական թվականներից սկսած՝ «գործադիր իշխանությունը» բնութագրվում էր որպես բուրժուական տեսության կատեգորիա, որը բացատրվում էր որպես իրավակիրառող իշխանություն, որի գործառույթն էր օրենսդիր իշխանության կողմից ընդունված օրենքների կատարումն իրավակիրառ պրակտիկայում: Միաժամանակ «պետական կառավարում» հասկացությունը դիտարկվում էր որպես պետական գործադիր-կարգադրիչ գործունեություն և պետական գործերի ղեկավարման տարատեսակ, որն իրականացվում էր սովետական պետության բոլոր մարմինների կողմից:¹⁰ Ներկայումս «պետական կառավարում» հասկացությունը բնութագրվում է տարատեսակ մոտեցումներով, սակայն դրանց բոլորի տրամաբանությունը հանգում է նրան, որ այն ունի հետևյալ հիմնական բովանդակությունը՝ պետության նպատակաուղղված պրակտիկ ներազդեցությունը հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ՝ համապատասխան համակարգի կազմակերպումը կանոնակարգելու և նրա նկատմամբ կանոնակարգող ներազդեցության համար:¹¹

Սույն թեմայի ուսումնասիրության շրջանակում կարևորություն է ներկայացնում նաև այն հանգամանքը, որ ներկայումս ՀՀ Սահմանադրության մեջ հստակ ընդգծված է գործադիր իշխանության ինքնուրույն ճյուղի առկայությունը պետական իշխանության համակարգում: Մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա:

Միաժամանակ, ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ «Պետա-

կան կառավարման մարմիններ», «պետական մարմիններ» և «գործադիր իշխանության մարմիններ» հասկացությունները բավականին սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց, միևնույն ժամանակ դրանք միմյանցից տարբեր հասկացություններ են, որոնք ունեն բավականին բարդ համակարգվածություն:

Վստահորեն կարելի է ասել, որ բավականին երկար ժամանակ գերիշխող էր այն տեսակետը, որ պետական կառավարման մարմիններն աժանցվում են պետական իշխանությունից, այլ կերպ ասած՝ սովետական աշխատավոր դեպուտատներից: Մասնավորապես՝ նախորդ դարի 80-ական թվականների կեսերին պետական կառավարման մարմինները բնութագրվում էին պետական մարմինների համակարգի համատեքստում՝ պետական ապարատի մեխանիզմում: Դրանք բնութագրվում էին որպես գործադիր կարգադրիչ մարմիններ, որոնք պետական կառավարման որրտում կատարում էին հիմնական աշխատանքը:¹²

Բնականաբար, հաշվի առնելով խորհրդային կարգերի գոյության փաստը կարելի է արձանագրել, որ նշված իրավակարգավորումը բնորոշ էր այդ ժամանակահատվածին:

Միաժամանակ Բ. Ա. Ստրաշունը պետական մարմինը բնութագրում է որպես անձ կամ կազմակերպված անձանց խումբ, որոնք օժտված են իշխանական որոշումներ ընդունելու իրավունքով: Յուրաքանչյուր պետական մարմնի դիրքը, իրավական նորմերով կանոնակարգումն ի ցույց է դնում նրա սահմանադրաիրավական կարգավիճակը, որն ունի բարդ կառուցվածք: Նրա կարծիքով պետական մարմնի կարգավիճակի անբաժան մասնիկներն են՝ իրավասությունը, որն իր մեջ ներառում է համապատասխան առարկաների նկատմամբ գործառույթներ և կոնկրետ իրավագործություններ (իրավունք և պարտականություն), կազմավորման կարգ, ներքին կազմակերպում, աշխատանքի կանոնակարգում, ընթացակարգ և

պատասխանատվություն:¹³

Նշված խնդրի տեսանկյունից կարևորվում է նաև Դ. Ն. Բախրախի կարծիքը, ըստ որի՝ նա «պետական մարմին» հասկացությունը տարբերակում է և՛ որպես ավելի ընդհանուր կառուցվածք՝ պետական իշխանության համակարգում, և՛ որպես պետական ապարատի կառուցվածք: Նա գործադիր իշխանության մարմինները դիտարկում է որպես գործադիր-կարգադրիչ գործունեություն իրականացնող պետական մարմիններ, որոնք բնութագրվում են օպերատիվ ինքնուրույնությամբ, որպես կանոն ունեն մշտական հաստիքներ, կազմավորվում են առավել բարձր մարմինների կողմից, հաշվետու և պատասխանատու են առավել բարձր կանգնած կառավարման մարմիններին և նրանց կառուցվածքն ու գործունեության շրջանակը հիմնականում կանոնակարգվում է վարչական իրավունքի նորմերով:¹⁴ Հետևաբար, պետական մարմինը՝ որպես մարդկային կազմակերպության հատուկ տեսակ, բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով՝ հանդիսանում է պետական ապարատի ինքնուրույն մաս, իրականացնում է պետական գործառնություններ, իրացնում է հրապարակային հետաքրքրությունը, հանդես է գալիս պետության անունից (միաժամանակ նաև իր անունից), ունի իր իրավասությունները, պետության առջև պատասխանատվություն է կրում իր գործունեության արդյունքների համար, ստեղծվում է պետության կողմից, ունի կանոնակարգված իրավական դիրք (կառուցվածք, կազմակերպություն, գործունեություն):¹⁵

Ներկայումս իրավաբանական գրականության մեջ «գործադիր իշխանության մարմիններ» հասկացությունը բնութագրվում է տարբեր կերպ: Բազմաթիվ իրավաբան գիտնականներ հանգում են այն հետևության, որ գործադիր իշխանության մարմինները հանդիսանում են պետական ապարատի մասնիկ:¹⁶ Տվյալ դեպքում գործադիր իշխանության մարմինները բնութագրվում են այն բոլոր հատկանիշ-

ներով, որոնցով օժտված են պետական մարմինները: Այլ հեղինակներ, խոսելով գործադիր իշխանության մարմինների մասին, հատուկ ընդգծում են, որ մարմինը ամենից առաջ մարդկային խումբ է, կոլեկտիվ:¹⁷ Միաժամանակ վարչական իրավունքի տեսության մեջ առկա են գործադիր իշխանության մարմինների այլ մեկնաբանումներ ևս, որոնք գործադիր իշխանության մարմիններին բնութագրում են որպես պետական իշխանության մարմինների համակարգի մի մաս:

Գործադիր իշխանության մարմնի առավել ընդհանուր հատկանիշներ են՝ պետական իշխանական իրավասությունների հիմքով հրապարակային պետական գործառնությունների իրականացումը, տվյալ մարմնի կարգավիճակի ձևակերպումը դիրքով, որը հաստատվում է բարձրագույն պետական մարմնի կողմից կամ օրենքով, իրավունք ունի գործադիր կարգադրիչ գործունեության ընթացքում կիրառել կանոնակարգող որոշումներ, որոնք հանդես են գալիս իրավական ակտերի տեսքով, ունի ներքին բարդ կառուցվածք, ֆինանսավորվում է պետական բյուջեից:¹⁸

Խոսելով պետական կառավարման մարմինների մասին՝ անհրաժեշտ է նաև քննարկման առարկա դարձնել պետական կառավարման մարմինների համակարգը՝ իշխանությունների բաժանման տեսության համատեքստում, որպեսզի հնարավոր լինի պարզել նրանց տեղն ու դերը պետական իշխանության համատեքստում:

Մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի բնութագրից արդեն իսկ ակնհայտ է, որ ՀՀ Սահմանադրությունը, սահմանելով իշխանությունների բաժանման պահանջը, միաժամանակ հրամայական կերպով նշում է, որ դրանք պետք է հավասարակշռեն միմյանց:

Հավասարակշռման մեխանիզմի իրականացումը լուրջ գործոն է, որը իշխանությունների բաժանման կարևորագույն երաշխիքներից մեկն է, և մեծապես

Սահմանադրական իրավունք

կարևորվում է իշխանությունների բաժանման տեսության մեջ պետական կառավարման մարմինների համակարգի տեղի և դերի պարզաբանման տեսանկյունից:

Վստահորեն կարող ենք ասել, որ իշխանությունների տարանջատման գաղափարը ցանկացած ժողովրդավարական կարգ ունեցող պետության համար պետք է ունենա առաջնային կարևորություն:

Իշխանությունների տարանջատման գաղափարն առաջ է քաշվել դեռևս շատ վաղուց, այնպիսի առաջադեմ մտածողների կողմից, ինչպիսիք էին Արիստոտելը, Շ. Մոնտեսքյուն, Ջ. Լոքը և այլք:

Իշխանությունների տարանջատման այս կարևորագույն սկզբունքի առաջին անգամ սահմանադրորեն ամրագրումից անցել է ավելի քան 200 տարի, սակայն իրավակիրառ պրակտիկան փաստում է, որ իրավական պետության համար իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը մշտապես գտնվում է զարգացման փուլում՝ ձեռք բերելով առավել կատարյալ տեսք:

Նշված սկզբունքի շնորհիվ հատրահարվում է իշխանությունների միահյուսման վտանգը՝ սահմանափակելով իշխանության երեք ճյուղերին՝ փոխադարձ զսպումների և հավասարակշռման համակարգերի ներդրմամբ: Նշված սկզբունքի գործունեության արդյունքում իշխանությունների միջև փոխհարաբերությունները դրսևորվում են հակակշիռների և զսպումների միջոցով, որոնց շնորհիվ իշխանության բոլոր ճյուղերը գործում են բացառապես իրենց իրավասությունների շրջանակում:

Այլ կերպ ասած՝ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը պետք է մեկնաբանել որպես պետական իշխանության իրական գործերի սահմանափակում, հավասարակշռում, դրանց համագործակցություն և փոխկապակցվածություն:

Առանձնահատուկ կարևորվում է սահմանադրական հակակշիռների ու զսպումների հստակ սահմանումը և իշխանությունների սահմանադրական գործառնական, հակակշռող և զսպող լիազորություն-

ների դինամիկ հաշվեկշռի երաշխավորումը: Սահմանադրական հաշվեկշիռը պետական իշխանության ինստիտուտի սահմանադրական, ոչ գործառնական բնույթի լիազորություն է՝ կոչված դինամիկայում պահպանելու իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական հաշվեկշիռը: Իր հերթին սահմանադրական զսպումը պետական իշխանության ինստիտուտի սահմանադրական, ոչ գործառնական և ոչ հակակշռային բնույթի լիազորություն է՝ կոչված կանխելու իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական հաշվեկշռի հնարավոր խախտումը՝ հակակշիռների համակարգի կողմից այն չսպառնալու դեպքում: Սահմանադրական ճարտարապետության առանցքային խնդիրն էլ հենց այն է, որպեսզի երաշխավորվի իշխանության թևերի գործառնական հավասարակշռությունը դինամիկայում: Դրա համար սահմանադրական ամեն մի գործառնական լիազորություն պետք է հակակշռված ու զսպված լինի իշխանության այլ թևերի համապատասխան լիազորություններով:¹⁹

Հատկանշական է նաև այն հանգամանքը, որ իշխանությունների տարանջատման և հավասարակշռման հասկացության բացահայտմանն անդրադարձել է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը: ՀՀ սահմանադրական դատարանը, անդրադառնալով վերը հիշատակված հասկացությանը, ամրագրել է. «...Պետական իշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետականորեն կազմակերպված ժողովրդի հանրային իշխանության ձև, որն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա: Այդ բաժանումն իրականացվում է իշխանության գործառնական բնույթից ելնելով, որին համապատասխան ձևավորվում են անհրաժեշտ կառուցակարգեր՝ համապատասխան մարմիններ, որոնք սահմանադրորեն օժտվում են համարժեք լիազորություններով և իրավասու են կատարել

միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությանը կամ օրենքներով»:²⁰

Նշված խնդրին անդրադարձել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մասնավորապես նշելով. «... Ինչ վերաբերում է գործադիր և դատական իշ-

խանությունների տարանջատմանը, ապա ոչ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը, ոչ էլ որևէ այլ դրույթ չի պահանջում պետություններից համապատասխանեցնել իշխանությունների փոխազդեցության թույլատրելի սահմանների հետ կապված որևէ տեսական սահմանադրական հայեցակարգ»:²¹

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑՄԱԿ

1. ՀՀ Սահմանադրություն:

2. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյանի և Վ. Վարդաշյանի ընդ. խմբագր., Երևան, 2010:

3. Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, Գ. Գանիբյանի ընդ. խմբագր., Երևան, 2012:

4. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 14.10.2008թ. թիվ ՍԳՈ-766 որոշում:

5. Klein and others v. the Netherlands, Judgment of 06.05.2003, 193.

6. *Алехин А.П., Кармолицкий А.А.* Административное право России: Учебник. М., 2005.

7. *Бачило И.Л., Гришковец А.А., Мелюхин И.С.* и др., отв. ред. И.Л. Бачило, Исполнительная власть в Российской Федерации. проблемы развития. М., 1998.

8. Под ред. В.М. Герасимова, Б.П. Елисеева, А.Г. Шорникова: Юриспруденция: разграничение предметов ведения и полномочий федеральных и региональных органов исполнительной власти в Российской Федерации /Учебно-методическое пособие/. М., 2002.

9. *Масликов И.С.* Судебная власть в механизме Российской Федерации: Автореферат дис. канд. юрид. наук. М., 1997.

10. *Ассанов Е.В.* Демократическое правовое государство и его становление в РФ, дис. канд. юрид. наук. М., 1995.

11. *Чичерин Б.* Курс государственной науки: Общее государственное право. М., 1998.

12. *Пилюченко А.П.* Конституционная регламентация статуса исполнительных власти в зарубежных странах, Журнал Российского права. М., 1997 ном. 11.

13. Советское административное право. /Общая и Особенная части/, под ред. Ю.М. Козлова. М., 1973.

14. Управленческие процедуры, под. ред. Б.М. Лазарева. М., 1988.

15. *Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н.* Административное право. Учебник для вузов, М., 2004.

16. Учебник для вузов по спец "Юриспруденция" Ю.М. Козлов, Д.М. Овсянко, Л.Л. Попов: под ред. Л.Л. Попов. М., 2002.

17. Теория государственного управления, Г.В. Атаманчук, курс лекций, изд. 2-е, дополн. М., 2004.

18. Основы знаний о Советском государстве и праве, Б.М. Лазарев, В.М. Савицкий, Н.П. Фарберов и др., рук. авт. коллектива и отв. ред. Н.П. Фарберов. М., 1975.

19. Конституционное /государственное/ право зарубежных стран. Учебник для юрид. вузов и фак. В 4-х т. Г.Н. Андреева, И.А. Андреева, А. Ш. Бударгова и др., рук. авт. коллектива и отв. ред. Б.А. Страшун. М., 2000, т 1-2.

20. Административное право. Краткий учебный курс, Д.Н. Бахрах. М., 2002.

21. Административное право России. Учебник для вузов, Д.Н. Бахрах. М., 2000.

22. Российское административное право. Учебник, В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев. М., 1996.

23. Административное право: Учебник для вузов по юрид. спец., К.С. Бельский, Ю.М. Козлов, Г.Н. Колибаба и др., под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., 2002.

24. Административное право: учебное пособие, 3-е изд. перераб. и доп., Д.М. Овсянко 2002.

25. Конституционное право России, Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин, изд. 2-е, перераб. и доп. М., 2004.

26. Исполнительная власть в Российской Федерации. Проблемы развития, И.Л. Бачило, А.А. Гришковец, И.С. Мелюхин и др. отв. ред. И.Л. Бачило. М., 1998.

1. Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, Գ. Գանիբյանի ընդհանուր խմբագրությամբ, Երևան, 2012, էջ 16:

2. Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, Գ. Գանիբյանի ընդհանուր խմբագրությամբ, Երևան, 2012, էջ 27:

3. Теория государственного управления, Г.В. Атаманчук, курс лекций, изд. 2-е, дополн. М., 2004, с. 58-62.

4. *Алехин А.П., Кармолицкий А.А.* Административное право России: Учебник. М., 2005, с. 113.

5. *Бачило И.Л., Гришковец А.А., Мелюхин И.С.* и др., отв. ред. И.Л. Бачило, Исполнительная власть в Российской Федерации. проблемы развития. М., 1998, с. 70.

6. Под ред. В.М. Герасимова, Б.П. Елисеева, А.Г. Шорникова, см.: Юриспруденция: разграничение предметов ведения и полномочий федеральных и региональных органов исполнительной власти в Российской Федерации /Учебно-методическое пособие/. М., 2002, с. 28-30.

7. *Масликов И.С.* Судебная власть в механизме Российской Федерации: Автореферат дис. канд. юрид. наук. М., 1997, с. 16-17, *Ассанов Е.В.* Демократическое правовое государство и его становление в РФ, дис. канд. юрид. наук. М., 1995, с. 72, *Чичерин Б.* Курс государственной науки: Общее государственное право, Москва 1998 с. 76.

8. *Чичерин Б.* Курс государственной науки: Общее государственное право, Москва 1898 с. 76, *Пилюченко А.П.* Конституционная регламентация статуса исполнительных власти в зарубежных странах, Журнал Российского права. М., 1997, ном. 11, с. 130.

9. Советское административное право. /Общая и Особенная части/, под ред. Ю.М. Козлова. М., 1973, с. 15.

10. Управленческие процедуры, под. ред. Б.М. Лазарева. М., 1988, с. 6-7.

11. *Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н.* Административное право. Учебник для вузов, Москва 2004 с. 30: Учебник для вузов по

спец "Юриспруденция" Ю.М. Козлов, Д.М. Овсянко, Л.Л. Попов: под ред. Л.Л. Попов. М., 2002, с. 24.

12. Основы знаний о Советском государстве и праве, Б.М. Лазарев, В.М. Савицкий, Н.П. Фарберов и др., рук. авт. коллектива и отв. ред. Н.П. Фарберов. М., 1975, с. 81.

13. Конституционное /государственное/ право зарубежных стран. Учебник для юрид. вузов и фак. В 4-х т. Г.Н. Андреева, И.А. Андреева, А. Ш. Бударгова и др., рук. авт. коллектива и отв. ред. Б.А. Страшун, Москва 2000 т 1-2, с. 230-236.

14. Административное право. Краткий учебный курс, Д.Н. Бахрах. М., 2002, с. 98-99.

15. Административное право России. Учебник для вузов, Д.Н. Бахрах. М., 2000, с. 175.

16. Российское административное право. Учебник, В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев. М., 1996, с. 69. Административное право: Учебник для вузов по юрид. спец., К.С. Бельский, Ю.М. Козлов, Г.Н. Колибаба и др., под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., 2002, с. 151. Административное право: учебное пособие, 3-е изд. перераб. и доп., Д.М. Овсянко, 2002, с. 49.

17. Конституционное право России, Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин, изд. 2-е, перераб. и доп. М., 2004, с. 352-353.

18. Исполнительная власть в Российской Федерации. Проблемы развития, И.Л. Бачило, А.А. Гришковец, И.С. Мелюхин и др. отв. ред. И.Л. Бачило. М., 1998, с. 29.

19. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյանի և Վ. Վարդաշյանի ընդ. խմբագր., Երևան, 2010, էջ 91-92:

20. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 14.10.2008թ. թիվ ՍԳՈ-766 որոշում, էջ 7-8:

21. Klein and others v. the Netherlands, Judgment of 06.05.2003, 193.

ԳԻՆԵՍՏՄԵՐ 2012 12 (161)

ՕՍՏԱԿԱՆ Իշխանություն

Նաբեկ ԳԱՐԻԵԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
մագիստրատուրայի իրավագիտության ֆակուլտետի դասախոս,
իրավագիտության թեկնածու

ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՄԱՆ ԲԱՅԱՌԻԿ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿԻ ԲԱՐՉՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների իրականացման կամ դրանց պատշաճ իրականացումն ապահովելու նպատակով գործում են համապատասխան պետական ծառայությունները՝ ըստ պետության կողմից իրականացվող գործունեության ոլորտների: ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 26.05.2011թ. ընդունվեց «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք), որն ուժի մեջ է մտել 2012 թվականի հունվարի 1-ից: Նշված օրենքը հստակ սահմանեց «Հանրային ծառայություն» հասկացությունը, որի համաձայն՝ հանրային ծառայությունը՝ պետությանը ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացումն է, որն ընդգրկում է պետական ծառայությունը, համայնքային ծառայությունը, պետական և համայնքային պաշտոնները: Հանրային ծառայող է պետական և համայնքային ծառայության պաշտոնների անվանացանկով նախատեսված որևէ պաշտոն զբաղեցնող կամ օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով հանրային ծառայության համապատասխան կադրերի ռեզերվում գտնվող անձը: Օրենքով միաժամանակ ամրագրվեց մի կարևորագույն գործընթացի կազմակերպման և անցկացման պահանջ: Խոսքը հանրային ծառայողների մասնագիտական գիտելիքների և աշխատանքային ունակությունների հետևողական կատա-

րելագործման՝ գիտելիքների ընդլայնման, գործնական հմտությունների ձեռքբերման և զարգացման, ինչպես նաև անհրաժեշտ ոլորտների ուսումնասիրության միջոցով աշխատանքի բնականոն գործունեության ապահովման մասին է (այսուհետ՝ Վերապատրաստում): Այս գործընթացի իրականացման արդյունքում կազմակերպվում է մեկ այլ, ոչ պակաս կարևոր միջոցառում, որը հնարավորություն է ընձեռում պարզել կամ որոշել հանրային ծառայողների մասնագիտական գիտելիքների և աշխատանքային ունակությունների համապատասխանությունը իրենց զբաղեցրած պաշտոններին: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ Օրենքով և համապատասխան ծառայությունները կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտերով այս միջոցառումների շարունակական անցկացման պահանջ է սահմանվել՝ պայմանավորված այդ գործընթացների հանրային ծառայության որակի բարձրացման գործում ունեցած բացառիկ դերով և նշանակությանը, որը մասնավորապես՝ հանրային ծառայության ոլորտում բացառապես որակյալ կադրեր ունենալու, այն՝ կոնկրետ ոլորտին տիրապետող, բարձր մասնագիտական հմտություններ ունեցող անձանցով համալրելու և իրենց զբաղեցրած պաշտոններին չհամապատասխանող հանրային ծառայողների թվաքանակի կրճատմանն ուղղված նպատակ է հետապնդում:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 16-րդ կետի համաձայն՝ սույն օրենքի գործողությունը տարածվում է Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում: Պետական ծառայությունը մասնագիտական գործունեություն է, որն ուղղված է ՀՀ օրենսդրությամբ պետական մարմիններին վերապահված խնդիրների և գործառույթների իրականացմանը: Օրենքի 3-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ պետական ծառայությունն ընդգրկում է քաղաքացիական ծառայությունը, դատական ծառայությունը (...), ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ ծառայություններ:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածը մասնավորապես սահմանում է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմը (այսուհետ՝ Պաշտպանի աշխատակազմ) իրավաբանական անձի կարգավիճակ չունեցող պետական կառավարչական հիմնարկ է, որում իրականացվում է պետական ծառայություն: Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայությունը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և սույն օրենքով պաշտպանին վերապահված լիազորությունների իրականացումն ապահովելու նպատակով իրականացվող **մասնագիտական գործունեությունն է:**

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 21.10.2003թ. և ուժի մեջ է մտել 01.01.2004թ.: Նշված օրենքում կատարվել են մի շարք փոփոխություններ և լրացումներ, հատկապես ուշադրության է արժանի «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 07.12.2010թ. ընդունված թիվ ՀՕ-200-Ն օրենքը (ուժի մեջ է մտել 06.01.2011թ.), որի անցումային դրույթներով մասնավորապես սահմանվել է, որ Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների առաջին վերապատրաստումն

անցկացվում է սույն օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ վեցերորդ ամսվա ամսի 1-ից, իսկ գործունեության առաջին գնահատումն անցկացվում է սույն օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ յոթերորդ ամսվա 1-ից: Կապված պետական ծառայության դասային աստիճանների շնորհման հետ՝ նույն օրենքի անցումային դրույթներով սահմանվել է, որ Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության դասային աստիճանները ենթակա են շնորհման պետական ծառայողների առաջին վերապատրաստման և գործունեության գնահատման արդյունքում սույն օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մինչև իններորդ ամսվա ամսի 1-ը: Հետևաբար հարկ է նկատի ունենալ, որ վերը նշված օրենքով սահմանվել են միայն Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների առաջին վերապատրաստման, գործունեության առաջին գնահատման և պետական ծառայության դասային աստիճանների շնորհման ժամկետները: Այս առումով ենթադրելի է, որ պետական ծառայության այս ոլորտում համապատասխան լիազորություն ունեցող մարմնի կամ մարմինների կողմից պետք է հաստատված լինեն Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների վերապատրաստման, դրա արդյունքների գնահատման, տարեկան գործունեության գնահատման համապատասխան կարգերը, ինչպես նաև պետք է ձևավորված լինեն նշված միջոցառումները կազմակերպելու և անցկացնելու գործառույթներն իրականացնելու իրավասություն ունեցող մարմինները՝ նշված օրենքի անցումային դրույթներով սահմանված համապատասխան գործառույթները սահմանված ժամկետներում իրականացնելու նպատակով: Նշված իրավական ակտերի (համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող կարգերի) և գործընթացների (վերապատրաստումների, ատեստավորման, գործունեության գնահատման) առկայության վերաբեր-

յալ տեղեկատվությունը բացակայում է Մարդու իրավունքների պաշտպանի պաշտոնական ինտերնետային կայքէջում, ինչպես նաև իրավական տեղեկատվական համակարգերում, ինչն օբյեկտիվորեն թույլ է տալիս փաստելու դրանց բացակայության հանգամանքը:

Հիմք ընդունելով նշված վերլուծությունը՝ կարելի է արձանագրել հետևյալը.

- «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքն ուժի մեջ է մտել 01.01.2004թ., որով մինչև 07.12.2010թ. Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների վերապատրաստում իրականացնելու վերաբերյալ որևէ կարգավորում առկա չի եղել:

- Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների վերապատրաստում, դրա արդյունքում ատեստավորում, տարեկան գործունեության գնահատում իրականացնելու և Պաշտպանի աշխատակազմի պետական ծառայողներին դասային աստիճաններ շնորհելու անհրաժեշտությունը և հստակ ժամկետները սահմանվել են «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 07.12.2010թ. ընդունված թիվ ՀՕ-200-Ն օրենքով, որն ուժի մեջ է մտել 06.01.2011թ.:

- Մինչ այժմ առկա չեն համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը և ձևավորված չեն համապատասխան գործընթացները կազմակերպելու և անցկացնելու իրավասություն ունեցող մարմինները, որից կարելի է ենթադրել, որ Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայություն իրականացնող անձինք մինչ օրս չեն անցել համապատասխան վերապատրաստումներ, դրանց արդյունքում չի իրականացվել գործունեության գնահատում, ինչպես նաև նրանց չեն շնորհվել համապատասխան դասային աստիճաններ:

Առաջարկվող հնարավոր լուծումներ

Հիմնախնդրի լուծման համար նախ՝ պետք է հասկանալ՝ արդյոք «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորված չեն Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների վերապատրաստման, գործունեության գնահատման կարգի և նշված գործառույթներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ մարմինների ձևավորման հետ կապված հարցերը: Այս առումով արդեն իսկ պարզեցինք, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվել են միայն Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողների առաջին վերապատրաստման, գործունեության առաջին գնահատման և պետական ծառայության դասային աստիճանների շնորհման ժամկետները: Հետևաբար, գալիս ենք այն եզրահանգման, որ այդ իրավահարաբերությունները մանրամասնորեն կարգավորված չեն «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքով:

Հիմնախնդրի լուծման առումով ուշադրության է արժանի «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 231-րդ հոդվածը, որը սահմանում է Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայությունը կարգավորող իրավական ակտերը: Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության հետ կապված հարաբերությունների վրա տարածվում են «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի դրույթներն այնքանով, որքանով դրանք իրենց էությանը կիրառելի են Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության նկատմամբ և չեն հակասում սույն օրենքին: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի դրույթները Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության հետ կապված հարաբերությունների նկատմամբ տարածելիս՝

- դատական ծառայություն՝ ենթադրում է Պաշտպանի աշխատակազմում

պետական ծառայություն,

- դատական դեպարտամենտի ղեկավարին վերապահված լիազորություններն իրականացնում է Պաշտպանի աշխատակազմի ղեկավարը,

- ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդին և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախագահին վերապահված լիազորություններն իրականացնում է Պաշտպանը,

(...):

Վերլուծելով նշված հոդվածի բովանդակությունը՝ գալիս ենք այն եզրահանգման, որ Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության հետ կապված հարաբերությունների վրա կարող են տարածվել «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի դրույթները միայն այն դեպքում, երբ

1) Պաշտպանի աշխատակազմում օրենքով սահմանված կարգով առկա են պետական ծառայության հետ կապված որոշակի հարաբերություններ, որոնք չեն կարգավորվում «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքով,

2) այդ դրույթները տարածվում են այնքանով, որքանով դրանք իրենց էությանը կիրառելի են Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության նկատմամբ և չեն հակասում «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքին:

Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 231-րդ հոդվածի 3-րդ մասը «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի դրույթները Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայության հետ կապված հարաբերությունների նկատմամբ տարածելիս Մարդու իրավունքների պաշտպանին վերապահել է ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդին և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախագահին վերապահված լիազորությունների իրականացում, իսկ Պաշտպանի աշխատակազմի ղեկավարին՝ ՀՀ դատական դեպարտամենտի ղեկավարին վերապահված լիազորությունների

իրականացում, ուստի հարկ ենք համարում հնարավորինս սեղմ ներկայացնել ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախագահի և ՀՀ դատական դեպարտամենտի ղեկավարի կողմից օրենքով սահմանված կարգով իրականացվող գործառույթները ՀՀ դատական ծառայության կառավարման և ղեկավարման գործում: «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ծառայության կառավարման մարմինը ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդն է, իսկ դատական ծառայության կառավարման առանձին գործառույթներ իրականացնում է վճռաբեկ դատարանի նախագահը: Նույն օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ծառայության ղեկավարման մարմինը դատական դեպարտամենտի ղեկավարն է, որն ապահովում է դատական ծառայության իրականացումը: «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 07.07.2006թ., որն ուժի մեջ է մտել 05.08.2006թ.: Այս օրենքի անցումային դրույթներում սահմանվել է, որ դատական ծառայողների առաջին վերապատրաստումն անցկացվում է օրենքի ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ երկրորդ ամսվա առաջին աշխատանքային օրվանից, իսկ առաջին գործունեության գնահատումն անցկացվում է վերապատրաստումից հետո՝ մեկամսյա ժամկետում: Միաժամանակ հարկ է նկատի ունենալ, որ «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 27-րդ հոդվածը սահմանել է, որ յուրաքանչյուր դատական ծառայող պարտավոր է վերապատրաստվել ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի սահմանած կարգով, եղանակներով և պարբերականությամբ, իսկ դատական ծառայողի գործունեության գնահատումը՝ նույն օրենքի 25-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրականացվում է տարին մեկ անգամ իր անմիջական ղեկավարի (...) կողմից կազմված դատական

ծառայողի տարեկան գործունեության բնութագրի հիման վրա:

Այս հիմնախնդրի լուծման նպատակով իրականացվող ուսումնասիրությունների շրջանակում Հայաստանի Դատական Համակարգ պաշտոնական ինտերնետային կայքէջից (www.court.am), ինչպես նաև իրավական տեղեկատվական համակարգերից ձեռք են բերվել համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը, մասնավորապես՝ ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 25.08.2006թ. թիվ 06Ն որոշումը, որով հաստատվել է դատական ծառայողների վերապատրաստում անցկացնելու կարգը, ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 17.10.2006թ. թիվ 05Լ որոշումը, որով հաստատվել է դատական ծառայողի գործունեության գնահատման կարգը, չափանիշները և բնութագրի ձևերը, ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 3.12.2007թ. թիվ 17Ն որոշումը, որով ստեղծվել է ՀՀ դատական դայրոց պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը, որի հիմնական գործառնություններից է համարվում դատական ծառայողների մասնագիտական վերապատրաստումը: Այսինքն՝ դատական ծառայողների վերապատրաստման հետ կապված իրավահարաբերությունները հստակ կարգավորված են ՀՀ ԴՆ համապատասխան որոշմամբ հաստատված կարգով, որը սահմանում է դատական ծառայողների տարեկան ուսումնական ծրագիրը, դրան առաջադրվող չափանիշները, հաստատ-

ման կարգը և այլն: ՀՀ ԴՆ համապատասխան որոշմամբ ձևավորվել է ՀՀ դատական դայրոց ՊՈԱԿ-ը, որի հիմնական գործառնություններից մեկը, ինչպես նշվեց, դատական ծառայողների մասնագիտական վերապատրաստումն է:

Հետևաբար, հիմք ընդունելով սույն վերլուծության մեջ վերապատրաստման բացառիկ կարևորության վերաբերյալ հիմնավորումները և կարևորելով դրա դերը հանրային ծառայության որակի բարձրացման կարևորագույն գործում՝ գտնում ենք, որ հիմնախնդրի լուծման նպատակով անհրաժեշտ է անհապաղ ձեռնարկել հետևյալ միջոցառումների կազմակերպումը և իրականացումը.

- Պաշտպանի աշխատակազմում համապատասխան իրավական ակտեր ընդունելու իրավասություն ունեցող մարմինների կողմից անհրաժեշտ է ընդունել համապատասխան ոլորտը կարգավորող իրավական ակտեր (կարգեր), որոնք հստակ կկարգավորեն քննարկվող իրավահարաբերությունները:

- Անհրաժեշտ է ձևավորել համապատասխան կառույց (կամ կառույցներ), որն իրավասու կլինի օրենքով սահմանված կարգով՝ կազմակերպելու և անցկացնելու Պաշտպանի աշխատակազմում մասնագիտական գործունեություն իրականացնող պետական ծառայողների վերապատրաստումը, որից հետո միայն օրենքով սահմանված կարգով հնարավոր կլինի լուծել Պաշտպանի աշխատակազմում պետական ծառայողներին դասային աստիճաններ շնորհելու հարցը:

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ

1. «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը (ուժի մեջ է մտել 01.01.2012թ.):
2. «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքը (ուժի մեջ է մտել 01.01.2004թ.):
3. «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 07.12.2010թ. ընդունված թիվ ՀՕ-200-Ն օրենքը (ուժի մեջ է մտել 06.01.2011թ.):

4. «Դատական ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը (ուժի մեջ է մտել 05.08.2006թ.):
5. ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 25.08.2006թ. թիվ 06Ն որոշում:
6. ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 17.10.2006թ. թիվ 05Լ որոշում:
7. ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 3.12.2007թ. թիվ 17Ն որոշում:

Երևան քաղաքի Ավան և Նոր Նորք վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի դատավորի օգնական

**ԱՐՉՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԵՐՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅՔԱՂԱՔԱՋԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Միջազգային հիմնարար փաստաթղթերը, ՀՀ Սահմանադրությունն ու աշխատանքային օրենսդրությունը յուրաքանչյուրի համար երաշխավորում է միավորվելու ազատությունը՝ հատկապես մատնանշելով սեփական իրավունքների ու շահերի պաշտպանության համար արհմիություններ ստեղծելու քաղաքացիների իրավունքը: Նման իրավական ամրագրումը պատահական բնույթ չի կրում, քանի որ այն հանդիսանում է ժողովրդավարական հասարակության բնութագրական հատկանիշն ու աշխատողների աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության կարևորագույն երաշխիքը: Նման պայմաններում հարց է ծագում, թե ինչով է պայմանավորված արհմիությունների և քաղաքական կուսակցությունների մեծ «արտոնյալ» կարգավիճակը. ինչո՞ւ է քաղաքացիների՝ սեփական իրավունքների ու շահերի պաշտպանության համար միավորումներ ստեղծելու ազատությունը հատկապես մասնավորեցվում կուսակցություններ և արհմիություններ հիմնելու, դրանց անդամագրվելու և դրանցից դուրս գալու հիմնարար իրավունքի մեջ: Ինչո՞վ է պայմանավորված այս հասարակական կազմակերպությունների մեծ «արտոնյալ» կարգավիճակը մյուս իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունների համեմատությամբ: Այս հարցին պատասխանելու համար իմ կարծիքով անհրաժեշտ է պարզել արհմիությունների դերն ու տեղը ժամանակակից քաղաքացիական հասարակությունում և Հայաստանի Հանրապետությունում, նրանց կողմից իրականացվող գործառույթների բնույթը, նշանակությունը, լուծվող խնդիրների էությունն ու հասարակության համար դրանց անհրաժեշտությունը: Ուստի, նախ՝ անհրաժեշտ է պարզել, թե ժամանակակից աշխարհում ինչպես է ընկալվում քաղաքացիական հասարակու-

թյան գաղափարը, ապա բացահայտել, թե այդ հասարակությունում ինչ դեր ունեն արհմիություններն ու դրանք ինչպիսի գործառույթներ են իրականացնում, որից հետո պարզ կդառնա արհմիությունների մեծ արտոնյալ դրության պատճառները:

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը նոր չէ՝ իրավագիտության, թե՛ սոցիալ-փիլիսոփայական մտքի պատմության համար: Այն երկար ճանապարհ է անցել Արիստոտելից մինչև Թ.Հոբս և Ալ.Թոկվիլ: Հառնելով մինչև Հին Հունաստանին ու Հռոմին՝ այն նշանակում էր օրենքին ենթակա գործունեություն, որն առաջին հերթին ուղղված էր պետության, «քաղաքակրթության» զարգացմանը, այլ ոչ թե սեփական շահի զարգացմանը: Քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն առաջին հերթին նոր սոցիալական կառուցվածքի ձևավորումն է:

Հասարակության համակարգային վերլուծության ընթացքում կարևոր նշանակություն է ստանում «կառուցվածք» հասկացության բովանդակության բացահայտումը: Դրա տակ հասկացվում է համակարգի տարրերի միջև կայուն կապերի և հարաբերությունների ամբողջություն, որոնք պայմանավորում են համակարգի որակական ինքնատիպությունը: Սոցիալական կառուցվածքը ենթադրում է՝

- հասարակության տարրերի միջև կայուն կապեր և փոխադարձ կախվածություններ,
- փոխազդեցությունների պարբերականություն և կրկնողականություն, տարրերի բազմամակարդակ հիերարխիա՝ ըստ դրանց նշանակության,
- ենթահամակարգերի ու տարրերի նկատմամբ կարգավորող, ուղղորդող դինամիկ վերահսկողություն՝:

Հասարակական կյանքի համակարգային-կառուցվածքային վերլուծության շրջա-

ԳԵՆԵՏՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԳԱՏԱԿԱՆ
Ինչխանութուն

Միջազգային իրավունք

նակներում իբրև կենտրոնական գործոն անհրաժեշտ է դիտարկել սոցիալական ինստիտուտ հասկացությունը: Վերջինս, որպես հասարակական կառուցվածքի գլխավոր բաղադրատարր, ինտեգրում և կոորդինացնում է անհատական գործողությունների բազմությունը, կարգավորում հասարակական հարաբերություններն ու գործընթացները՝ հանրային կյանքի տարբեր բնագավառներում:

Փիլիսոփայական մարդաբանության հիմնադիրներից մեկը՝ գերմանացի սոցիոլոգ Ա.Գեյլենը, ինստիտուտը մեկնաբանում է որպես կարգավորող հաստատություն, որը մարդկանց գործողությունները մղում է որոշակի հունով: Ինստիտուտներն ապահովում են մարդկանց վարքագծի կարգավորվածությունը, որդում նրանց զնալ «տրորված» ճանապարհով, որը հասարակությունը համարում է ցանկալի²:

Այլ հեղինակներ էլ ինստիտուտը հասկանում են իբրև վարքագծի նորմերի և եղանակների ամբողջություն, որպես օրենքների, ավանդույթների, հավատալիքների, դիրքորոշումների բարդ հավաքածու, որոնք ունեն որոշակի նպատակ և իրականացնում են հասարակայնորեն կարևոր որոշակի գործառույթներ³:

Սպենսերը տարբերակում էր սոցիալական ինստիտուտի այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են ազգակցության (ամուսնություն, ընտանիք), տնտեսական (բաշխիչ), կարգավորող (կրոն, կուսակցություններ) ինստիտուտները և այլն: Ընդ որում, Սպենսերը գտնում էր, որ յուրաքանչյուր սոցիալական ինստիտուտ ձևավորվում է որպես սոցիալական կառուցվածքն ամրապնդող, որոշակի գործառույթներ իրականացնող սոցիալական գործընթաց⁴:

Ընդհանուր տեսական մոտեցման համաձայն՝ սոցիալական ինստիտուտները բնութագրվում են որպես հանրային կյանքի կազմակերպման և կառավարման հարաբերականորեն կայուն մեխանիզմներ ու եղանակներ, որոնք ապահովում են հասարակական կայեղի ու հարաբերությունների կարգավորվածությունն ու ուղղորդվածությունը: Սոցիալական ինստիտուտներին բնորոշ տարրերի շարքում առանձնացնում են նպատակների և խնդիրների ամբողջությունը, վարքի և գործունեության օրինակելի մոդելներն ու սկզբունքները, ուսիլիտար մշակութային գործոնները (շենք, նյութական միջոցներ), սիմվոլիկ մշա-

կութային գործոնները (զինանշան, դրոշ, կնիք և այլն), նորմերի, օրենքների, երաշխավորությունների գրավոր և բանավոր կոդեքսը:

Հասարակական համակարգի զարգացումը հանգում է սոցիալական ինստիտուտների էվոլյուցիային, տեղի է ունենում ավանդական ինստիտուտների արդիականացման և վերափոխման, նորերի ձևավորման և ինստիտուցիոնալիզացիայի ճանապարհով:

Ինստիտուցիոնալիզացիան սոցիալական նորմերի, կանոնների, դերերի ու կարգավիճակների սահմանման ու ամրագրման, դրանց համակարգման գործընթաց է, որն ուղղված է հասարակական որոշակի պահանջմունքների բավարարմանը: Ինստիտուցիոնալիզացիայի հետևանքով հասարակական գործունեության ինքնաբեր ձևերը, վերափոխումներն ու շարժումները դառնում են սոցիալ-կառուցվածքային տեսանկյունից ավելի կարգավորված և նորմավորված: Նոր ինստիտուտների ձևավորման գործընթացում կարելի է առանձնացնել երկու տեսանկյուն.

1) ինստիտուտի կառուցվածքային-նորմատիվ ձևավորվածությունը (երբ լուծված են դրա գործունեության համար անհրաժեշտ կառուցվածքային օղակների ստեղծման, նյութական և ֆինանսական, օրենսդրական դաշտին վերաբերող խնդիրները) և

2) ինստիտուտի ֆունկցիոնալ կայացվածությունը, դրա համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքային մեխանիզմների լիարժեք գործառույթությունը հասարակական համակարգում⁵:

Ինստիտուցիոնալիզացման կառուցողական գործընթացների հակառակ իրողությունը ինստիտուցիոնալ ճգնաժամն է, որն ուղեկցվում է տվյալ ինստիտուտի հեղինակության և դրա նկատմամբ վստահության անկմամբ: Գնաժամը բնութագրվում է տվյալ ինստիտուտի՝ իր ֆունկցիաները լիարժեք կատարելու անկարողությամբ: Այդ պատճառով տեղի է ունենում մի ինստիտուտի ֆունկցիաների վերաբաշխում այլ ինստիտուտների վրա⁶:

Նոր ինստիտուտների ձևավորման և ինստիտուցիոնալ ճգնաժամի երևույթները հասարակական համակարգի զարգացման ու վերափոխման գործընթացների անխուսափելի իրողություններ են: Առանց ճգնաժամերի և դրանց հաղթահարման, դժվար է պատկերացնել ինստիտուտների զարգացումն ու հասարակական առաջընթացը:

Հասարակական համակարգում ինստի-

տուցիոնալ կառույցների ֆունկցիաները բաժանվում են ընդհանուր և մասնավոր ֆունկցիաների: Առաջիններն այս կամ այն չափով բնորոշ են բոլոր սոցիալական ինստիտուտներին: Դրանց շարքում առանձնացնում են.

- հասարակական հարաբերությունների ամրապնդման և վերարտադրության ֆունկցիան,

- շահերի ինտեգրման և դրանց բավարարման,

- կարգավորող-վերահսկիչ,

- հասարակական գործընթացներում ներգրավման և սոցիալիզացիայի,

- հաղորդակցական և փոխանցող (հասարակական փորձի փոխանցման, սերնդափոխության հետ կապված) և այլ գործառույթներ⁷:

Մասնավոր ֆունկցիաները բնորոշ են որոշ ինստիտուտներին և հատուկ չեն մյուսներին (օրինակ՝ իրավական կարգուկանոնի հաստատումը հատուկ է պետությանը, մարդկանց վերարտադրության ֆունկցիան բնորոշ է ամուսնության և ընտանիքի ինստիտուտին և այլն): Ընդ որում, միևնույն ինստիտուտը կարող է կատարել մի շարք ֆունկցիաներ և մի քանի ինստիտուտներ կարող են իրականացնել նույնանման ֆունկցիաներ:

Երբեմն ինստիտուտը, հասարակական համակարգում իր կառուցողական, դրական նշանակությունից բացի, ունենում է նաև բացասական նշանակություն՝ խոչընդոտելով զարգացման գործընթացները: Այդպիսի գործունեությունը կոչվում է դիսֆունկցիա: Եթե քաղաքական ինստիտուտները չեն կատարում հանրային շահերի բավարարման իրենց առաքելությունը, երբ գերակայող են դառնում կառավարման օլիգարխիկ մեթոդները և առանձին խմբի իշխանների շահերի բավարարման միտումը, ֆունկցիան վերածվում է դիսֆունկցիայի: Վերջինիս աճը կարող է հանգեցնել քաղաքական և հասարակական կառույցների կազմալուծման⁸: Քաղաքացիական հասարակությունը կոչված է բացառելու նման դեպքերն ու իրավիճակները:

17-րդ դարի անգլիացի փիլիսոփա Թոմաս Հոբսը, ի թիվս «հասարակական դաշինքի» այլ տեսաբանների (Բ.Սպինոզան, Ջ.Լոկը և այլն) մարդկության պատմությունը բաժանում էին երկու փուլի՝ բնական (կամ մինչքաղաքացիական) և քաղաքացիական (կամ քաղաքական): Բնական վիճակի համար բնութագրականը հասարակական կազմակերպ-

ման ու կառավարման կարևոր գործոնի՝ պետության բացակայությունն է: Այդ շրջանում մարդիկ հարաբերվում են ո՛չ թե որպես նույն հանրության անդամ-քաղաքացիներ, այլ՝ որպես կենսաբանական անհատներ («մարդը մարդուն գայլ է»): Չկարգավորված ազատությունը, տիրելու, սեփականացնելու կամքը, մրցակցությունն ու անվտանգությունն առաջ են բերում բոլորի պատերազմը բոլորի դեմ: Նման պայմաններում երաշխավորված չեն մարդկանց բնական իրավունքները, արդարությունը, հավասարությունը, ազատությունը, սեփականության տնօրինումը: Որպեսզի մարդիկ կարողանան արդյունավետ աշխատել, բարելավել իրենց նյութական վիճակը՝ ազատորեն տնօրինելով սեփականությունը, կարիք ունեն սպահովության անվտանգության, հուսալիության: Մշտական վտանգներն ու անսպահովությունը ստիպում են մարդկանց առավել խելացիների մատածեռնությամբ միավորվել և ստեղծել ընդհանուր սպահովության կառույց՝ պետություն: Մարդիկ օտարում են իրենց բնական իրավունքների մի մասը, դրանով օժտում պետությանը՝ փոխարենը ստանալով երաշխիքներ մնացած իրավունքների ազատ և անարգել իրականացման համար: Այդպիսով նրանք ձեռք են բերում նոր՝ քաղաքացու կարգավիճակ: Քաղաքացիական կացությունն ու հասարակությունը կենսակերպի, իրավունքների տնօրինման առավել քաղաքակիրթ և երաշխավորված հնարավորություններ ընձեռող ձև է⁹:

Հարկ է նշել, որ ժամանակակից աշխարհում քաղաքացիական հասարակության էության վերաբերյալ միասնական մոտեցում առկա չէ: Օրինակ՝ անգլիացի քաղաքագետ, սոցիոլոգ Թեստերը քաղաքացիական հասարակությունը բնութագրում է որպես ճանապարհ, որի միջոցով հասարակությունը ճանաչում է իր հնարավորությունները, որոնք առանձնահատուկ բնույթ են կրում ժամանակակից աշխարհում: Ըստ նրա՝ քաղաքացիական հասարակությունն առաջարկում է կամավոր միություններ և պայմանագրային կառուցակարգեր, որոնք 17-րդ և 18-րդ դարերից սկսած նույնականացվում են որպես մարդկային քաղաքակրթության աղբյուրներ: Քաղաքացիական հասարակության վերաբերյալ նման պատկերացումը հիմնված է ռեֆլեքսայնության սկզբունքի հիման վրա, որի միջոցով մարդկային էակները կարող են բաժանել բնական ու սոցիալական աշխարհները և գոր-

Միջազգային իրավունք

ծել որպես իրենց սեփական կյանքի հեղինակներ՝ ազատ ավանդույթներից ու հանրային իշխանությունից¹⁰:

Ավելի ծայրահեղ մոտեցում է դրսևորում Գրամսկին, ով քաղաքացիական հասարակությունը բնութագրում է տնտեսապես դոմինանտ կամ կառավարող դասի պայքարը «հեզեմոնիայի» համար: Սակայն, ի տարբերություն մարքսիստական ավանդույթների, Գրամսկին քաղաքացիական հասարակությունը սահմանում է որպես մշակութային և գաղափարական տարածություն, քան բացառապես տնտեսական դոմեն: Ըստ Գրամսկու՝ քաղաքացիական հասարակությունն իրականություն է, որտեղ անհատ սուբյեկտները գիտակցում են իրենց գաղափարական պատկանելիությունն ու ձգտումը¹¹:

Քաղաքացիական հասարակության ավելի պոզիտիվ սահմանում է տալիս Ուալգերը, ով քաղաքացիական հասարակությունը հակադրում է «լավ կյանքի» անիրական հասկացության հետ, որը ենթադրում է կոնֆլիկտներից ազատ սոցիալական կարգ¹²:

Այս հարցում հետաքրքիր մոտեցում է դրսևորել Շանթալ Մոուֆին, ով «քաղաքացիական հասարակություն» տերմինն օգտակար չի համարում և աշխատում է իր աշխատություններում այն չօգտագործել: Վերջինս պատճառաբանում է, որ այս կատեգորիան բավականին խաբխուլ է: Այն ունի այնքան տարբեր իմաստներ և բովանդակություններ, որ դարձել է գրեթե անձևակերպելի: Միակ ընդհանրությունն այն է, որ բոլոր հեղինակները համաձայն են «քաղաքացիական հասարակության» «լավ երևույթ» լինելու մեջ: Իսկ այդ իմաստը քաղաքացիական հասարակությունը ստանում է նրա պատճառով, որ տարբեր հեղինակներ, տարբեր հասկացություններ դնելով այս տերմինի մեջ, դրա կոչումը տեսնում են պետության կողմից խլված մի շարք տնտեսական, սոցիալական և անձնական ուժերի վերակենդանացման մեջ: Բայց երբ պահը վրա է հասնում, երբ հեղինակները պետք է մատնանշեն օգտագործվելիք ռեսուրսները, նրանք բոլորը միաձայն լռում են: Դեմառդեն կանգնելով նման խնդրի առջև՝ Մոուֆին կարծում է, որ անիմաստ են դառնում տերմինի ձևակերպման փնտրտուքները՝ «քաղաքացիական հասարակություն» կատեգորիան սահմանափակելով դրա Արևմտյան կոնտեքստով¹³: Իր աշխատություններում հեղինակն այս հարցի պատասխանը փորձում է

գտնել երեք տարբեր տեսանկյունների՝ կոնսերվատիվ կամ պահպանողական, լիբերալ և ռադիկալ կամ ծայրահեղական ուսումնասիրության միջոցով: Պահպանողականները համարում են, որ այդ ռեսուրսները հնարավոր է գտնել համայնքներում, մշակույթում և ավանդույթներում: Լիբերալներն ընդգծում են անհատների, շուկայի և մասնավոր սեփականության դերը: Ծայրահեղականների կամ ռադիկալների համար հիմնական ռեսուրսը կամավոր միավորումների միջոցով պետությունից և տնտեսությունից անկախ հանրային բնագավառի ստեղծումն է¹⁴: Ընդհանրացնելով այս ամենը՝ Մոուֆին արձանագրում է. «(...) Ակնհայտ է, որ, չնայած երեք տարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչները անվստահությամբ են վերաբերում պետությանը, բայց նրանց լուծման տարբերակները չեն համընկնում, քանի որ նրանք նախ և առաջ «պետություն» կատեգորիան ինքնին նույն կերպ չեն մեկնաբանում: Նույն կերպ չի ընկալվում նաև, թե ինչպիսին պետք է լինի այդ քաղաքացիական հասարակությունը, որը պետք է բարիք բերի»¹⁵:

Հեղինակի հիմնական մոտեցումն այն է, որ դեմոկրատիան այլևս չի կարող ընկալվել որպես անթերի ներդաշնակության կամ թափանցիկության երազանքի իրականացում. սոցիալական օբյեկտիվությունը պայմանավորվում է ուժի կիրառմամբ: Սակայն խնդրի լուծման համար այս ուժը չպետք է ընկալվի որպես դրսի ուժ կամ դրսի հարաբերություն, որը կարգավորում է անհատ-պետություն հարաբերությունները: Հետևաբար դեմոկրատական հասարակության մեջ քաղաքական պրակտիկան չի նշանակում տալ անհատների իրավունքների ձևակերպումներ, այլ ավելի շատ համախմբել այդ անհատներին մի հավակարգի մեջ:

Հեղինակի հիմնական թեզիսն այն է, որ դեմոկրատական արժեքների վրա հիմնված քաղաքացիական հասարակություն կառուցելու համար անհրաժեշտ չէ հասնել որևէ ռացիոնալ կոնսենսուսի քաղաքացիական հասարակության իմաստի վերաբերյալ: Չկա քաղաքացիական հասարակության ճիշտ իմաստ, քանզի պլյուրալիստական դեմոկրատիայի իմաստն այն է, որ այն ստեղծում է կոնֆրոնտացիա «լավ հասարակության» տարբեր հասկացությունների և պատկերացումների միջև: Սա այն կոնֆրոնտացիան է, որը չի կարող հաստատվել մեկ անգամ ընդ-

Միջազգային իրավունք

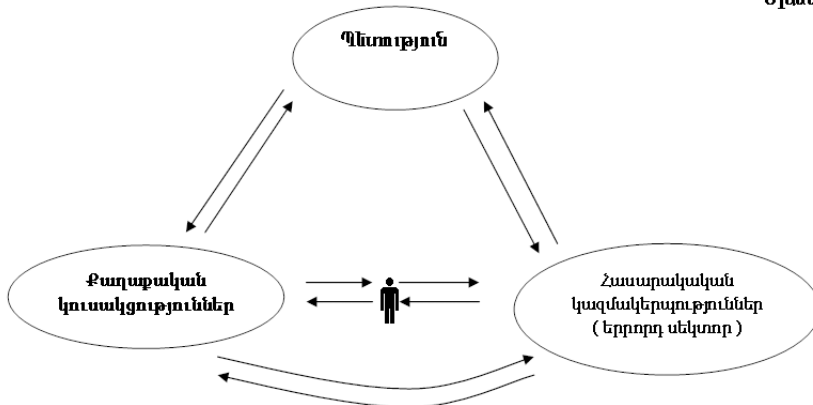
միշտ և բոլորի համար: Մեկ տեսակետի ցանկացած հաղթանակ մյուսի նկատմամբ միշտ կլինի մասնակի, որը կբերի այդ տեսակետի հեգեմոնիայի: Կարևորն այն է, որ բոլոր տեսություններն ու տեսակետները հավատացած լինեն, որ նրանցից և ոչ մեկը բացարձակ ու վերջնական ճշմարտության չի հասել¹⁶:

Չնայած նման տարբերություններին՝ կարելի է արձանագրել մի շարք ընդհանրություններ. նախ՝ բոլոր տեսաբաններն էլ համաձայն են, որ քաղաքացիական հասարակությունը բացառապես լիբերալ-դեմոկրատիայի սեփականությունն է,¹⁷ ապա քաղաքացիական հասարակությունը բնութագրվում է որպես քաղաքացիական ինքնավարության տարածություն¹⁸, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության ինչպես լուսավորչական, այնպես էլ ժամանակակից ընկալումների համար ընդհանուրը որոշակի շահեր և անօտարելի իրավունքներ ունեցող քաղաքացու՝ որպես հասարակական համակարգի կենտրոնական արժեքի ու միավորի վերաբերյալ պատկերացումն է: Տարբերությունները վերաբերում են շահերի ու իրավունքների իրականացման ձևերին ու պաշտպանության մեխանիզմներին: Ժողովրդավարությունը ենթադրում է կառավարման բևեռների բազմազանություն և զուգակշռություն, փոխլրացում: Պատմական փորձը վկայում է, որ միաբևեռ կառավարվող հասարակությունը, ի վերջո, սեփական համակարգի թերությունների գոհ է դառնում:

Քաղաքացիական հասարակության մեթոդաբանական ընկալումներում, բացի պետական իշխանության կառույցներից և քաղաքական կուսակցություններից, քաղաքացիների շահերի ինտեգրման և ռեալիզացման, հասարակական կառավարման առաքելությունն իրականացնող կարևոր օղակ են համարվում նաև կամավորության և շահերի ընդհանրության սկզբունքով ձևավորված հասարակական կազմակերպությունները, որոնք ընդունված է անվանել «երրորդ սեկտոր»¹⁹ (տես՝ սխեմա 1):

Քաղաքացիական հասարակության մեջ մտնող միավորումները հետապնդում են մարդկանց տնտեսական, ընտանեկան, իրավական, մշակութային և զանազան այլ շահեր, ստեղծվում են այդ շահերի բավարարման նպատակով: Կազմակերպությունները ձևավորվում են ոչ թե պետության, այլ քաղաքացիների նախաձեռնությամբ և նրանց կամավոր մասնակցությամբ, գոյություն ունեն և գործում են ինքնուրույն՝ սահմանված օրենքների շրջանակներում: Դրանք, կազմավորվելով մարդկանց տարբեր խմբերի շահերի ընդհանրության հենքի վրա, կարող են գործել ինչպես կարճ ժամանակահատվածում, այնպես էլ, առաջադրելով հեռահար նպատակներ, ունենալ տևական բնույթ՝ ժամանակի ընթացքում մեծացնելով իրենց ազդեցությունն ու հեղինակությունը: Այս փաստը ստացել է նույնիսկ միջազգային-իրավական ճանաչում, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում սահմանել է, որ միավորումների առկայությունը, որոնց միջոցով քաղաքացիները կարող են իրենց ընդհանուր նպատակները կոլեկտիվ կերպով իրականացնել ժողովրդավարական գործընթացներում, առողջ քաղաքացիական հասարակության կառուցման բաղադրատարրն է²⁰:

Սխեմա 1

Միջազգային իրավունք

Այսպիսով, «քաղաքացիական հասարակությունը»՝ մերօրյա մեկնաբանությամբ, ժողովրդավարության պայմաններում մարդկային հանրության կազմակերպման և գործունեության իրականացման ձև է, որին բնորոշ է.

1. կամավորության սկզբունքով ձևավորված ոչ պետական կառույցների (միություններ, ընկերակցություններ, կազմակերպություններ) լայն ցանցը, և

2. տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր, կրոնական և այլ ոչ պետական հարաբերությունների ընդգրկում համակարգը:

Քաղաքացիական հասարակության պայմաններում պետական կառավարման համակարգն ուժեղանում է հորիզոնական կապերով: Հասարակական կազմակերպություններն ապահովում և խթանում են հանրային կառավարմանն ու տեղի ունեցող գործընթացներին բնակչության քաղաքացիական մասնակցությունը՝ որոշումների ընդունման ժողովրդավարական ընթացակարգերի կատարելագործման ճանապարհով այդ գործում ներգրավելով քաղաքացիների լայն շերտեր:

Քաղաքացիական հասարակության հիմնական ֆունկցիան հասարակության նյութական, սոցիալական և հոգևոր պահանջմունքների բավարարմանն ուղղված գործունեությունն է: Ըստ այդմ, երբեմն քաղաքացիական հասարակության շրջանակներում պայմանականորեն առանձնացնում են դրա 1) տնտեսական, 2) սոցիալական, 3) սոցիալ-քաղաքական և 4) հոգևոր ոլորտները:

Տնտեսական ոլորտը կազմում են տնտեսվարող սուբյեկտների միավորումները, ֆերմերների, արդյունաբերողների, բանկիրների, առևտրականների միությունները:

Սոցիալ-քաղաքական ոլորտը ներառում է հասարակական-քաղաքական կազմակերպություններն ու շարժումները, քաղաքացիների հասարակական ակտիվության տարբեր ձևերը (միտինգներ, հանրահավաքներ, ցույցեր, գործադուլներ), հասարակական ինքնակառավարման օրգանները՝ ըստ բնակության վայրի, ոչ պետական ՁԼՄ-ները և այլն:

Երբեմն այն թյուր պատկերացումն է ստեղծվում, թե քաղաքացիական հասարակության և պետության դեպքում գործ ունենք հակադիր ինստիտուտների հետ: Այդպիսի մտայնությունը, սակայն, կարող է արդարացված լինել միայն ոչ ժողովրդավարական պետությունների պարագայում: Մինչդեռ ժողովրդավարական կառավարման պարագայում քաղաքա-

ցիական հասարակությունը դառնում է անհրաժեշտություն: Հենց պետությունն է իր քաղաքացիներին օժտում լայն ազատություններով ու իրավունքներով, ազատ արտահայտվելու, սեփական շահերն իրագործելու նպատակով տարբեր կազմակերպություններ ու կառույցներ ձևավորելու, հանուն սեփական շահերի պայքարելու իրավունքով և երաշխավորում է այդ ազատություններն ու իրավունքները: Այնպես որ քաղաքացիական հասարակությունն ու նրա խնդիրներն անհրաժեշտաբար ենթադրում են ժողովրդավարական սկզբունքներով կառավարվող պետություն և ակտիվ երկխոսություն ու համագործակցություն պետական կառույցների հետ, իսկ ժողովրդավարական ռեժիմն էլ իր հերթին ենթադրում է սերտ համագործակցություն պետության և քաղաքացիական հասարակության կառույցների միջև՝ որպես քաղաքական և տնտեսական կայունության գրավական: Այսինքն՝ վերջիններս սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց հետ²¹: Ուստի զարմանալի չէ, որ ժողովրդավարական երկրներում, որպես քաղաքացիական հասարակության ձևավորման չափանիշ, առանձնացվում է՝

- հասարակության կառուցվածքում ոչ պետական կազմակերպությունների, ընկերակցությունների տեսակարար կշիռը,

- հանրային կառավարման ու զարգացման գործընթացներում դրանց մասնակցության աստիճանը,

- հեղինակությունը և իրադարձությունների վրա ազդելու հնարավորությունները²²:

Քաղաքացիական հասարակության կայացումը նախ և առաջ նոր սոցիալական համակարգի կայացումն է, որը կապված է հասարակությունը համակարգային դարձնող գործընթացների, պատմական (դասակարգեր, սոցիալական շերտեր) և նպատակային (քաղաքական կուսակցություններ, արհմիություններ, հասարակական միավորումներ, զանգվածային լրատվության միջոցներ) ընդհանրությունների զարգացման հետ:

Քաղաքացիական հասարակության զարգացման սոցիալական մեխանիզմները հանդես են գալիս որպես սոցիալական խմբերի վարքի և փոխազդեցության համակարգ, որը կապված է իրավական, տնտեսական և այլ պայմանների սահմանման հետ, որոնք անհրաժեշտ են անձի իրավունքների իրականացման, ինքնաարտահայտման և կարիքների բավարարման հետ:

Նշված համակարգը կարգավորվում է հասարակության սոցիալական ինստիտուտների,

մշակույթի, գաղափարախոսության կողմից և դետերմինիզացվում է սոցիալական կառուցվածքով ու հասարակական գիտակցության կարգավիճակով: Ընդ որում, այստեղ էական է համարվում քաղաքացիների վստահությունը քաղաքացիական հասարակության տարբեր ինստիտուտների²³:

Սոցիալական ինստիտուտները համարվում են քաղաքացիական հասարակության մեխանիզմները նրանց կողմից իրականացվող գործառնությունների և խնդիրների լուծման համատեքստում, ինչպիսիք են՝ մարդու իրավունքների պաշտպանությունն ու դրանց իրականացումը, անտագոնիստական ընդհարումների վերացումն ու պետական իշխանության սահմանափակումը: Քաղաքացիական հասարակության սոցիալական մեխանիզմները ենթադրում են անկախ սոցիալական գործողությունների սուբյեկտների գործունեությունը՝ ուղղված հասարակական համակարգի վերակազմակերպմանը (սոցիումում իշխանության բաշխման գործընթացները, հորիզոնական կապերի ու իշխանության վրա հասարակության կողմից ազդելու միջոցների զարգացումը):

Այժմ Հայաստանում տեղի ունեցող սոցիալական գործընթացների առանձնահատկությունն այն է, որ բարեփոխումներն իրականացվում են այնպիսի պետության կողմից, որ ինքն է գտնվում բարեփոխումների փուլում՝ թույլ արտահայտված քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու տնտեսական և քաղաքական նորարարությունների համատեքստում: Այնինչ քաղաքացիական հասարակության կայացման սոցիալական մեխանիզմն ընթացակարգային առումով ներառում է հետևյալ փուլերը.

- քաղաքացիական նախաձեռնության զարգացումը,
- անկախ սոցիալական գործողությունների համար իրավական շրջանակների սահմանումը,
- պետական և հասարակական ինստիտուտների գործառնությունների վերաբաշխումը,
- պետական իշխանությունը սահմանափակելու ընդունակ քաղաքացիական միավորումների համակարգումը համայնքի ներսում,
- հասարակական համագործակցության և պետական ու քաղաքացիական համակարգերի փոխգործակցության մեխանիզմների զարգացումը²⁴:

Քաղաքացիական կառույցների և ենթակառուցվածքների զարգացումը նպատակ է հետապնդում ապահովելու «հասարակական

պայմանագիրն» ու իշխանության լեգիտիմությունը, որի հիմնական բովանդակությունն է անհատի իրավունքների պաշտպանությունը: Սա է քաղաքացիական հասարակության կայացման հիմնական սոցիալական մեխանիզմը:

Քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն սոցիալական ինստիտուտներից է միջնադարյան գիղիաների իրավահաջորդը՝ արհեստակցական միությունը, որը կոչված է արտահայտելու և պաշտպանելու վարձու աշխատողների շահերը, ովքեր կազմում են բնակչության ճնշող մեծամասնությունը:

Չարգացած շուկայական տնտեսությամբ երկրներում արհեստակցական միությունները, որպես կանոն, հանդիսանում են կազմակերպություններ, որոնք ներկայացնում և պաշտպանում են վարձու աշխատողների շահերը: Աշխատանքային հարաբերություններում արհմիությունների սկզբնական գործառնություն է հանդիսացել աշխատավարձի բարձրացումն ու աշխատանքի պայմանների բարելավումը՝ հիմնված աշխատողների համաձայնեցված գործողությունների վրա: Սակայն ժամանակի ընթացքում աշխատողների և գործատուների հարաբերությունները կանոնակարգվեցին «կոլեկտիվ բանակցություններ» անունով ընթացակարգի ձևով:

Ժամանակակից աշխատանքային հարաբերություններում արհմիությունների գործառնություններն էականորեն ընդլայնվել են: Նրանք վերածվել են կարևոր սոցիալական ինստիտուտի, որն իր վրա պատասխանատվություն է վերցրել լուծելու համապետական նշանակություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ, բայց, ըստ էության, մնացել են կամավոր միավորումներ՝ հիմնված միավորվելու ազատության սկզբունքի վրա:

Ինչպես քաղաքացիական հասարակության մյուս միավորումները, այնպես էլ արհմիությունները հիմնվում են մարդկանց մի խմբի վրա, ովքեր հասարակությունում առանձնանում են իրենց գոյության առանձնահատկություններով: Պատմականորեն արհմիությունները տեղաշարժվել են «փակ» համքարային միավորումներից դեպի ավելի կամավոր, ձևավորվող քաղաքացիական հասարակությանը հասպատասխան կազմակերպությունների: Ինչպես նշում է Վ.Պետչանսկին. «Իրենց կայացման պահից արհմիություններն օբյեկտիվ, երբեմն՝ սուբյեկտիվ պատճառներով հանդիսացել են բանվոր դասակարգի «ազատագրման զենք», վարձու աշխատողների իրավունքների ձեռք-

Միջազգային իրավունք

բերման միջոց: Արհմիությունները նպաստել են վարձու աշխատողների՝ որպես քաղաքացիների, սոցիալական սուբյեկտների կայացմանը: Միաժամանակ պաշտպանելով իրենց գոյության ու ազատ գործելու իրավունքը՝ արհմիություններն այդպիսով պաշտպանել են իրենց անդամների՝ կազմակերպության քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքները՝ իրենց շահերը պաշտպանելու համար միավորվելով²⁵»:

Հանդես գալով շահագործման ծայրահեղ ձևերի դեմ, ձգտելով ստեղծել և զարգացնել սոցիալական պաշտպանության տարբեր հաստատություններ՝ արհմիությունները պայքարել են իրենց անդամների իրավունքների համար, եղել են սոցիալական քաղաքացիական ձեռքբերման գործակալները: Վերջինիս ուժով կարելի է պնդել, որ արհմիությունները միշտ մասնակցել են քաղաքացիական հասարակության կայացման գործընթացին՝ այդ գործընթացում ունենալով կարևորագույն դերակատարություն:

Պատմականորեն ձևավորվելով որպես բանվոր դասակարգի կազմակերպություն՝ արհմիություններն իրենց գործունեությամբ նպաստել են քաղաքացիական հասարակության բնույթի փոխվելուն: Սկզբնապես այն ձևավորվել է որպես սեփականատերերի և սեփականատերերի համար միավորում: Հիմնաքարն է հանդիսացել մասնավոր սեփականությունը, քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների բավականին լայն շրջանակ են ունեցել հիմնականում սեփականատերերը՝ գրեթե Արիստոտելի «Պոլիտիկայի» օրենքներով կառուցված²⁶: «Չսեփականատերերի» զանգվածները, ովքեր կազմում էին բնակչության մեծամասնությունը, բացառված էին լիբերալ քաղաքացիական հասարակությունից: Քաղաքացիական հասարակության բնույթը փոխելու համար պահանջվեց ճնշված մեծամասնության երկար ու համառ պայքարը: Արհմիությունները՝ որպես վարձու աշխատողների կազմակերպություն, մեծ դեր խաղացին այս վերափոխման, ժամանակակից քաղաքացիական հասարակության հատկանիշների՝ որակի համընդհանրության ու համակողմանիության ձեռքբերմանը:

Այսպիսով՝ ժամանակակից քաղաքացիական հասարակությունում արհմիությունը միշտ ազատ մարդկանց կազմակերպություն է: Արտադրությունում կամ ցանկացած այլ տեղ սոցիալ-տնտեսական իրավունքների համար յուրաքանչյուր պայքար անհնար է առանց իրեն

ազատ մարդ զգալու ներքին զգացողության: Առանց իրենց սեփական շահն ու դրան հասնելու ուղիները գիտակցելու կախյալ մարդիկ ունակ են միայն ոչնչացնող խռովության, այնինչ սոցիալական արդարության համար մշտական պայքարը ստեղծարար գործընթաց է: Վերջինս հիմնավորում է այն հանգամանքը, որ Սովետական Միությունում չկար և չէր կարող լինել իրական արհմիություն, քանի որ այդ ժամանակաշրջանում չկային ազատ մարդիկ, ժողովրդավարություն ու քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները:

Ժամանակակից Հայաստանի պայմաններում արհմիությունը կազմակերպություն է, որը կարող է գործել միայն ազատ ձեռներեցության պայմաններում: Սա է Սովետական Միությունում արհմիությունների բացակայության երկրորդ պատճառը: Արհմիությունն սկսվում է այնտեղ, որտեղ ազատ աշխատանքի շահերը հանդիպում են ազատ ձեռներեցության շահերին: Առաջին հայացքից դրանք հակադիր շահեր են: Եվ քանի դեռ դրանք այդպիսին են համարվում թե՛ գործատուների, թե՛ աշխատողների կողմից, ապա թե՛ արտադրությունը մասնավորապես, թե՛ հասարակությունն ընդհանրապես գտնվում են մի վիճակում, որը քաղաքակրթությունից շատ հեռու է: Գործատուների և աշխատողների բացարձակ անհաշտելիությունը մարքսիստական հեղափոխականության ու վերջինիս հետևանքների հիմնաքարն է:

Այդ պատճառով է, որ արհմիությունը գործատուի ամբիցիաների և վարձու աշխատողի արժանապատվության համաձայնեցման կազմակերպություն է: Ազահ, ամեն գնով առավելագույն եկամտի ձգտող ձեռնարկատերը, ով վարձու աշխատողներից «քաճում» է այն ամենը, ինչը նրանք կարող են տալ տվյալ պահին, «վայրենի» սեփականատեր է: Չեռնարկատերը, ով գիտակցում է, որ իր հաջողությունն անհնար է առանց այն մարդկանց արժանապատիվ կյանքի, ովքեր իրենց ձեռքերով ու խելքով են ապահովում այդ հաջողությունը, քաղաքակիրթ սեփականատեր է: Աշխատողը, որի բոլոր նախաձեռնություններն ուղղված են գործատուից ամեն ինչ միանգամից ստանալուն, առանց հաշվի առնելու ձեռնարկության հեռանկարներն ու եկամտաբերությունը, «վայրենի» աշխատող է՝ լյուսպեն: Աշխատողը, ով գիտակցում է, որ իր առաջընթացն անհնար է առանց ձեռնարկության սեփականատիրոջ բարգավաճման, և ընդհակառակը, ժամանակակից, քաղաքակիրթ աշխատող է: Նման աշխատող-

ների միավորումը բարորություն է հասարակության համար:

Արհմիությունը քաղաքակիրթ աշխատողների կազմակերպություն է, որի նպատակն է «վայրենի» սեփականատիրոջը վերածել քաղաքակիրթ գործատուի: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ոչ որ չի ցանկանում հրաժարվել իր սեփականության, նույնիսկ մի փոքր մասից, եթե առաջին հայացքից այն հնարավոր է պահպանել: Այդ պատճառով յուրաքանչյուր, ամենաքաղաքակիրթ գործատուի մոտ առկա է «վայրենանալու» ներքին գաղտնի ձգտումը: Լրացուցիչ եկամուտ ստանալով՝ նա չի շտապում այն կիսել աշխատողների հետ: Արհմիության խնդիրն է առանց ծայրահեղ միջոցների դիմելու նման վիճակի բացառումը: Սակայն նյութապես ծանր վիճակում գտնվող մարդիկ ամենից առաջ նման միջոցների են

հակված: Միևնույն ժամանակ համախմբված կազմակերպության պատկանելու զգացումը մարդկանց ետ է պահում բռնություններ կիրառելուց՝ ուժեղացնելով այն հավատը, որ նպատակին հնարավոր կլինի հասնել խաղաղ ճանապարհներով: Չեռնարկության ղեկավարության հետ կանոնավոր բանակցությունները, ձեռք բերած հաջողությունները վստահություն են ներշնչում, որ մյուս ոլորտներում էլ հնարավոր կլինի հասնել դրանց խաղաղ ճանապարհով: Արհմիություններն իրենց էությունը փոխզիջման անփոխարինելի դպրոց են:

Փոխզիջման հարցում արհմիությունների առավելությունն այն է, որ փոխզիջումներ գտնելու նրա գործունեությունը մշտական բնույթ է կրում և առնչվում է մարդկանց ամենամեծ շրջանակին՝ վարձու աշխատողներին:

Շարունակելի

1. **Հովհաննիսյան Հ.** Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, էջ 7:
2. **Бергер П.Л.** “Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива”. Перевод с англ. Под ред. Г.С. Батыгина. М., 1996, с. 85.
3. **Bernard J., Tompson L. F.** “Sociology. Nurses and their patients in a modern society”. Saint Louis: The C. V. Mosby Co., 1970, p. 125.
4. **Spencer H.** The principles of ethic. N.Y., 1904. Vol. 1., p. 46.
5. **Հովհաննիսյան Հ.** Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները/ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, էջ 9:
6. Երբ 1970-80-ական թվականներին ԽՍՀՄ հանրակրթական համակարգը չէր բավարարում Բուհ ընդունվելու պահանջները, երևան եկավ դասուսույցների ինստիտուտը:
7. **Фролов С.С.** “Социология” 3-е изд. М., “Гардарики”, 2000, с. 145.
8. **Հովհաննիսյան Հ.** Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները/ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, էջ 12-13:
9. **Гоббс Т.** “Сочинение в двух томах”, т. 2. М., 1991, с. 93-134.
10. **Tester K.** “Civil society”, London and New York: Routledge, 1992.
11. **Gramsci, Antonio** “Selections from the prison Notebooks” edited by Geoffrey Nowell Smith and Quintin Hoare, London: Lawrence and Wishart, 1971, New York, International publishers, 1972, p. 15-32.
12. **Walzer M.** “The civil society Argument” in dimensions of radical democracy: pluralism, citizenship, community” edited by Chantal Mouffe, London: Verso, 1992, p. 28-45.
13. **Mouffe C.** “The Democratic paradox”, London, Verso, 2004.
14. **Mouffe C.** “Civil Society, democratic values and human rights” in “Globality, democracy and civil society”

- edited by Terrell Carver and Jens Bartelson, New York, Routledge, 2011, p. 95-97.
15. **Mouffe C.** “Civil Society, democratic values and human rights” in “Globality, democracy and civil society” edited by Terrell Carver and Jens Bartelson, New York, Routledge, 2011, p. 98.
16. **Mouffe C.** “Civil Society, democratic values and human rights” in “Globality, democracy and civil society” edited by Terrell Carver and Jens Bartelson, New York, Routledge, 2011, p. 99-108.
17. **Baker G.** “The taming of the idea of civil society” in “Civil society in democratization” edited by Peter Burnell and Peter Calvert, London, Frank Cass and company limited, 2004, p. 49.
18. **Nowak L.** “Power and civil society: Towards a dynamic theory of real socialism” Westport, CT: Greenwood press, 1991, p. 29.
19. **Hovhannisyann H.** “The factor of human rights protection as criteria for the development in the social system”, Universitat Potsdam, 2005, p. 23-25.
20. Sidiropoulos v Greece 1998-IV; 27 EHRR 633 կետ 44 և Gorzelik v Poland hudoc (2004); 40 EHRR 76 կետ 93:
21. **Հովհաննիսյան Հ.** Հասարակական համակարգի զարգացման հիմնախնդիրները/ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, 28-37 էջեր:
22. Օրինակ՝ Ըվեդիայում յուրաքանչյուր 100 հազար բնակչին բաժին է ընկնում 2300 քաղաքացիական կազմակերպություն, իսկ նման հաստատությունների ընդհանուր թիվն այդ երկրում գերազանցում է 200 հազարը: Այս առումով Ըվեդիան առաջին տեղն է զբաղում աշխարհում:
23. **Мерсиянова И.В.** Общественная активность населения и восприятие гражданами условий развития гражданского общества. М., Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2007.
24. **Беляев А. В.** Профсоюзы в структуре гражданского общества, диссертация, Хабаровск, 2010, с. 62-63.
25. **Песчанский В.** Профсоюзы в гражданском обществе. МЭМО, 1994, N1, с. 102.

«ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ»

ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

«Փախստական» հասկացության առաջին սահմանումները տրվել են Ազգերի լիգայի՝ շրջանակում ընդունված համաձայնագրերում և կոնվենցիաներում: Դրանք բավականին պարզ չափանիշների համակարգեր էին, որոնք թույլ էին տալիս հստակ տարանջատել փախստականներին այն անձանցից, որոնք լքում էին իրենց բնակավայրերը բացառապես անձնական շարժառիթներով: Ընդ որում, վերը նշված համաձայնագրերում և կոնվենցիաներում օգտագործվում էր խմբային կամ կատեգորիալ մոտեցումը, երբ համապատասխան ծագումը (հայ, ռուս և այլն) և ծագման երկրի կառավարության կողմից պաշտպանության բացակայությունը բավարար էին անձին փախստական ճանաչելու համար:

Կատեգորիաների բաժանելը հեշտացնում էր մեկնաբանումը և թույլ էր տալիս հեշտությամբ պարզել, թե ով է հանդիսանում փախստական:

«Փախստական» հասկացության սահմանման խմբային մոտեցման էությունն այն էր, որ նշված հասկացությունը տարածվում էր օտարերկրացիների խմբերի վրա, որոնք չէին օգտվում ծագման երկրի պաշտպանությունից: Այս մոտեցումն արտացոլում էր 20-րդ դարի երկրորդ քառորդին պետությունների միանգամվա արձագանք տալու քաղաքականությունը ծագող ճգնաժամերի նկատմամբ, որոնք փախստականների առաջացման պատճառ էին հանդիսանում:

Առաջին անգամ «փախստական» հասկացության սահմանման փորձ կատարվեց հայ և ռուս փախստականների հարցերով 1926 թվականին Ժնև քաղաքում տեղի ունեցած հատուկ կոնֆերանսի ժամանակ, որի նպատակն էր զարգացնել այն դրական արդյունքները, որոնք պայմանավորված էին հայ և ռուս փախստականներին անձը հաստատող վկայականներ տրամադրելու հետ:

Այս կոնֆերանսի շրջանակներում 1926 թվականի մայիսի 12-ին ընդունվեց համաձայնագիր՝ 1922 և 1924 թվականների Համաձայնագրերում՝ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին: Այդ Համաձայնագրի 2-րդ հոդվածում նշված էր, որ «փախստական» եզրույթի տակ հասկաց-

վում էր բացառապես հայ կամ ռուս ծագումով այն անձը, ով գրկվել էր իր երկրի հովանավորությունից.

- «հայ՝ յուրաքանչյուր անձ, ով ծագումով հայ է և նախկինում եղել է Օսմանական կայսրության հպատակը, իսկ այժմ չի օգտվում Թուրքիայի Հանրապետության կառավարության պաշտպանությունից և ձեռք չի բերել այլ քաղաքացիություն,

- ռուս՝ յուրաքանչյուր անձ, ով ծագումով ռուս է և այժմ չի օգտվում Խորհրդային Միության կառավարության պաշտպանությունից և ձեռք չի բերել այլ քաղաքացիություն»:

Նշված համաձայնագրում «փախստական» եզրույթը չէր հանդիսանում ունիվերսալ, այլ օգտագործվում էր միայն Խորհրդային Միության և Թուրքիայի Հանրապետությունից գաղթածների նկատմամբ և չէր տարածվում այլ պետությունների քաղաքացիների նկատմամբ: Այսինքն՝ այստեղ նույնպես կիրառված էր խմբային կամ կատեգորիկ մոտեցումը:

Հետագայում, մի շարք երկրների քաղաքական իրադրությունը պատճառ հանդիսացավ, որ 1926 թվականի մայիսի 12-ին ընդունված Համաձայնագրում տրված սահմանումը 1928 թվականից սկսած սկսեց տարածվել նաև ասորիների, ասորա-խալդիների և թուրքերի վրա:

Գերմանիայից դուրս եկած փախստականների մասին 1936 թվականի հուլիսի 4-ին ընդունված Ժամանակավոր համաձայնագրի 1-ին հոդվածը, որը առանց փոփոխության ընդգրկվեց 1938 թվականին ընդունված «Գերմանիայից դուրս եկած փախստականների մասին» կոնվենցիայում, փախստականներին բնորոշում էր այսպես.

«ա) անձինք, ովքեր ունեն կամ ունեին գերմանական քաղաքացիություն և չունեն այլ քաղաքացիություն և, որոնց նկատմամբ հաստատված է, որ նրանք չեն օգտվում Գերմանիայի կառավարության պաշտպանությունից,

բ) քաղաքացիություն չունեցող անձինք, որոնց վրա չեն տարածվում նախկինում ընդունված կոնվենցիաները և համաձայնագրերը և, որոնք լքել են Գերմանիայի տարածքը այնտեղ բնակվելուց հետո և, որոնց նկատմամբ ասպացուցված է, որ

նրանք չեն օգտվում Գերմանիայի կառավարության պաշտպանությունից»:³

1939 թվականին ընդունված Արձանագրության համաձայն՝ այս դրույթները տարածվեցին մաս Ավստրիայից դուրս եկած փախստականների վրա:

Չնայած նշված փաստաթղթերը հանդիսացան փախստականների իրավական կարգավիճակը մշակելուն ուղղված առաջին լուրջ քայլերը, այնուամենայնիվ նրանք ունեին որոշ թերություններ, մասնավորապես.

ա) համաձայնագրերը կրում էին խորհրդատվական բնույթ և չունեին պարտադիր իրավաբանական ուժ,

բ) նրանք չէին ընդունվում համատարած և հաջորդական կերպով (կոնվենցիաները վավերացվել էին միայն մի քանի պետությունների կողմից, այն էլ որոշ վերապահումներով):

«Փախստական» հասկացության սահմանման ավելի հստակ չափանիշներ ձևակերպվեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո:

Մասնավորապես 1947 թվականին ընդունված Փախստականների հարցերով միջազգային կազմակերպության կանոնադրությունը սկզբունքորեն տարբերվում էր նախորդ փաստաթղթերից:⁴ Նախկին համաձայնագրերի նման այս փաստաթղթում նույնպես նշված էին այն կատեգորիաները, որոնք օգնության կարիք ունեին, սակայն դրանք բացառապես ազգային խմբեր չէին, այլ նաև.

ա) նացիստական, ֆաշիստական կամ կլիխինգյան՝ ռեժիմների գոհերը, սաարյան և սուդետյան փախստականները,

բ) անձինք, ովքեր համարվում էին փախստականներ մինչ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսվելը՝ ռասայի, կրոնի, ազգության կամ քաղաքական հայացքների պատճառով,

գ) անձինք, ովքեր գտնվում էին իրենց քաղաքացիության կամ բնակության երկրի սահմաններից դուրս և, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսվելուց հետո տեղի ունեցած իրադարձությունների հետևանքով չկարողացան կամ չէին ցանկանում ստանալ այդ երկրի պաշտպանությունը,

դ) առանց ուղեկցողի երեխաները, որոնք պատերազմի հետևանքով դարձել էին որբեր կամ էլ այն երեխաները, որոնց ծնողները անհետացել էին,

զ) իսպանական հանրապետականները և Իսպանիայի ֆալանգիստական՝ ռեժիմի այլ գոհեր:

1940-ական թվականների վերջերին ՄԱԿ-ում

սկսվեց քննարկվել «փախստական հասկացության» չափանիշների հստակեցման հարցը, որի կապակցությամբ տեսակետներն իրարամերժ էին: Լայն մոտեցմանը հասկացանքում էր ԱՄՆ-ն: Նա և նրա կողմակիցները համոզե էին գալիս կոչերով՝ սահմանափակել այն անձանց կատեգորիաները, որոնք կարող էին օգտվել միջազգային պաշտպանությունից: Նման մոտեցման հիմնական պատճառն այն էր, որ ԱՄՆ-ն և նրա կողմակիցները չէին ցանկանում, որպեսզի փախստականները վերածվեն ծանր բեռի միջազգային հանրության համար:⁷

Փախստականների հարցերով միջազգային կազմակերպության կանոնադրությունը, որը վերարտադրում էր փախստականների վերաբերյալ ավելի վաղ ընդունված փաստաթղթերի դրույթները, ներառեց ևս մեկ դրույթ, որի համաձայն՝ փախստական կարող էին ճանաչվել այն անձինք, ովքեր հիմնավոր պատճառներ ունեին չվերադառնալ իրենց ծագման երկիր՝ կապված հետապնդումների կամ ռասայի, կրոնի, ազգության կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի հետ:

Այսպիսով, առաջին անգամ ամրագրվեցին դրույթներ, որոնք «փախստական» հասկացության սահմանման համար կարող էին հանդիսանալ որպես ունիվերսալ չափանիշներ:

Այդպիսի ունիվերսալ սահմանում տրվեց ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության մեջ, որը միավորեց նախկին բոլոր համաձայնագրերում առկա «փախստական» հասկացության սահմանման տարրերը: Արդյունքում՝ ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության մանդատի տակ ընկան նաև այն փախստականները, որոնց իրավական կարգավիճակը կարգավորվում էր ավելի վաղ կնքված միջազգային պայմանագրերով և համաձայնագրերով:

Կանոնադրության 2-րդ գլխի 6-րդ կետի համաձայն՝ փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության իրավասությունը տարածվում էր.

«Ա. այն անձանց վրա, ովքեր մինչև 1951թ. հունվարի 1-ը տեղի ունեցած իրադարձությունների և ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելու կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով հետապնդվելու հիմնավորված երկյուղի հետևանքով գտնվում են իրենց քաղաքացիության երկրից դուրս և անկարող են, կամ նման երկյուղների պատճառով, կամ

Միջազգային իրավունք

այնպիսի պատճառներով, որոնք կապված չեն անձնական հարմարության նկատառումների հետ չեն ցանկանում օգտվել այդ երկրի պաշտպանությունից, կամ նրանք, ովքեր, չունենալով քաղաքացիություն և նման իրադարձությունների հետևանքով գտնվելով իրենց նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս, անկարող են կամ, նման երկրորդների պատճառով կամ, այնպիսի պատճառներով, որոնք կապված չեն անձնական հարմարության նկատառումների հետ չեն ցանկանում այնտեղ վերադառնալ:

B. Բոլոր այլ անձանց վրա, ովքեր գտնվում են իրենց քաղաքացիության երկրից դուրս կամ չունեն որոշակի քաղաքացիություն և գտնվում են իրենց նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս՝ ռասայի, կրոնի, ազգության կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով հետապնդման ենթարկվելու կամ հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի պատճառով, անկարող են կամ, նման երկրորդների պատճառով չեն ցանկանում օգտվել իրենց քաղաքացիության երկրի կառավարության պաշտպանությունից կամ, եթե նրանք չունեն որոշակի քաղաքացիություն, չեն ցանկանում վերադառնալ իրենց նախկին մշտական բնակության երկիր»:⁸

Ուշագրավ է, որ վերը նշված սահմանման երկրորդ մասը չէր պարունակում ո՛չ ժամանակային, ո՛չ աշխարհագրական սահմանափակումներ:

ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Չեռագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության մեջ առկա է հակասություն: ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Չեռագույն հանձնակատարի գործունեությունը տարածվում էր փախստականների որոշակի խմբերի և կատեգորիաների վրա, սակայն Կանոնադրության մեջ պարունակվող «փախստական» հասկացության սահմանումը պահանջում էր յուրաքանչյուր դեպքում այն հանգամանքների սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ գնահատում, որոնց հետևանքով անձը դարձել է փախստական:⁹

ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Չեռագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության մեջ ձևակերպված «փախստական» հասկացության սահմանումից զատ, գոյություն ունի այս հասկացության այլ սահմանում, որը պարունակում է «Փախստականների կարգավիճակի մասին» 1951 թվականին հուլիսի 28-ին ԺՆԸ քաղաքում ստորագրված կոնվենցիան:

1951 թվականի Կոնվենցիայի մասնակից պետությունները համաձայնվեցին, որ «փախստական» եզրույթը պետք է կիրառվի ինչպես այն անձանց նկատմամբ, ովքեր փախստական են հա-

մարվել ըստ 1926 թվականի մայիսի 12-ի և 1928 թվականի հունիսի 30-ի համաձայնագրերի կամ ըստ 1933 թվականի հոկտեմբերի 28-ի և 1938 թվականի փետրվարի 10-ի կոնվենցիաների, 1939 թվականի սեպտեմբերի 14-ի Արձանագրության կամ Փախստականների հարցերով միջազգային կազմակերպության կանոնադրության¹⁰, այնպես էլ նրանց նկատմամբ, ովքեր «մինչև 1951թ. հունվարի 1-ը տեղի ունեցած իրադարձությունների և ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելու կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով հետապնդվելու հիմնավորված երկյուղի հետևանքով գտնվում են իրենց քաղաքացիության երկրից դուրս և անկարող են կամ, նման երկրորդների պատճառով չեն ցանկանում օգտվել այդ երկրի պաշտպանությունից կամ, նրանք, ովքեր, չունենալով քաղաքացիություն և նման իրադարձությունների հետևանքով գտնվելով իրենց նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս, անկարող են կամ, նման երկրորդների պատճառով չեն ցանկանում վերադառնալ»:¹¹

Արդյունքում, 1951 թվականի Կոնվենցիայում առանձնացվեց երեք օբյեկտիվ չափանիշ «փախստական» եզրույթը սահմանելու համար: Դրանք են՝

- 1) քաղաքացիության (ծագման կամ նախկին մշտական բնակության) երկրից դուրս գտնվելը,
- 2) հետապնդումների գոհ դառնալու հիմնավորված երկյուղ՝ կապված ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելության կամ քաղաքական կարծիքի հարելու հետ,
- 3) նշված երկրորդների պատճառով քաղաքացիության (ծագման կամ նախկին մշտական բնակության) երկրի պաշտպանությունից օգտվելու հնարավորության կամ ցանկության բացակայությունը:

Անձին փախստական ճանաչելու համար անհրաժեշտ է վերը նշված չափանիշների միաժամանակյա առկայությունը:

Դիտարկենք այդ չափանիշները.

1) Քաղաքացիության (ծագման կամ նախկին մշտական բնակության) երկրից դուրս գտնվելը նշանակում է, որ քաղաքացին, որի նկատմամբ դիտարկվում է սահմանման կիրառելիությունը, պետք է գտնվի իր քաղաքացիության երկրի սահմաններից դուրս, իսկ քաղաքացիություն չունեցող անձը՝ իր նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս: Միայն այս դեպքում է հնարավոր առաջադրել այնպիսի հարցադրում, ինչպիսին միջազգային իրավական պաշտպանությունն է:

Այսինքն՝ անձը չի կարող համարվել փախստական, քանի դեռ գտնվում է իր երկրի տարած-

քային իրավասության սահմաններում:

Նշված կանոնից կարող է լինել միայն մեկ բացառություն: Առանձին դեպքերում, հատկապես Լատինական Ամերիկայում, գոյություն ունի «դիվանագիտական ասպատակում» սովորույթը, այսինքն՝ փախստականին ասպատակում տրամադրելը օտարերկրյա դեսպանատանը: Տվյալ դեպքում, չնայած ասպատակում ստացած անձը համարվում է իր երկրի իրավասության սահմաններից դուրս, սակայն չի գտնվում նրա տարածքից դուրս:

2) «Փախստական» հասկացության սահմանման մեջ առանցքային նշանակություն ունի «հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղ» արտահայտությունը: Հենց «հետապնդում» տերմինն է արտացոլում փախստականների հիմնախնդիրների էությունը և հանդիսանում է այն տրամաբանական հիմքը, որի վրա կառուցվում է նշված հասկացությունը:

«Հետապնդում» տերմինի համընդհանուր ըմբռնված սահմանում գոյություն չունի, որի արդյունքում դրա մեկնաբանման համար օգտագործվում են տարբեր մոտեցումներ: Առավել տարածված մոտեցումներն են՝ 1951 թվականի Կոնվենցիան ընդունելու համար նախապատրաստված փաստաթղթերում առկա պետությունների ներկայացուցիչների տեսակետների ուսումնասիրությունը, «հետապնդում» հասկացության հետ փոխադարձ կապով մարդու իրավունքներին վերաբերող միջազգային իրավունքի նորմերի սիստեմատիկ վերլուծությունը, միջազգային հանրային իրավունքի սկզբունքների և նորմերի հետազոտումը: Թվում է, որ «հետապնդում» տերմինը կապելով այն արարքների հետ, որոնք արգելված են միջազգային իրավունքով, մասնավորապես, մարդու իրավունքներին վերաբերող նորմերով, իրենից ներկայացնում է առավել ընդունելի մոտեցումը՝ այս հասկացության էությունը սահմանելու համար:

Միաժամանակ, 1951 թվականի Կոնվենցիայի 33-րդ հոդվածից կարելի է եզրակացնել, որ ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելության կամ քաղաքական կարծիքի հարելու պատճառով կյանքի կամ ազատության նկատմամբ սպառնալիքը միշտ համարվում է հետապնդում:

Վնաս պատճառող այլ գործողությունները կամ դրանց սպառնալիքները որպես հետապնդում դիտարկելը կախված է յուրաքանչյուր դեպքի հանգամանքներից, ինչպես նաև սուբյեկտիվ տարրից: Հետապնդման ենթարկվելու երկյուղի սուբյեկտիվ բնույթը պահանջում է կոնկրետ անձի կարծիքի, զգացումների և հոգեվիճակի գնահա-

տում: Ցանկացած գոյություն ունեցող և հավանական միջոցառում նրա դեմ նույնպես պետք է պարտադիր դիտարկվի այդպիսի կարծիքների ու զգացումների լույսի ներքո: Մեկնաբանությունները, թե ինչն է հավասարազոր հետապնդմանը, պետք է փոփոխվեն անհատի հոգեկան բնութագրի և յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունից պայմանավորված:¹²

«Փախստական» հասկացության սահմանման հաջորդ բաղադրիչ տարրն է հանդիսանում «հիմնավորված երկյուղ» արտահայտությունը, որը միաժամանակ ներառում է «երկյուղ» սուբյեկտիվ տարրը և «հիմնավորված» օբյեկտիվ տարրը:

«Երկյուղը», լինելով սուբյեկտիվ տարր, առաջին հերթին պահանջում է՝ փախստականի կարգավիճակը որոշելու համար, գնահատել հայցողի միջնորդությունը, այլ ոչ թե նրա ծագման երկրում տիրող իրավիճակի վերաբերյալ դատողություն անել:

Հոգեկան վիճակ ու սուբյեկտիվ պայմաններ արտահայտող «երկյուղ» տարրին ավելացված է «հիմնավորված» որակումը: Դա նշանակում է, որ անձի փախստականի կարգավիճակը որոշելիս հաշվի է առնվում ոչ միայն նրա հոգեկան վիճակը, այլ նաև այն, որ նշված հոգեվիճակը պայմանավորված է օբյեկտիվ իրադրությամբ:

Այսպիսով, «հիմնավորված երկյուղ» տերմինը պարունակում է սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ տարրեր, և հիմնավորված երկյուղի գոյությունը որոշելիս այդ երկու տարրերն էլ պետք է հաշվի առնվեն:

Հարկ է նշել, որ որպես լրացուցիչ փաստարկ այն բանի, որ «հիմնավորված երկյուղ» արտահայտությունը պետք է առանձնացնել որպես առանձին հատկանիշ, այն է, որ 1951 թվականի Կոնվենցիայում տրված «փախստական» հասկացության սահմանումն ուղղված է պաշտպանելու ոչ միայն այն անձանց, ում իրավունքներն արդեն իսկ խախտվել են, այլ նաև նրանց, ով «հիմնավորված երկյուղ» ունի, որ կենթարկվի մնաց հետապնդումների:

«Փախստական» հասկացության սահմանման մեջ «հետապնդում» տերմինը կապված է հինգ հիմքերի հետ՝ ռասա, կրոն, ազգություն, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելություն կամ քաղաքական կարծիք: Նշված հիմքերից մեկը կամ մի քանիսը կարող են դառնալ մարդու իրավունքների խախտման պատճառ, որոնցից փրկվելով՝ անձը լքում է երկիրը և դառնում փախստական:

1. «Ռասա» հասկացությունը, տվյալ դեպքում, պետք է հասկացվի այդ բառի ամենալայն իմաստով՝ իր մեջ ներառելով էթնիկ խմբերի բոլոր տե-

Միջազգային իրավունք

սակները, որոնք համընդհանուր ընդունված իմաստով հիշատակվում են որպես «ռասա»:¹³

Վերը նշվածի օգտին է խոսում նաև «Բողոք տեսակի ռասայական խտրականությունները արգելելու մասին» 1965 թվականի Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածը, որի համաձայն. «Սույն Կոնվենցիայում տրված «ռասայական խտրականություն» արտահայտությունը նշանակում է յուրաքանչյուր տարբերության բացառման, սահմանափակման կամ մասնապատկության դրսևորում, որը հիմնված է ռասայի, մաշկի գույնի, տոհմային, ազգային կամ էթնիկական ծագման հետ...»:¹⁴

2. Հետապնդումը «կրոնի» պատճառով կարող է ընդունել տարբեր ձևեր՝ կրոնական որևէ համայնքի անդամակցելը, գաղտնի կամ հրապարակային դավանման կամ կրոնական ծեսեր կատարելու արգելումը, խտրականության յուրջ միջոցները, որոնց ենթարկվում են անձինք այն պատճառով, որ դավանում են իրենց կրոնը կամ պատկանում են որոշակի կրոնական համայնքի: Պետք է նշել, որ միայն որոշակի կրոնական համայնքի պատկանելից, որպես կանոն, բավարար չէ փախստականի կարգավիճակ ստանալու միջնորդություն ներկայացնելու համար: Սակայն կարող են լինել հատուկ հանգամանքներ, երբ զուտ պատկանելությունը կարող է բավարար հիմք հանդիսանալ:

3. 1951 թվականի Կոնվենցիայի անգլերեն տեքստում օգտագործվում է «nationality» բառը, որն ունի ինչպես «քաղաքացիություն», այնպես էլ «ազգային պատկանելություն» նշանակություն: Բնութագրական է, որ չի կիրառվել «citizenship» բառը, որը թարգմանաբար նշանակում է «քաղաքացիություն»:

Այնպիսի ձևակերպումը, ինչպիսին հետապնդումն է, «քաղաքացիության» հիմքով առավել քան տարօրինակ է, նույնիսկ անհեթեթ, քանի որ պետությունը տվյալ դեպքում իր սեփական քաղաքացիներին պետք է հետապնդի այն բանի համար, որ նրանք պատկանում են այդ քաղաքական հասարակարգին: Ինչ վերաբերում է այն անձանց, ովքեր ունեն այլ երկրի քաղաքացիություն, ապա նրանք չեն ընկնում «փախստական» հասկացության սահմանման մեջ, քանի որ նորմալ պայմանների առկայությամբ, վերջիններս ընկնում են իրենց քաղաքացիության երկրի պաշտպանության տակ:

Սեր կարծիքով, 1951 թվականի Կոնվենցիայի անգլերեն տեքստում օգտագործված «nationality» բառը պետք է մեկնաբանել «ազգային պատկանելության» իմաստով, քանի որ «ազգային» հատկանիշն իր մեջ ներառում է ազգային (էթնիկական,

լեզվական) փոքրամասնությունները, որոնց նկատմամբ՝ միայն այդպիսի փոքրամասնությանը պատկանելու ուժով, կարող է ձևավորվել թշնամական վերաբերմունք և կիրառվել համապատասխան ներգործության միջոցներ, որպիսի պայմաններում միայն այդպիսի փոքրամասնությանը պատկանելը կարող է առաջացնել հետապնդումների ենթարկվելու հիմնավորված երկյուղ:

Երկու կամ ավելի ազգային (էթնիկական, լեզվական) խմբերի առկայությունը մեկ պետության սահմաններում, կարող է ստեղծել կոնֆլիկտային, այնպես էլ հետապնդումների կամ հետապնդումների վտանգի իրավիճակներ:

Ընդ որում, միշտ չէ, որ հեշտ է լինում հետապնդումն ազգության հատկանիշով տարբերակել քաղաքական հայացքների համար հետապնդումից, երբ ազգային խմբերի միջև առկա կոնֆլիկտը համակցված է քաղաքական շարժումներին, հատկապես այնտեղ, որտեղ քաղաքական շարժումը նույնացվում է առանձին «ազգության» հետ:

4. Ներկայումս չկա «սոցիալական խումբ» հասկացության սահմանման համապարփակ և համոզիչ իրավական մոտեցում: Ընդհանրապես կոնկրետ սոցիալական խմբի մոտ առկա է լինում միավորող, չփոփոխվող հատկանիշ (հատկանիշներ), որը բավարար է այդ խմբի անդամներին ինքնատույնականացվելու համար, ինչպես նաև բավարար է նրա համար, որ այդ «սոցիալական խումբը» նույնականացնի այն անձը, ով իրականացնում է հետապնդումը:¹⁵ Ընդ որում, որպես միավորող չափանիշ չի կարող հանդիսանալ սոցիալական խմբի անդամների հետապնդումը:¹⁶

Նշված դիրքորոշումը ներառվել է ԱՄՆ-ի «Միգրացիայի և հպատակագրման» ծառայության համար նախատեսված ուղեցույցում: Այս փաստաթղթում նշված է. «Հետապնդումը որոշակի սոցիալական խմբին պատկանելու հիմքով, ուղղված է այն անձի նկատմամբ, ով հանդիսանում է այնպիսի խմբի անդամ, որտեղ բոլորը ունեն ընդհանուր, ամփոփոխ հատկանիշ: ... Անկախ նրանից, թե որն է այդ հատկանիշը, այն պետք է լինի այնպիսին, որ խմբի անդամները չկարողանան այն փոխել՝ իրենց անձնական բնութագրերի կամ խղճի համար ֆունդամենտալ նշանակություն ունենալու պատճառաբանությամբ»:¹⁷

«Որոշակի սոցիալական խումբը», որպես կանոն, իր մեջ ընդգրկում է միանման ծագմամբ, սովորություններով ու սոցիալական կարգավիճակով անձանց: Այս հատկանիշով հետապնդման ենթարկվելու երկյուղի մասին պնդումը կարող է համընկնել այլ՝ ռասայական, կրոնի կամ ազգա-

յին հիմքով հետապնդման ենթարկվելու երկյուղի մասին պնդման հետ:

«Որոշակի սոցիալական խմբի» պատկանելը կարող է հետապնդումների նախապատճառ հանդիսանալ, քանի որ այդ խումբը լոյս է կոնկրետ կառավարության հանդեպ կամ, որովհետև նրա անդամների քաղաքական նպատակները, տնտեսական գործունեությունը կամ հենց սոցիալական խմբի գոյությունը, որպես այդպիսին, խոչընդոտ են կոնկրետ կառավարության քաղաքականության համար:

Պետք է նշել, որ «որոշակի սոցիալական խմբին» անդամակցելը միայն, որպես կանոն, բավարար չէ փախստականի կարգավիճակ ստանալու միջնորդություն ներկայացնելու համար, սակայն կարող են առաջանալ հատուկ հանգամանքներ, երբ սուկ պատկանելությունը կարող է բավարար հիմք հանդիսանալ հետապնդման ենթարկվելու երկյուղի առաջացման համար:

5. 1951 թվականի Կոնվենցիայում ներառված «քաղաքական համոզմունք» արտահայտությունն անհրաժեշտ է հասկանալ ընդարձակ իմաստով՝ ցանկացած տեսակետ ցանկացած հարցի շուրջ, որը կարող է շոշափել պետության գործունեությունը, կառավարման բնույթը, քաղաքականությունը, այսինքն՝ հանդիսանում է այնպիսի համոզմունքների կրող, որոնք ընդունելի չեն իշխանությունների համար: Չնայած սահմանման մեջ խոսվում է «քաղաքական համոզմունքների» համար հետապնդումների մասին, այնուամենայնիվ, միշտ չէ, որ հնարավոր է հաստատել պատճառական կապն արտահայտված կարծիքի և ներգործության համապատասխան միջոցների միջև, որոնցից երկյուղած կամ անհանգստացած է փախստականի կարգավիճակ ստանալու համար հայցող անձը: Նման միջոցները հազվադեպ են կիրառվում ուղղակի «հայացքների» համար: Ավելի հաճախ այդպիսի միջոցներն ընդունում են գոյություն ունեցող իշխանության դեմ իբր հանցավոր գործողությունների համար նախատեսված սանկցիաների ձև: Այդ իսկ պատճառով սկզբում անհրաժեշտ է պարզել հայցողի գործունեության պատճառ հանդիսացող քաղաքական հայացքները, և պարզել այն փաստը, որ դա հանգեցրել է կամ կարող է հանգեցնել հետապնդման, որից երկյուղում է հայցողը:

3) «Փախստական» եզրույթը սահմանելու համար վերջին չափանիշն է քաղաքացիության (ծագման կամ նախկին մշտական բնակության) երկրի պաշտպանությունից օգտվելու հնարավորության կամ ցանկության բացակայությունը: Այս չափանիշը վերաբերում է ինչպես այն անձանց,

ովքեր ունեն քաղաքացիություն, այնպես էլ նրանց ովքեր չունեն քաղաքացիություն (ապատրիդներ): Քաղաքացիություն չունեցող անձանց դեպքում «քաղաքացիության երկիր» արտահայտությունը փոխարինվում է «նախկին մշտական բնակության երկիր» արտահայտությամբ, իսկ «չի ցանկանում օգտվելու ... պաշտպանությունից» արտահայտությունը փոխարինվում է «չի ցանկանում այնտեղ վերադառնալ» բառերով: Պետք է նշել, որ քաղաքացիություն չունեցող փախստականի դեպքում նրա նախկին մշտական բնակության երկրի «պաշտպանությունից օգտվելու» հարց, իհարկե, չի ծագում: Ավելին, եթե քաղաքացիություն չունեցող անձն արդեն լքել է իր նախկին մշտական բնակության վայրը, սահմանման մեջ նշված պատճառներով, սովորաբար մնալ անձն ի վիճակի չէ այնտեղ վերադառնալ:

Այսպիսով, քաղաքացիության (ծագման կամ նախկին մշտական բնակության) երկրի պաշտպանության բացակայությունն արտահայտվում է այդպիսի պաշտպանությունից օգտվելու հնարավորության բացակայությամբ կամ քաղաքացիների դեպքում՝ այդպիսի պաշտպանությունից օգտվելու ցանկության բացակայությամբ:

ա) Այդպիսի պաշտպանությունից օգտվելու հնարավորության բացակայությունը նշանակում է, որ գոյություն ունեն այնպիսի հանգամանքներ, որոնք կախված չեն տվյալ անձի կամքից: Այդպիսի օրինակ կարող են լինել պատերազմական իրավիճակը, քաղաքացիական պատերազմը կամ այլ լուրջ ցնցումներ, որոնք քաղաքացիության երկրին թույլ չեն տալիս անձին տրամադրել պետության պաշտպանությունը կամ այդպիսի պաշտպանությունը դարձնում են անարդյունավետ: Հնարավոր է նաև, որ քաղաքացիության երկրի կողմից մերժվի պաշտպանության տրամադրումն անձին: Այս դեպքում պաշտպանության մերժումը կարող է հաստատել կամ ուժեղացնել անձի հետապնդման ենթարկվելու երկյուղը և կարող է նույնիսկ հետապնդման տարր հանդիսանալ:

բ) «Չի ցանկանում» տերմինը ինչպես նշվեց, վերաբերվում է այն քաղաքացիներին, ովքեր հրաժարվում են ընդունել իրենց քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունը: Այս տերմինի իմաստը պարզվում է «այդպիսի երկյուղի պատճառով» արտահայտությամբ: Այսինքն՝ այն դեպքերում, երբ անձը ցանկանում է օգտվել իր երկրի պաշտպանությունից, սակայն այդպիսի ցանկությունը, որպես կանոն, անհամատեղելի է նրա այն հայտարարության հետ, թե ինքն այդ երկրից դուրս է գտնվում «հետապնդումների գոհ դառնալու հիմնա-

Միջազգային իրավունք

վորված երկյուղի պատճառով»։ Ամեն դեպքում, երբ ընդունվում է քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունը և հիմնավորված երկյուղի հիման վրա այն մերժելու հիմքեր չկան, ապա տվյալ անձը միջազգային պաշտպանության կարիք չունի և չի հանդիսանում փախստական։

Այնուամենայնիվ, 1951 թվականի Կոնվենցիայում նշված «փախստական» հասկացության սահմանումն ունի երկու սահմանափակում.

ա) առաջինը (ժամանակային) այն է, որ Կոնվենցիայի փախստական համարվելու իրավունքը չէր տարածվում այն անձանց վրա, որոնք այդպիսիք էին դարձել այնպիսի իրադարձությունների արդյունքում, որոնք տեղի էին ունեցել 1951 թվականի հունվարի 1-ից հետո.

բ) երկրորդի (աշխարհագրական) եռրորդն այն էր, որ վերը նշված դեպքերը կարող են համարվել կամ «իրադարձություններ, որոնք տեղի են ունեցել Եվրոպայում մինչ 1951 թվականի հունվարի 1-ը», կամ էլ «իրադարձություններ, որոնք տեղի են ունեցել Եվրոպայում կամ այլուր մինչ 1951 թվականի հունվարի 1-ը»։¹⁸

Վերը նշված սահմանափակումների արդյունքում 1951 թվականի Կոնվենցիայի գործողության ոլորտ չընկան միլիոնավոր փախստականներ։

Առաջացած խնդիրները լուծելու համար 1967 թվականին ընդունվեց Արձանագրություն, որը վերաբերում է փախստականների կարգավիճակին։¹⁹ 1967 թվականի Արձանագրությանը միանալով՝ պետությունները պարտավորություն են ստանձնել «Փախստականների կարգավիճակի մասին» 1951 թվականի Կոնվենցիայի հիմնարար դրույթները կիրառել, Կոնվենցիայում տրված սահմանման համաձայն, բայց արդեն առանց «1951 թվականի հունվարի 1» ամսաթվի։ Թեև Արձանագրությունն այս ձևով կապված է Կոնվենցիային, սակայն այն անկախ փաստաթուղթ է, որին միանալը սահմանափակված չէ Կոնվենցիային մասնակից պետություններով։²⁰

Այդուհանդերձ, երկու ունիվերսալ համաձայնագրերի (ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրությունը և 1951 թվականի Կոնվենցիան) միաժամանակյա առկայությունը, որոնք պարունակում են «փախստական» հասկացության մասն սահմանումներ, առաջացրեց ևս մեկ իրավական խնդիր։ Խնդիրն այն է, որ ներկայումս առկա են փախստականների երկու կատեգորիաներ, որոնք այդպիսիք են ճանաչվել վերը նշված միջազգային փաստաթղթերով։

Առաջին կատեգորիան «մանդատային» փախստականներն են, որոնք այդպիսիք են ճա-

նաչվում ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության դրույթներով և կարող են օգնություն ստանալ անմիջականորեն ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչությունից։ Սակայն, նրանք չեն կարող օգտվել «կոնվենցիոնալ» փախստականներին տրամադրվող իրավունքներից և արտոնություններից, եթե չճանաչվեն փախստական 1951 թվականի Կոնվենցիայի անդամ պետությունների կողմից։

Երկրորդ կատեգորիան՝ «կոնվենցիոնալ» փախստականներն են, որոնք կարգավիճակը ճանաչված է ապաստան տրամադրած 1951 թվականի Կոնվենցիայի անդամ պետության կողմից։ Միայն այս կարգավիճակով են նրանք օգտվում բոլոր այն իրավունքներից, որոնք պետությունները պարտավորվել են տրամադրել միջազգային և ազգային իրավունքի հիման վրա։²¹

Ուսումնասիրելով նշված երկու միջազգային փաստաթղթերը, որոնք պարունակում են «փախստական» հասկացության սահմանումը, կարելի է անել հետևություններ.

ա) այս միջազգային փաստաթղթերը կրում են ունիվերսալ բնույթ և ներառում են «փախստական» հասկացության գրեթե նույնական սահմանում,

բ) չնայած «փախստական» հասկացության նույնական սահմանմանը, գոյություն ունեն փախստականների երկու կատեգորիաներ՝ «մանդատային» և «կոնվենցիոնալ»։

Չնայած 1951 թվականի Կոնվենցիան և 1967 թվականի Արձանագրությունը հանդիսանում են «փախստական» հասկացությունը սահմանող հիմնական միջազգային փաստաթղթերը, այնուամենայնիվ կարևոր նշանակություն ունեն նաև այն սահմանումները, որոնք մշակվել և ընդունվել են տարածաշրջանային մակարդակով՝ հատկապես նրանք, որոնք ուղղված են «փախստականի կարգավիճակ» եզրույթի ընդարձակ մեկնաբանմանը։

«Փախստական» հասկացության տարածաշրջանային սահմանումների մեծամասնության ընդհանրությունն այն է, որ նրանց հիմքում ընկած են 1951 թվականի Կոնվենցիայի և ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության սահմանումները։

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո 1991 թվականի վերջին Անկախ պետությունների համագործակցության (այսուհետ՝ ԱՊՀ)²² երկրները, այդ թվում՝ Հայաստանը բախվեցին բնակչության միգրացիայի աննախադեպ մասշտաբներ-

րի հետ²³, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակներից խոշորագույն միգրացիոն տեղաշարժերն էին տարածաշրջանում:

Փախստականների խնդիրը լուծելու համար ԱՊՀ անդամ պետությունները 1993 թվականի սեպտեմբերի 24-ին ստորագրեցին «Փախստականներին և հարկադրված տեղափոխվածներին օգնելու մասին» համաձայնագիրը:

1993 թվականի ԱՊՀ Համաձայնագրի 1-ին հոդվածը սահմանում է, որ փախստական է հանդիսանում այն անձը, «ով չլինելով Կողմի քաղաքացի, որը տրամադրում է ապաստան, ստիպված էր լքելու իր մշտական բնակության վայրը այլ Կողմի տարածքում՝ նրա կամ նրա ընտանիքի անդամների նկատմամբ կատարված բռնության կամ այլ եղանակով հետապնդման կամ ռասայի, կրոնի, ազգության, լեզվի, քաղաքական համոզմունքների պատճառով հետապնդման ենթարկվելու հիմնավորված երկյուղի հետևանքով, ինչպես նաև զինված և ազգամիջյան բախումների հետ կապված որոշակի սոցիալական խմբին պատկանելու հետևանքով»:²⁴

1993 թվականի ԱՊՀ Համաձայնագիրը, տալով «փախստական» հասկացության սահմանումը, ըստ էության, լրացրել է 1951 թվականի Կոնվենցիայում տրված սահմանումը միայն մեկ, այն է զինված և ազգամիջյան ընդհարումների գոտի հատկանիշով: Այս հատկանիշն արտացոլում է այն իրավիճակը, որը գոյություն ունի ԱՊՀ տարածքում այս փաստաթուղթն ընդունելու ժամանակ:

1993 թվականի ԱՊՀ Համաձայնագրի «փախստական» հասկացության սահմանումը, ի տարբերություն 1951 թվականի Կոնվենցիայի և 1967 թվականի Արձանագրության, հանդիսանում է այդ հասկացության ընդարձակ սահմանման օրինակ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ 1993 թվականի ԱՊՀ Համաձայնագիրը սահմանեց փախստականի կարգավիճակ տրամադրելու լրացուցիչ հիմք՝ հետապնդվել զինված և ազգամիջյան ընդհարումների հետևանքով: Հարկ է նշել, որ 1993 թվականի ԱՊՀ Համաձայնագրում նշված ազգային և լեզվի հատկանիշները փախստականի կարգավիճակ տրամադրելու համար լրացուցիչ հիմքեր չեն, քանի որ դրանք արդեն իսկ ներառված են 1951 թվականի Կոնվենցիայում տրված սահմանման մեջ:²⁵

«Փախստական» հասկացության ընդարձակ սահմանումներ նախատեսված են նաև այլ տարածաշրջանային փաստաթղթերում:

1969 թվականի սեպտեմբերի 10-ին Աֆրիկյան միասնության կազմակերպության անդամ պե-

տությունների կառավարությունների ղեկավարների Ասամբլեայի կողմից ընդունվեց Աֆրիկայում առանձնահատուկ փախստականների հիմնախնդիրները կարգավորող Կոնվենցիան:²⁶ Այս Կոնվենցիան բովանդակում է «փախստական» հասկացության սահմանում, որը կազմված է երկու մասից, որոնցից առաջին մասը ներառում է 1967 թվականի Արձանագրության մեջ տրված «փախստական» հասկացության սահմանումը (այսինքն՝ 1951 թվականի Կոնվենցիայի սահմանումը՝ առանց ժամկետային և աշխարհագրական սահմանափակման), իսկ երկրորդ մասը «փախստական» հասկացությունը սահմանում է այսպես. «Յուրաքանչյուր անձ, որն արտաքին հարձակման, բռնազավթման, օտար բռնադատության կամ, նրա քաղաքացիական պատկանելության կամ, ծագման երկրի ամբողջ տարածքում կամ, դրա մի շրջանում հասարակական կարգը լրջորեն խախտող այլ իրադարձության պատճառով հարկադրված է լքել իր մշտական բնակության վայրը և ապաստան փնտրել այլ տեղ՝ իր քաղաքացիության կամ ծագման երկրից դուրս»:²⁷

Սա նշանակում է, որ այն անձը, ով ցանկանում է փրկվել անկարգություններից և պատերազմից, իրավունք ունի փախստականի կարգավիճակ ստանալու խնդրանքով դիմել այն պետություններին, ովքեր հանդիսանում են սույն Կոնվենցիայի անդամներ՝ անկախ վերջինիս մոտ հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի առկայությունից:

1984 թվականին ընդունվեց «Փախստականների մասին» Կարտախենյան (Կոլումբիա) հռչակագիրը²⁸, որն առաջարկում էր Լատինական Ամերիկայում կիրառվող «փախստական» հասկացության մեջ ներառել նաև այն անձանց, ովքեր լքել են իրենց երկիրը՝ «քանի որ իրենց կյանքը, անվտանգությունը կամ ազատությունը վտանգված էին՝ համատարած բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ այլ հանգամանքների պատճառով, որոնք էականորեն խախտում են հասարակական կարգը»:

Կարտախենյան հռչակագիրը պարտադիր չէ այն ստորագրող պետությունների համար, սակայն Լատինական Ամերիկայի պետությունների մեծ մասն իրենց պրակտիկայում օգտագործում են հռչակագրում տրված «փախստական» հասկացության ընդարձակ սահմանումը, իսկ նրանցից ոմանք նույնիսկ ներառել են իրենց ազգային օրենսդրության մեջ:

Ուսումնասիրելով «փախստական» հասկա-

Միջազգային իրավունք

ցության սահմանումները, որոնք պարունակում են վերը նշված տարածաշրջանային երեք փաստաթղթերը, կարելի է հետևություն անել, որ պետությունները՝ փախստականների հիմնախնդիրները լուծելիս, հիմնվում են միջազգային ստանդարտների վրա՝ միաժամանակ հաշվի առնելով կոնկրետ տարածաշրջանի առանձնահատկությունները: Դրան հակառակ, Եվրոպական միության պետությունները՝ նախընտրում էին օգտագործել «փախստական» հասկացության արդեն իսկ առկա նեղ սահմանումը, որը թույլ էր տալիս նրանց կրճատել փախստականների քանակը:²⁹

Վերոգրյալից հետևում է, որ յուրաքանչյուր պետություն իր արտաքին և ներքին ինքնիշխանության և տարածքային գլխավորության ուժով իրավունք ունի ընդարձակել այն անձանց շրջանակները, որոնց իր տարածքում կարող է ճանաչել որպես փախստական:³¹

Այսպիսով, որպես կանոն, կիրառվում են երկու մոտեցումներից մեկը.

1) Ազգային օրենսդրության մեջ միջազգայնորեն ճանաչված 1951 թվականի Կոնվենցիայում տրված «փախստական» հասկացության սահմանումը ներառելը՝ լրացված դրույթներով, որոնք ընդարձակում են նրա շրջանակները:

Օրինակ՝ Չեխիայի Հանրապետության «Փախստականների մասին» օրենքի 2-րդ բաժնում շարադրված է 1951 թվականի Կոնվենցիայում տրված «փախստական» հասկացության սահմանումը, իսկ 3-րդ բաժնում նշվում է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության կամ մարդասիրական նկատառումներից ելնելով՝ փախստականի կարգավիճակ կարող է տրամադրվել այն անձին, ով չի համապատասխանում 1951 թվականի Կոնվենցիայի պահանջներին:³²

2) «Փախստական» հասկացության սահմանման ընդարձակումը:

Այս մոտեցումն իր արտացոլումն է գտել օրինակ՝ Շվեյցարիայի 1979 թվականի հոկտեմբերի 5-ին ընդունված «Ապաստանի մասին» օրենքում, որում «փախստականը» բնորոշվում է հետևյալ կերպ.

ա) Փախստական են հանդիսանում այն օտարերկրացիները, որոնք իրենց ծագման կամ վերջին բնակության երկրում ենթարկվում են էական վնաս կրելու վտանգի կամ այդպիսի վնաս կրելու հիմնավորված երկյուղ ունեն՝ ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելու կամ քաղաքական համոզմունքների պատճառով:

բ) Էական վնաս է համարվում կյանքի, անձնական անձեռնմխելիության կամ ազատության

համար վտանգ ստեղծելը, ինչպես նաև հոգեբանական ազդեցություն գործադրող այլ միջոցները:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր օրենսդրության մեջ կիրառել է վերը նշված մոտեցումներից առաջինը: Այսպես՝

- 1993 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունը միացավ փախստականների կարգավիճակը կարգավորող ՄԱԿ-ի ամենակարևոր միջազգային փաստաթղթերին՝ 1951 թվականի Կոնվենցիային և 1967 թվականի Արձանագրությանը:

- 1999 թվականի մարտի 3-ին ուժի մեջ մտավ «Փախստականների մասին» ՀՀ օրենքը, որը սակայն ուժը կորցրած ճանաչվեց 2009 թվականի հունվարի 24-ից, երբ ուժի մեջ մտավ ներկայիս գործող «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքը:

«Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ փախստական է համարվում՝

1) այն օտարերկրյա քաղաքացին, որը ռասայական, կրոնական, ազգային, սոցիալական որոշակի խմբի պատկանելության կամ քաղաքական հայացքների համար հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի հետևանքով գտնվում է իր քաղաքացիության երկրից դուրս և չի կարող կամ նույն երկրորդի պատճառով չի ցանկանում օգտվել իր քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունից, կամ նա, ով, չունենալով քաղաքացիություն և գտնվելով իր նախկին մշտական բնակության երկրից դուրս, չի կարող կամ այդ նույն երկրորդի պատճառով չի ցանկանում վերադառնալ այնտեղ.

2) այն օտարերկրյա քաղաքացին, որը ստիպված է լքել իր քաղաքացիության երկիրը, իսկ քաղաքացիություն չունեցող անձը՝ իր նախկին մշտական բնակության երկիրը՝ համատարած բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների պատճառով:

Ուսումնասիրելով «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքում տրված «փախստական» հասկացության սահմանումը՝ կարելի է փաստել, որ նրա 1-ին մասը գրեթե նույնական է 1951 թվականի Կոնվենցիայում և 1967 թվականի Արձանագրության մեջ տրված սահմանմանը, իսկ 2-րդ մասը՝ 1984 թվականի Կարտախենյան հռչակագրում տրված սահմանման հետ:

Այսպիսով, փախստական հասկացության նկատմամբ միջազգային-իրավական մոտեցման

հիմքերը դրվել են միջազգային համաձայնագրերում, առանձին պետությունների օրենսդրություններում և իրավական պրակտիկայում, ՄԱԿ-ի գործունեության և փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության կանոնադրության մեջ:

Միջազգային իրավունքի նորմերը, որոնք կարգավորում են փախստականի կարգավիճակ տրամադրելու հարաբերությունները, չեն պարունակում ընդհանուր սահմանում: Անհրաժեշտ է մշակել և ընդունել նոր, ունիվերսալ միջազգային համաձայնագիր, որը կպարունակեր փախստականի իրավական կարգավիճակի բոլոր կողմերը՝ հաշվի առնելով ապաստան փնտրող անձանց նոր կատեգորիաները:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարածաշրջանային համաձայնագրերի փորձը, ինչպես նաև հանձնարարական բնույթի փաստաթղթերը (առաջին հերթին ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության հանձնարարականները): Վերջիններս պետք է ունենան պարտադիր իրավաբանական ուժ 1951 թվականի Կոնվենցիայի անդամ պետությունների համար:

Վերոգրյալի արդյունքում առաջարկում ենք «փախստական» հասկացության հետևյալ սահմանումը միջազգային և ազգային իրավունքում օգտագործելու համար.

«Փախստական է համարվում այն օտարերկրյա քաղաքացին, ով զինված և ազգամիջյան հակամարտությունների, համատարած բռնության, արտաքին հարձակման, ներքին հակամարտությունների, մարդու իրավունքների զանգվածային խախտումների կամ հասարակական կարգը խախտող այլ լուրջ իրադարձությունների արդյունքում կամ, ռասայի, կրոնի, ազգության, որոշակի սոցիալական խմբի պատկանելու, քաղաքական կարծիքի հարելու համար հետապնդման ենթարկվելու հիմնավոր երկյուղի հետևանքով գտնվում է իր քաղաքացիության երկրից դուրս և չի կարող կամ, մնան երկյուղի պատճառով չի ցանկանում օգտվել իր քաղաքացիության երկրի պաշտպանությունից կամ, նա, ով չունենալով քաղաքացիություն և գտնվելով իր մասկին մշտական բնակության երկրից դուրս, չի կարող կամ, մնան երկյուղի պատճառով չի ցանկանում վերադառնալ այնտեղ»:

1. Ազգերի փյան առաջին միջազգային կազմակերպությունը էր, որի նպատակներն էին խաղաղության պահպանումը և միջազգային համագործակցության զարգացումը: Ազգերի փյան պաշտպանության հիմնվեց 1920 թվականի հունվարի 10-ին և դարձրեց իր գործունեությունը 1946 թվականի ապրիլի 18-ին՝ Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության ստեղծումից հետո:
2. 1922 և 1924 թվականների համաձայնագրերը վերաբերում էին համապատասխանաբար ռուս և հայ փախստականներին անճի հաստատող վկայականներ տալուն:
3. *Гай С. Губин-Губко*, там же, с. 16-17.
4. *Масовский В. И.* Определение понятия “беженец” в международном праве. // *Белорусский журнал международного права и в международном отношении*. 2002, N 4.
5. Վիլյամ Կոլինգ (1887-1945թթ.) – Նորվեգիայի ֆաշիստական կրակակոթի կազմակերպիչ ղեկավարը, որը օժանդակեց ֆաշիստական Գերմանիայի Նորվեգիան ճնշմանը գործում:
6. Մարմանական ֆալսեգու – ծայրահեղ աջ քաղաքական կրակակոթեր, որը հիմնվել էր Իսպանիայում 1933 թվականին: Ֆրանկոյի ռեժիմի օրոք այն հանդիսանում էր միակ իշխող կրակակոթերը:
7. *Книова Е. В.* Правное положение беженцев в странах Европейского Союза (Статус беженца, право на убежище). М., 2000, с. 9.
8. ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության 1950 թվականի դեկտեմբերի 14-ին ընդունված կանոնադրությունը, որն ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գերագույն ասամբլեայի կողմից 428 (V) բանավեճի կից:
9. *Губин-Гай F. C.*, там же, с. 22.
10. 1951 թվականի Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի A մասի 1-ին կետ:
11. 1951 թվականի Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի A մասի 2-րդ կետ:
12. «Փախստականի կարգավիճակը սահմանող ընթացակարգերի և չափանիշների ձեռնարկը» (1951 թվականի Կոնվենցիայի և 1967 թվականի Արձանագրության համաձայն), ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչություն, 1992 թվական, պարագրաֆ 52, էջ 17:
13. «Փախստականի կարգավիճակը սահմանող ընթացակարգերի և չափանիշների ձեռնարկը» (1951 թվականի Կոնվենցիայի և 1967 թվականի Արձանագրության համաձայն), ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչություն, 1992 թվական, պարագրաֆ 68, էջ 21:
14. «Международная конвенция о запрещении всех форм расовой дискриминации» // *Права человека: Сборник международных договоров*. Т. I, ч. 2, с. 73.
15. *Рубцова А.* Иммиграционная система США. // *Миграция*, 1998, N 4, с. 57-59.
16. Summary Conclusions – Membership of a Particular Social Group. San Remo Expert Roundtable. 6–8 September 2001. Organised by the United Nations High Commissioner for Refugees and the International Institute of Humanitarian Law.
17. United States INS Gender Guidelines. Considerations for Asylum Officers Adjudicating Asylum Claims from Women. Memorandum, 26 May 1995.
18. Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի B մասի 1-ին կետի համաձայն պայմանավորվող յուրաքանչյուր պետություն իրավիճակում ստորագրման, վավերացման կամ միանալու պահին հայտարարություն անել այն մասին, թե ինքն այդ իմաստներին որն է կիրառում սույն Կոնվենցիայով սահմանված իր պարտավորությունների համար:
19. Միացյալ Ազգերի Ընդհանուր ժողովի ընդհանուր հետա 1967 թվականի հունվարի 31-ին այն բազմեց միջազգային համար և ուժի մեջ մտավ 1967 թվականի հոկ-

- տեմբերի 4-ին:
20. Վենեսուելան, Կաբո-Վերդեն, Սլավոնիենը և ԱՄՆ-ն, շինելով 1951 թվականի Կոնվենցիային մասնակից պետություններ, մասնակից են համընթացում 1967 թվականի Արձանագրությանը:
21. Միջազգային համաձայնագրերը պարունակում են որոշյուններ այն հանգամանքների մասին, որոնց պարագայում անճի չի ընկնում մրանց կիրառելիության ոլորտ: 1951 թվականի Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի C, D, E, F կետեր:
22. Անկախ պետությունների համագործակցությունը միջազգային կազմակերպություն է, որը ստեղծվել է 1991 թվականի դեկտեմբերի 8-ին նախկին Խորհրդային Միության երկրների Ռուսաստանի, Բելառուսի և Ուկրաինայի կողմից: Հնարավոր է վերջինիս կազմի մեջ են մտել նաև այլ նախկին Խորհրդային Միության երկրներ, այդ թվում՝ Հայաստանը:
23. ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության գնահատմամբ 1 տարվա ընթացքում տարբեր պատճառներով գաղթել են մոտ 9 միլիոն մարդ: Рыводство УВКБ ООН для НПО по международным и региональным документам, касающимся беженцев и прав человека. 1998, N 2, с. 15.
24. 1993 թվականի ՄԱԿ Համաձայնագրի օրինական ուժի մեջ է մտել հետևյալ պետությունների համար՝ Ռաբոտան, Հայաստան և Տայվան (1994 թվականի նոյեմբերի 21-ից), Ռուսաստան (1995 թվականի սեպտեմբերի 1-ից), Լոդզան (1996 թվականի հունվարի 19-ից), Բելառուս (1997 թվականի հունիսի 9-ից): “Биолетень международных договоров” N 5, 1995.
25. *Регент Т.М.* Проблемы регулирования миграционных процессов. // *Миграция*, 1998, N 4, с. 57-59.
26. Արևիկյան միամտության կազմակերպության 1969 թվականի Կոնվենցիայի ներածության 9-րդ կետ:
27. Արևիկյան միամտության կազմակերպության 1969 թվականի Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի 2-րդ կետ:
28. «Փախստականների մասին» Կարտախենյան կազմակերպության ընդունվել է «Կենտրոնական Ամերիկայում, Արևմտյան և Փանամայում փախստականների միջազգային պաշտպանություն, իրավաբանական և հումանիտար խնդիրները» խորագրով համագործակցության ընթացքում, որը տեղի է ունեցել Կարտախենյան (Կարտախենյան) 1984 թվականի նոյեմբերի 19-ից 22-ը ընկած ժամանակահատվածում:
29. 1990 թվականին Եվրոպական միության պետությունները ստորագրեցին համաձայնագիր, որը հայտնի է որպես «Խորհրդային կոնվենցիա»: Այս համաձայնագիրը տալիս էր այն չափանիշները, որով որոշվում էր այն պետությունը, որը պատասխանատու էր ապաստան տրամադրելու մասին դիմումը ընդարկելու համար: Այս համաձայնագիրը չէր տալիս «փախստական» հասկացության նոր սահմանում, այլ պարզապես հաստատում էր 1951 թվականի Կոնվենցիայում և 1967 թվականի Արձանագրության մեջ տրված սահմանումը:
30. ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչության պաշտոնական տվյալներով ապաստան հայտող անձանց քանակն օրինակ՝ 2005 թվականին հասնում էր շատ ցածր մակարդակի՝ համեմատած վերջին 20 տարվա հետ:
31. «Փախստականի կարգավիճակը սահմանող ընթացակարգերի և չափանիշների ձեռնարկը» (1951 թվականի Կոնվենցիայի և 1967 թվականի Արձանագրության համաձայն), ՄԱԿ-ի փախստականների գծով Գերագույն հանձնակատարի վարչություն, 1992 թվական, էջ 49:
32. «Փախստականների մասին» Չեխիայի Հանրապետության 1990 թվականի նոյեմբերի 16-ի օրենքի 2-րդ և 3-րդ բաժինները:

Վահրամ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու

Դավիթ ՄԵՐՈՒՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու

**ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՄԲ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՅ՝
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒՄԸ
ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱՍԽԱՆՏՄԱՆ ՏԱՐԱՏԵՍԱԿ**

Բաժնետիրական և սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություններն իրավաբանական անձի առավել բարդ կազմակերպարավական ձևերն են: Որպես կանոն, այս տնտեսական ընկերություններն ունեն կառավարման մարմինների բարդ, ճյուղավորված կառուցվածք, հետևաբար նաև ընկերության կառավարման մարմինների, դրա բաժնետերերի (մասնակիցների) և կոնտրազենտների միջև ծավալվող հարաբերությունների բարդ համակարգ, որի արդյունքում կորպորացիաների գործունեությունը կարգավորող օրենսդրական ակտերի նոր լինելը, որոշ հարցերում նաև անկատարությունը, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայի սակավաթիվ լինելը հանգեցնում են կորպորատիվ իրավահարաբերությունների սուբյեկտների կողմից թույլ տրված իրավունքի չարաշահումների:

Որպեսզի պարզենք, թե ինչպես է տնտեսական ընկերության կողմից իրականացվում կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել տնտեսական ընկերության կառավարման մարմինների իրավական կարգավիճակը և լիազորությունները: Ընկերության կառավարման մարմինները կատարում են երկակի գործառույթ՝ ընկերության անունից հանդես են գալիս արտաքին հարաբերություններում¹, ինչպես նաև մասնակցում են ներքին հարաբերություններին:

Իրավաբանական անձը քաղաքացիական

իրավունքներ է ձեռք բերում և քաղաքացիական պարտականություններ ստանձնում իր մարմինների միջոցով, հետևաբար տնտեսական ընկերության՝ որպես կորպորատիվ հարաբերությունների սուբյեկտի մասին խոսելիս, ենթադրվում է, որ տնտեսական ընկերության մարմինը, որի միջոցով այն մտնում է քաղաքացիական շրջանառության մեջ և մասնակցում է կորպորատիվ հարաբերություններին հանդիսանում է ընկերության միանձնյա գործադիր մարմինը:

Տնտեսական ընկերությունը՝ որպես կորպորատիվ հարաբերությունների սուբյեկտ ճանաչվելու հնարավորության ապացույց կարող է ծառայել այն փաստը, որ դրանց միջոցով են գործում այն անձինք, ովքեր իրենց կարգավիճակի ուժով վերահսկում են ընկերության գործունեությունը և ունեն իրական հնարավորություն իրենց լիազորություններն ինչպես ի շահ ընկերության, այնպես էլ դրան կամ առանձին մասնակիցների շահերին հակառակ օգտագործելու համար:

Ընկերությունը՝ որպես կորպորատիվ հարաբերությունների սուբյեկտ դիտարկելու հնարավորությունն ամրագրում են «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին»² և «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին»³ ՀՀ օրենքները³, որոնցով սահմանված է ընկերության կամ բաժնետիրոջ (բաժնետերերի, բաժնեմասերի սեփականատերերի, այսուհետ՝ բաժնետերեր) հնարավո-

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒՄ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

րությունը դիմելու դատարան ընդդեմ ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) անդամի, ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի (տնօրենի, գլխավոր տնօրենի), ընկերության կողմից գործադիր մարմնի անդամի (վարչության, տնօրինության), ինչպես նաև կառավարող կազմակերպության կամ կառավարչի՝ ընկերությանը պատճառված վնասները փոխհատուցելու հայցով:

Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերության գործադիր մարմինը, «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի համաձայն, հրավիրում է ընկերության մասնակիցների ընդհանուր ժողով: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 84-րդ հոդվածի համաձայն՝ խորհրդի բացառիկ իրավասությանն են պատկանում տարեկան և արտահերթ ժողովների գումարումը:

Նշված մարմինները պատասխանատու են ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի նախապատրաստման և անցկացման համար:

ՀՀ գործող օրենսդրության համաձայն՝ բաժնետիրական ընկերությունում և սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունում ենթադրվում է կառավարման մի քանի մարմինների առկայություն. ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովը հանդիսանում է ընկերության կառավարման բարձրագույն մարմինը, խորհուրդը (դիտորդ խորհուրդը) իրականացնում է ընկերության գործունեության ընդհանուր ղեկավարումը, ընկերության գործադիր մարմինը (միանձնյա կամ միանձնյա և կողմից) իրականացնում է ընկերության ընթացիկ գործունեության ղեկավարումը: ՀՀ քաղ. օր-ը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» և «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքները պարունակում են դրույթներ, որոնք վերաբերում են ընկերության կառավարման մարմինների միջև իրավասության սահմանազատմանը, այդ մարմինների կողմից որոշումների ընդունման կարգի սահմանմանը, ընկերության անունից քաղաքացիական շրջանառության մեջ մտնելու հնարավորության որոշմանը: Այսօր գոյություն ունեցող պրակտիկան թույլ է տալիս հետևություն անել այն մասին, որ տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը տար-

բերվում է՝ կախված իրավասությունից, որով օժտված են ընկերության կառավարման մարմինները, դրանց լիազորությունների ծավալից:

Այժմ վերլուծության ենթարկենք ընկերության կառավարման մարմինների կառուցվածքը և իրավասությունները, քանի որ հենց դրանից կախված կլինի տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահման ծավալը և եղանակները:

Տնտեսական ընկերությունների կառավարման մարմինների կառուցվածքը տարբեր է: Որպես կանոն, ընկերության կառավարման մարմինների կառուցվածքի ընտրությունը, դրանց իրավասության որոշումն իրականացվում է ընկերությունն ստեղծելիս, ամրագրվում է կանոնադրության մեջ և կախված է բաժնետերերի (մասնակիցների) քանակից, ընկերության ֆինանսական ներուժից, ընկերության կառավարման մարմինների կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումներից պաշտպանվելու ցանկության աստիճանից և մի շարք այլ գործոններից⁴: ԱՄՆ-ում և Անգլիայում գործում է կառավարման մարմինների երկաստիճան համակարգ, որը ենթադրում է բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի՝ որպես կառավարման բարձրագույն մարմնի և ընկերության ընթացիկ գործունեության ղեկավարումն իրականացնող ընկերության գործադիր մարմնի առկայությունը: Գերմանիայում կիրառվում է եռաստիճան մոդելը, այսինքն՝ յուրաքանչյուր ընկերության համար պարտադիր է բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողով, տնօրենների խորհուրդ (դիտորդ խորհուրդ), որն իրականացնում է ընկերության գործունեության ընդհանուր ղեկավարումը, և ընկերության գործադիր մարմնի առկայությունը: Ֆրանսիայում երկու մոդելն էլ միաժամանակ կիրառվում են: Եվրոպական միությունը բաժնետիրական ընկերությունների կառավարման կառուցվածքը կարգավորող միասնական նորմեր սահմանելու նպատակ հետապնդող տարիների քննարկումներից հետո առաջարկում է ներդնել եռաստիճան համակարգ: Միևնույն ժամանակ Եվրոպական միության անդամ պետությունները կարող են կառավարման կառուցվածքի վերաբերյալ հարցը փոխանցել կազմակերպությունների հայեցողությանը⁵: ՀՀ օրենսդրությամբ թույլատրվում է կիրառել կառավարման երկաստիճան և եռաստիճան համակարգերը, իսկ

Կորպորատիվ իրավունք

գործունեության առանձին ոլորտներում ընդգրկված կազմակերպությունների համար նախատեսվում է կառավարման բացառապես եռաստիճան համակարգ⁶:

Բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովը հանդիսանում է ընկերության կառավարման բարձրագույն մարմինը: Բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի իրավասությունը սահմանվում է ՀՀ քաղ. օր-ի 115-րդ, 99-րդ հոդվածներով, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 67-րդ հոդվածով և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածով, իսկ գործունեության առանձին ոլորտներում ընդգրկված կազմակերպությունների պարագայում գործունեության տվյալ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությամբ: Բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի իրավասությանը վերապահված հարցերը չեն կարող փոխանցվել ընկերության գործադիր մարմնի և ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) լուծմանը, բացառությամբ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 67-րդ հոդվածի, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընկերության խորհուրդն իրականացնում է ընկերության գործունեության ընդհանուր ղեկավարումը, բացառությամբ այն հարցերի լուծմանը, որոնք վերապահված են ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի իրավասությանը: Ընկերության խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) իրավասությանը վերապահված հարցերը չեն կարող փոխանցվել ընկերության գործադիր մարմնի լուծմանը⁷:

Ընկերության գործադիր մարմնի իրավասությանն են վերապահված ընկերության ընթացիկ գործունեության ղեկավարման բոլոր հարցերը, բացառությամբ ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի կամ խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) իրավասությանը վերապահված հարցերի: Ընկերության գործադիր մարմինը կազմակերպում է ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի և խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) որոշումների կատարումը: Գործադիր մարմին-

ները հաշվետու են ընկերության խորհրդին (դիտորդ խորհրդին) և ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովին:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածը, ի տարբերություն «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի, թույլ է տալիս բաժնետիրական ընկերությունում ստեղծել միանձնյա գործադիր մարմին կամ միաժամանակ գոյություն ունենալ միանձնյա և կոլեգիալ գործադիր մարմիններ: Կոնկրետ տնտեսական ընկերության գործադիր մարմինների կառուցվածքը որոշվում է դրա կանոնադրությամբ: Ն. Գ. Ֆրոլովսկին նշում է, քանի որ կառավարման յուրաքանչյուր մարմին օժտված է իր սեփական իրավասությամբ, ուստի ձեռնարկատիրական կորպորացիայում միաժամանակ միանձնյա և կոլեգիալ գործադիր մարմինների առկայությունը չի վկայում այն մասին, որ այն միասնական գործադիր մարմին է և որ նման դեպքում միանձնյա գործադիր մարմինը գործում է որպես կոլեգիալ գործադիր մարմնի բաղկացուցիչ մաս⁸:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք 88-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ ընկերության կանոնադրությամբ, որը նախատեսում է միաժամանակ միանձնյա և կոլեգիալ գործադիր մարմինների առկայությունը, պետք է սահմանազատվի յուրաքանչյուրի իրավասությունը: Տվյալ դեպքում ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի (տնօրենի, գլխավոր տնօրենի) գործողություններն իրականացնող անձն իրականացնում է նաև ընկերության կոլեգիալ գործադիր մարմնի (վարչության, տնօրինության) գործառնությունները⁹:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի նորմերի դիսպոզիտիվության ուժով իրավունքի չարաշահումը հնարավոր է ընկերության կառավարման մարմիններից յուրաքանչյուրի կողմից: Ընկերության կառավարման մարմինների կառուցվածքից կախված՝ կարելի է խոսել կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահման տարբեր տեսակների մասին:

Մեր կարծիքով կորպորատիվ հարաբերություններում հնարավոր չէ կողմերից որևէ մեկին՝ ընկերության բաժնետիրոջը (մասնակցին) կամ տնտեսական ընկերությանը բոլոր դեպքերի առնչությամբ միանշանակ բնութագրել որ-

պես իրավահարաբերության ուժեղ կամ թույլ կողմ: Կախված իրավական ակտերով ընկերության գործունեության կարգավորվածությունից, ընկերության կողմից բաժնետերերի (մասնակիցների) իրավունքները պահպանելուց, ինչպես նաև գործող օրենսդրության պահպանելուց, ընկերության կառավարման մարմիններում պաշտոններ զբաղեցնող անձանց արհեստավարժության մակարդակից և մի շարք այլ գործոններից, ուժեղ կամ թույլ կողմ կարող են լինել կամ ընկերության բաժնետերերը (մասնակիցները), կամ տնտեսական ընկերությունը: Կորպորատիվ հարաբերություններում ուժեղ կամ թույլ կողմի բացահայտումն ունի էական նշանակություն օրենսդրական կարգավորումները մշակելիս, որ տվյալ դեպքում պետք է իրականացվի հավասարության հիմունքների վրա: Նշված հարաբերակցության որոշումը կարևոր է նաև իրավունքի չարաշահումը պարզելիս, քանի որ կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը և կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումից պաշտպանությունն իրականացվում է միևնույն միջոցները կիրառելու հիման վրա:

Ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի կողմից իրավունքի չարաշահում հիմնականում տեղի է ունենում ընկերության բաժնետոմսերի (կանոնադրական կապիտալում բաժնի) մեծամասնության սեփականատեր բաժնետերերի (մասնակիցների) կողմից բաժնետերերի (մասնակիցների) փոքրամասնության համար ոչ շահավետ որոշում ընդունելու դեպքում¹⁰:

Ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) կողմից իրավունքի չարաշահում հնարավոր է, օրինակ, միանձնյա գործադիր մարմին նշանակելիս, եթե նշված հարցի լուծումը վերապահված է խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) իրավասությանը, խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) կողմից խոշոր գործարքին հավանություն տալուց, որի առարկա է հանդիսանում գույքը, որի արժեքը կազմում է ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի քսանհինգից մինչև հիսուն տոկոսը, գործարքին, որի կնքման մեջ առկա է շահագրգռվածություն, ինչպես նաև խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) կողմից ընկերության թողարկված լրացուցիչ բաժնետոմսերի շուկայական արժեքը հաստատելիս:

Ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից իրավունքի չարաշահում կարող է

տեղի ունենալ, օրինակ, ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի նախապատրաստման և անցկացման ընթացքում, եթե ընկերության կանոնադրության համաձայն՝ նշված հարցերը վերապահված են նրա իրավասությանը, ինչպես նաև ընկերության գույքը տնօրինելիս և մի շարք այլ դեպքերում:

Գ.Ֆ. Շերշենկիչը նշել է, որ մասնավոր տնտեսական տեսանկյունից բաժնետիրական ձևն անշահավետ է ընկերության վերահսկողության անբավարարության և դժվարության պատճառով: Ընկերության բազմանդամությունը, բաժնետերերի ցրվածությունը, ոչ միայն գործին, այլ նաև կանոնադրությանը նրանց կողմից ծանոթ չլինելը, նրանց քիչ հետաքրքրվածությունը հանգեցնում են նրան, որ ամբողջ գործի վարումը կենտրոնանում է վարչության ձեռքում, որը չի ստահոգվում բաժնետերերի ժողովի կողմից լուրջ վերահսկողությամբ: Ձեռնարկությունը տառապում է վարչության անդամների հսկայական դրույքաչափերից, ծառայողների բազմաթիվ հաստիքներից, վարչության տնօրենները շահագրգռված չեն խնայողաբար վարվելու, չգգուշանալով տիրոջից, կատարում են ծախսեր, որոնք բազմաթիվ անգամ գերազանցում են նրանց, որոնք կկատարվեին իսկական տիրոջ աչքի հսկողության տակ: Այդ անգուսպ ծախսերով է բացատրվում նաև շահաբաժնի համեմատաբար աննշան մեծությունը¹¹: Հարկ ենք համարում նշել, որ հաճախ նման կերպ են վարվում ոչ միայն ընկերության կառավարման մարմինների անդամները, այլև խոշոր բաժնետերերը, որոնք որոշումներ կայացնելիս սեփական շահը փորձում են ներկայացնել որպես կորպորացիայի շահ:

Ընկերության կառավարման մարմինների կողմից ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) իրավունքների խախտումները մեծամասամբ իրականացվում են ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի մասնակցությամբ: Նշված հանգամանքը բացատրվում է նրանով, որ ընկերության միանձնյա գործադիր մարմինը հանդիսանում է հիմնական կապող օղակն ընկերության և տնտեսական շրջանառության այլ մասնակիցների միջև արտաքին հարաբերություններում, ինչպես նաև ընկերության ներսում ծավալվող հարաբերություններում՝ ներքին, կորպորատիվ հարաբերություններում: Դա դառնում է հնարավոր այն բանի ու-

Կորպորատիվ իրավունք

ժով, որ ընկերության միանձնյա գործադիր մարմինն իրականացնում է ընկերության ընթացիկ գործունեության ղեկավարումը: Միանձնյա գործադիր մարմնի գործողությունների հաջողությունից կախված է տնտեսական ընկերության բարեկեցությունը, ինչը նշանակում է նաև նրա բաժնետերերի (մասնակիցների) բարեկեցությունը: Ընկերության ղեկավարի անբարեխիղճ գործունեության հետևանքներն անմիջականորեն անդադրաբեր են ընկերության յուրաքանչյուր բաժնետիրոջ (մասնակցի) եկամուտների վրա, օրինակ՝ ընկերության շահաբաժինները չվճարելու կամ քիչ վճարելու տեսքով:

Վերլուծելով տնտեսական ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը՝ անհրաժեշտ է ընդունել, որ նման արարքներից պաշտպանության քաղաքացիաիրավական միջոցների բացահայտման համար անհրաժեշտ է լուծել ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի իրավական բնույթի վերաբերյալ հարցը: Ներկայումս նշված հարցը վիճելի է համարվում: Նշված հարցի լուծումից է կախված ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից կնքված գործարքների նկատմամբ այն հետևանքների կիրառման հնարավորությունը, որոնք գործող օրենսդրությամբ նախատեսված են ներկայացուցչի կողմից այն առնչությամբ կնքված գործարքների և ներկայացուցչի կողմից լիազորությունների գերազանցմամբ կնքված գործարքների համար, ինչը նշանակում է ընկերության կողմից կնքված մի շարք գործարքների վավերությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ չկա միասնական տեսակետ այն առնչությամբ, թե անհրաժեշտ է արդյոք իրավաբանական անձի մարմիններին դասել նրա ներկայացուցիչների թվին, թե անհրաժեշտ է նրանց դիտարկել որպես իրավաբանական անձի բաղկացուցիչ մաս: Որոշ հեղինակներ ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնին դիտարկում են որպես ընկերության բաղկացուցիչ մաս, ուրիշ հեղինակներ էլ ենթադրում են, որ ընկերության միանձնյա գործադիր մարմինը հանդիսանում է դրա ներկայացուցիչը: Ստեղծված իրավիճակը բացատրվում է նրանով, որ այս հարցը հատուկ կարգավորված չէ գործող օրենսդրությամբ:

Դեռ 1950-60 թվականներին իրավաբանական գրականության մեջ ակտիվ բանավեճ էր

ընթանում իրավաբանական անձի մարմնին որպես նրա ներկայացուցիչ ճանաչելու հնարավորության վերաբերյալ¹²: Այսպես, որոշ հեղինակներ գտնում են, որ «իրավաբանական անձի մարմնի կողմից իր ղեկավարած ձեռնարկության անունից հանդես գալն էականորեն տարբերվում է ներկայացուցչի գործունեությունից»¹³: Առկա է նաև այլ տեսակետ, որի համաձայն՝ իրավաբանական անձի մարմինը հանդիսանում է նրա օրինական ներկայացուցիչը. «Օրինական ներկայացուցչության տարատեսակ է հանդիսանում, այսպես կոչված, «կանոնադրական» ներկայացուցչությունը, երբ կանոնադրության ուժով իրավաբանական անձը կամ որոշակի պաշտոն զբաղեցնող ղեկավար աշխատակիցն օժտված է իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու անունից հանդես գալու լիազորությամբ»¹⁴:

Բ.Բ. Չերեպախինը գտնում էր. «Որևէ դեպքում չի կարելի ասել, որ մարմինը ներկայացուցչություն է կատարում իրավաբանական անձի անունից: Իրավաբանական անձի ներկայացուցիչներ են հանդիսանում իրավաբանական անձի մարմնի կողմից լիազորված (կամ անվոր ներկայացուցչություն) կամ օրենքի ուժով համապատասխան լիազորություններով օժտված (պարտադիր ներկայացուցչություն) անձինք (քաղաքացիները կամ իրավաբանական անձինք)»¹⁵: Այդ նույն կարծիքին էին Վ.Պ.Գրիբանովը և Ս.Մ.Կորնեևը¹⁶: Իսկ օրինակ՝ Օ.Ա.Կրասավչիկովը¹⁷ գտնում էր, որ քանի որ ներկայացուցչի կնքած գործարքների իրավական հետևանքները ծագում են անմիջականորեն ներկայացվողի համար, ապա իրավաբանական անձի մարմնի (տնօրենի, վարչության նախագահի) կողմից գործարք կնքելը չի կարելի համարել ներկայացուցչություն: Իրավաբանական անձի մարմինը չի հանդիսանում ներկայացուցիչ, այլ իրականացնում է իրեն պատկանող և կանոնադրությամբ նախատեսված իրավունքները և պարտականությունները: Մարմնի գործողությունները հանդիսանում են իրավաբանական անձի գործողություններ:

Սակայն գրականության մեջ կան նաև հակառակ տեսակետի կողմնակիցներ: Այսպես՝ Ի.Վ. Շերեշևսկին¹⁸ իրավաբանական անձի մարմնին համարում էր նրա օրինական ներկայացուցիչը: Սկզբում նման կարծիքին էր հակված նաև Ս.Ն.Բրատուրը¹⁹, որն իրավաբանական անձի մարմիններին դիտարկում էր որ-

պես նրանց կանոնադրային ներկայացուցիչներին: Արդյունքում Ս.Ն. Բրատուսն²⁰ ընդունեց, որ մարմնի գործողությունները հանդիսանում են իրավաբանական անձի գործողություններ, քանի որ դրա կամքի ձևավորումը և իրականացումն արտացոլված է այդ մարմնի՝ կանոնադրությամբ կամ կանոնակարգով նախատեսված լիազորությունների մեջ: Ս.Ն. Լանդկոֆը²¹ կանոնադրական ներկայացուցչություն էր համարում մարմնի կողմից իրավաբանական անձի անունից հանդես գալը: Այդ տեսակետն էր զարգացնում Դ.Մ. Չեչուտը²², որը, մարմինների համարելով իրավաբանական անձի օրինական ներկայացուցիչներ, սխալական և ողջամիտ չէր համարում իրավաբանական անձի մարմնին՝ ի դեմս դրա ղեկավարի, իրավաբանական անձի հետ նույնացնելը:

Ամերիկացիները է նշել, որ հարցն այն մասին, թե հանդիսանում է արդյոք ընկերության տնօրենը նրա ներկայացուցիչը, գոյություն ունի ոչ միայն մասնավոր-իրավական կարգավորման շրջանակներում, այլ նաև հանրային իրավական կարգավորման շրջանակներում:

«ՀՀ Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի²³ 23-րդ հոդվածի 2-րդ կետով սահմանված է, որ վարչական վարույթում որպես մասնակիցների ներկայացուցիչներ կարող են հանդես գալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կարգով լիազորված անձինք: Քանի որ միանձնյա գործադիր մարմինն առանց լիազորագրի գործում է ընկերության անունից, ապա վարչական վարույթում կազմակերպության ղեկավարը չի կարող ճանաչվել որպես նրա լիազոր ներկայացուցիչ: Հետևաբար, միանձնյա գործադիր մարմինը, «ՀՀ Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի համաձայն, դասվում է կազմակերպության օրինական ներկայացուցիչների շարքը:

Ռ-Գ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի դատական պրակտիկայի վերլուծությունը նույնպես միանշանակ պատասխան չի տալիս այն հարցին, թե հանդիսանում է արդյոք կորպորացիայի ղեկավարը դրա ներկայացուցիչը: Նշված հարցի հետ կապված վեճերի քննության պրակտիկան միշտ հետևողական և տրամաբանական չէ, Ռ-Գ ԲԱԳ-ի նախագահության 21 սպրիլի 1998թ. N33 տեղեկատվական նամակում²⁴, Ռ-Գ ԲԱԳ-ի նախագահության 27 հունվարի 1998թ. N 7035/97 որոշմամբ²⁵, Ռ-Գ ԲԱԳ-ի նախագահության 5 սեպ-

տեմբերի 2000թ. N0384/00 որոշմամբ²⁶ միանձնյա գործադիր մարմինը դիտարկվում է որպես իրավաբանական անձի ներկայացուցիչ:

Ռ-Գ ԲԱԳ-ի նախագահության 27 հունվարի 1998թ. N 7035/97 որոշմամբ բաժնետիրական ընկերության բաժնետոմսերի առավանառքի պայմանագիրը ճանաչվել է առոչինչ գործարք այն հիմքով, որ նշված պայմանագիրը կնքվել է Ռ-Գ քաղ. օր-ի 182-րդ հոդվածի (ՀՀ քաղ. օր-ի 318-րդ հոդվածի 3-րդ կետ) պահանջների խախտմամբ, որի համաձայն՝ ներկայացուցիչը չի կարող կնքել գործարքներ ներկայացվողի անունից այլ անձի հետ, որի ներկայացուցիչն է: Հայցվորի անունից 27 փետրվարի 1997թ. N53 լիազորագրի հիման վրա առավանառքի պայմանագիր ստորագրած անձը միաժամանակ հանդիսանում էր նաև պատասխանողի ներկայացուցիչ՝ զբաղեցնելով «Կիրովյան անվարդերի գործարան» ԲԲԸ-ի գլխավոր տնօրենի պաշտոնը, որի պատճառով չէր կարող հանդիսանալ վաճառողի օրինական ներկայացուցիչը:

Ռ-Գ ԲԱԳ-ի նախագահության 1998թ. սպրիլի 21-ի N33 տեղեկատվական նամակը պարունակում է նշում այն մասին, որ քանի որ հայցվորի՝ վերջինիս լիազորագրի հիման վրա առավանառքի պայմանագիր կնքած ներկայացուցիչը միաժամանակ հանդիսանում է այն ընկերության գլխավոր տնօրենը, որի բաժնետոմսերը գործարքի առարկա են հանդիսացել, նրա կողմից կնքված գործարքը հանդիսանում է առոչինչ:

ՀՀ քաղ. օր-ի 318-րդ հոդվածի 3-րդ կետի (Ռ-Գ քաղ. օր-ի 182-րդ հոդվածի 3-րդ կետ) համաձայն՝ ներկայացուցիչը չի կարող կնքել գործարքներ ներկայացվողի անունից այլ անձի հետ կապված, որի ներկայացուցիչը նույնպես ինքն է հանդիսանում: Բաժնետիրական ընկերության գլխավոր տնօրենն այս գործում խախտել էր այդ պահանջը, քանի որ հայցվորի անունից բաժնետիրական ընկերության օգտին, որի գործադիր մարմինն է ինքը հանդիսանում և որի անունից զբաղեցրած դիրքի ուժով կնքել է գործարքներ, կնքել է պայմանագիր: Նման պայմանների դեպքում նրա կողմից կնքված պայմանագիրը ՀՀ քաղ. օր-ի 305-րդ հոդվածի (Ռ-Գ քաղ. օր-ի 168-րդ հոդվածի) հիման վրա հանդիսանում է առոչինչ:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ 3-192 ՎԳ-2008թ. գործով²⁷ «Հիդրոմասնագետչին» ՓԲԸ լուծարային հանձնաժողովի նախագահի Հ.Սիմոնյանի կողմից ինքն իր հետ կնքված լուծար-

Կորպորատիվ իրավունք

վող ընկերության պահանջի զիջման մասին պայմանագիրը ճանաչել է անվավեր: Այստեղ, ըստ էության, վճարեկ դատարանն արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ իրավաբանական անձի կառավարման մարմնի ղեկավարը հանդիսանում է ներկայացուցիչ, հետևաբար ՀՀ քաղ. օր-ի 318-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ ներկայացուցիչը չի կարող կնքել գործարքներ ներկայացվողի անունից այլ անձի հետ կապված, որի ներկայացուցիչը նույնպես ինքն է հանդիսանում:

Ռ-Գ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 9 փետրվարի 1999թ. N 6164/9828, 8 հոկտեմբերի 2002թ. N6113/0229, 30 մայիսի 2000թ. N9507/9930, 8 հոկտեմբերի 2002թ. N 6112/0231 որոշումները, ընդհակառակը, հենվելով Ռ-Գ քաղ. օր-ի 53-րդ հոդվածի վրա, սահմանում են, որ իրավաբանական անձի մարմինները, որոնց շարքին է դասվում մասնակցավարը, չեն կարող դիտարկվել որպես քաղաքացիական իրավահարաբերության ինքնուրույն սուբյեկտներ և հանդիսանում են իրավաբանական անձի մաս, այսինքն՝ իրավաբանական ներկայացուցիչը: Քանի որ իրավաբանական անձի մարմինը չի հանդիսանում վերջինիս ներկայացուցիչը, այդ մարմնի կողմից լիազորությունների գերազանցմամբ կնքված գործարքի դեպքում Ռ-Գ քաղ. օր-ի 183-րդ հոդվածի 1-ին կետը (ՀՀ քաղ. օր-ի 319-րդ հոդված 1-ին կետը) կիրառվել չի կարող, այսինքն՝ գործարքը չի կարող ճանաչվել որպես այն կնքած անձի անունից կնքված գործարք: Նման իրավիճակ կարող է լինել, օրինակ, խոշոր գործարք կնքելիս, այսինքն՝ գործարք կամ մի քանի փոխկապակցված գործարքներ, որոնք կապված են ընկերության կողմից այնպիսի գույք ուղղակի կամ անուղղակի ձեռք բերելու, օտարելու կամ օտարելու հնարավորության հետ, որի արժեքը կազմում է ընկերության ակտիվների՝ վերջին հաշվետու ժամանակահատվածում հաշվապահական հաշվետվության տվյալներով սահմանված հաշվեկշռային արժեքի քսանհինգ և ավելի տոկոսը: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք-ի 79-րդ հոդվածի 6-րդ կետի, «ՄՊԸ-ի մասին» ԳՕ-ի 46-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ հավանություն տալու սահմանված կարգի խախտմամբ կնքված գործարքը կարող է ճանաչվել անվավեր ընկերության կամ բաժնետիրոջ (մասնակցի) հայցով: Այն դեպքում, երբ միանձնյա

գործադիր մարմինը դատարանի կողմից կճանաչվի որպես ընկերության ներկայացուցիչ, սպա նման գործարքը չի ճանաչվի անվավեր, այլ Ռ-Գ քաղ. օր-ի 183-րդ հոդվածի (ՀՀ քաղ. օր-ի 319-րդ հոդվածի 1-ին կետի) համաձայն՝ դրանով պարտավորությունների կատարման համար պատասխանատու կլինի ընկերության գործադիր մարմինը:

Կարծում ենք, որ նշված խնդիրն առավել արդիական է մեկ անձից կազմված ընկերությունների պարագայում:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը նման հնարավորություն տալիս է, մասնավորապես, օրենքի 88-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետի համաձայն՝ ընկերության տնօրենը ներկայացնում է Ընկերությունը Հայաստանի Հանրապետությունում և արտասահմանում, իսկ «Մասնամասնակց պատասխանատվությանը ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետի համաձայն՝ ընկերության գործադիր մարմինը՝ առանց լիազորագրի գործում է ընկերության անունից, այդ թվում՝ ներկայացնում է նրա շահերը և կնքում գործարքներ: Մեր կարծիքով իրավաբանական անձի գործադիր մարմինը հանդիսանում է իրավաբանական անձի կառավարման մարմին, որն օրենքի ուժով արտահայտում է իրավաբանական անձի կամահայտնությունը, օժտված է դրա անունից ներկայացուցչություն իրականացնելու լիազորություններով, հետևաբար գործադիր մարմնի ղեկավարը դասական առումով չի կարող դիտվել որպես իրավաբանական անձի ներկայացուցիչ, և այդ հարաբերությունների նկատմամբ ներկայացուցչության կանոններն ամբողջությամբ կիրառելի չեն:

Գտնում ենք, որ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում և «Մասնամասնակց պատասխանատվությանը ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում ընկերության միաձնյա գործադիր մարմնի իրավական էության կոնկրետացման մասով անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ, ինչը հնարավորություն կընձեռնի վերը նկարագրված իրավիճակներում համադրել կորպորացիայի և ղեկավար մարմիններում աշխատող անձանց շահերը, սահմանել նման իրավիճակներում գործարքներ կնքելու նոր ընթացակարգեր և կանոններ: Օրինակ՝ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 3-րդ կետը

լրացնել հետևյալ նախադասությամբ. «Միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից ընկերության անունից կնքված գործարքների վրա չեն տարածվում ներկայացուցչի կողմից կնքված գործարքների վերաբերյալ կանոնները»: Առաջարկվում է նույնաբովանդակ լրացում կատարել նաև «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածի 3-րդ կետում:

Տնտեսական ընկերության կողմից՝ ի դեմս դրա կառավարման մարմինների, կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումն առավել հաճախ արտահայտվում է ընկերության ակտիվները դուրս բերելով: Դա իր արտացոլումն է գտնում ընկերության գործադիր մարմնի կողմից իր լիազորությունների գերազանցմամբ գործարք կնքելու, ընթացիկ տնտեսական գործունեության ընթացքում գործարք կնքելու ճանապարհով ընկերության միջոցները ծախսելու մեջ և այլն: Գործող օրենսդրությունը («Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդված, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդված) ընկերության գործադիր մարմնին թույլ է տալիս կնքել գործարքներ կամ մի քանի փոխկապակցված գործարքներ, որոնք գործարքը կնքելու մասին որոշում ընդունելու պահի դրությամբ ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի քսանհինգ տոկոսից պակաս արժեքով գույքի ուղղակի կամ անուղղակի ձեռք բերման, օտարման կամ օտարման հնարավորության հետ: Ընդ որում, օրենսդիրը ոչ միայն «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում, այլ նաև այլ նորմատիվ իրավական ակտերում չի պարզաբանում այն, թե ինչ է հասկացվում փոխկապակցված գործարքների տակ, որի հետ կապված հնարավոր է գույքի օտարման վերաբերյալ մի շարք գործարքների ոչ միանշանակ որակում:

Ընկերության միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի քսանհինգ տոկոսի արժեքի շրջանակներում գործարքների կնքման հնարավորության վերաբերյալ կանոնը չի տարածվում ընկերության բնականոն տնտեսական գործունեության շրջանակներում կատարվող գործարքների վրա: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդ-

վածի և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածի համաձայն՝ այն խոշոր գործարքին հավանություն տալու մասին որոշումը, որի առարկան է հանդիսանում ընկերության ակտիվների հաշվեկշռային արժեքի քսանհինգից մինչև հիսուն տոկոսը կազմող արժեքով գույքը, ընդունվում է ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) բոլոր անդամների կողմից միաձայն, ընդ որում, հաշվի չեն առնվում ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) դուրս հանված անդամների ձայները: Իրականում «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի և «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի նշված նորմերը թույլ են տալիս ընկերության գույքն օտարել սահմանափակ քանակով և բացում են գրեթե ամասհման հնարավորություններ ընկերության գործադիր մարմնի և ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահման համար:

«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 62-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ընկերության գործարքներում շահագրգիռ անձ է համարվում Ընկերության փոխկապակցված անձը, որը

ա) հանդիսանում է գործարքի կողմ կամ մասնակցում է գործարքին որպես միջնորդ կամ ներկայացուցիչ:

բ) գործարքի կողմ, միջնորդ կամ ներկայացուցիչ հանդիսացող անձին փոխկապակցված անձ է:

Այդ հոդվածի իմաստով փոխկապակցված են համարվում ընկերության խորհրդի անդամները, գործադիր մարմնի անդամները, գործադիր մարմնի իրավասություններ իրականացնող իրավաբանական անձը կամ դրա տնօրենը կամ դրա խորհրդի անդամները կամ դրա կանոնադրությամբ կամ պայմանագրով նախատեսված՝ ղեկավարման գործառույթներ իրականացնող այլ անձինք, վերստուգող հանձնաժողովի անդամները (վերստուգողը), Ընկերության անունից հանդես գալու իրավասություն ունեցող այլ անձինք և «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքով փոխկապակցված ճանաչվող այլ անձինք:

Նույնաբովանդակ պահանջներ է ներկայացնում նաև «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ

Կորպորատիվ իրավունք

օրենքի 47-րդ հոդվածը:

Տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում ընկերության գույքի օտարման հետ կապված իրավունքի չարաշահումը հնարավոր է, այդ թվում նաև սնանկության (անվճարունակության) վերաբերյալ օրենսդրության օգտագործմամբ: «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի³² համաձայն՝ սնանկության կառավարիչն իրավունք ունի պարտապանի գույքը տնօրինելու: Ընդ որում, պարտապանի գույքի սեփականատերը կամ պարտապանի կառավարման մարմիններն իրավունք չունեն ընդունել որոշում կամ որևէ այլ կերպ սահմանափակել կառավարչի լիազորությունները պարտապանի գույքի տնօրինման առնչությամբ, ավելին՝ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 47-րդ հոդվածի ուժով պարտապան իրավաբանական անձի մարմնի կողմից առանց սնանկության կառավարչի գույքի օտարման նպատակով կնքված ցանկացած գործարք առչչինչ է:

Ձևավորված պրակտիկան այնպիսին է, որ արտաքին կառավարում իրականացնելիս մի շարք դեպքերում սնանկության կառավարիչների գործողություններն ուղղված են պարտապան-ձեռնարկության ունեցվածքն այս կամ այն միջոցով (վաճառք, կանոնադրական կապիտալի մեջ ներառում և այլն) ֆիզիկական անձանց նեղ շրջանակի, ինչպես նաև փաստացի հիմնադիրների նույն կազմով իրավաբանական անձանց փոխանցելուն: Ամիրաժեշտ է ընդգծել, որ երբեմն նմանատիպ գործողություններն ուղղված են ձեռնարկության աշխատատեղերի և քիզմեսի պահպանմանը, որի առնչությամբ սկսվել է սնանկության գործընթաց, ինչպես նաև կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումից պաշտպանությանը, որն իրականացվում է ձեռնարկության ոչ էական պարտքերի առնչությամբ պահանջներ ներկայացնելով, ձեռնարկության արժեքը նվազեցնելու նպատակով հարկային պարտավորություններն արհեստականորեն «ուռճացնելով» և այլ եղանակներով:

ՀՀ քաղ. օր-ի 70-րդ հոդվածի 1-ին կետը և «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 82-րդ հոդվածի 1-ին կետը բաժնետերերին (մասնակիցներին) դասում է վերջին հերթի պարտատերերի շարքը, այսինքն՝ ընկերությանը ներկայացված նրանց պահանջները բավարարվում են նախորդ հերթի բոլոր պարտատերերի պահանջները բավարարելուց հետո: Այսպիսով, բաժնե-

տերերը (մասնակիցները) փաստացի չեն դիտարկվում որպես ընկերության պարտատեր և, որպես հետևանք, չեն կարող ազդել սնանկության կառավարչի կողմից այն գործարքները կնքելու վերաբերյալ որոշման ընդունման գործընթացի վրա, որոնց առարկան է հանդիսանում ընկերության ակտիվների օտարումը:

Բերված օրինակները մատնանշում են այն փաստը, որ օրենսդրի կողմից պատշաճ մակարդակով կարգավորված չէ ընկերության գույքի օտարման կառուցակարգը, որը հանգեցնում է, վերջին հաշվով, իրավունքի բազմաթիվ չարաշահումների, որոնք էլ հանգեցնում են ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) իրավունքների խախտմանը:

Ընկերության կառավարման մարմինների կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահման այլ առավել տարածված տեսակ է տնտեսական ընկերության և դրա ակտիվների նկատմամբ վերահսկողությունը պահելու նպատակով իրավունքի չարաշահումը, որն արտահայտվում է, օրինակ, ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) արտահերթ ընդհանուր ժողով անցկացնելու մասին որոշում չընդունելով, ինչպես նաև ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) ընդհանուր ժողովի նախապատրաստելիս և անցկացնելիս թույլ տրված տարբեր բնույթի խախտումներով և այլն: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 84-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընկերության տնօրենների խորհրդի (դիտորդ խորհրդի) իրավասությանն է վերապահված, այդ թվում՝ բաժնետերերի տարեկան և արտահերթ ընդհանուր ժողովների գումարումը և ընկերության բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի օրակարգի հաստատումը: Որոշ դեպքերում տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը կարող է արտահայտվել բաժնետերերի (մասնակիցների) արտահերթ ընդհանուր ժողով գումարելու մասին որոշում չընդունելու կամ դրա գումարումը մերժելու մասին որոշում ընդունելու տեսքով: Տվյալ դեպքում ընկերության նոր բաժնետերը (մասնակիցը) կարող է օգտվել «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 74-րդ հոդվածի 6-րդ կետով, «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 1-ին կետով իրեն տրամադրված իրավունքից և ինքնուրույն հրավիրել ընկերության բաժնետերերի (մաս-

նակիցների) արտահերթ ընդհանուր ժողով: Տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահումը կարող է արտահայտվել նաև ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) արտահերթ ընդհանուր ժողով հրավիրելու մասին որոշում ընդունելու ձևով, սակայն օրակարգում չընդգրկվի նման ժողովում ընդունված որոշումների վավերականության համար պարտադիր հանդիսացող մի շարք հարցեր: Տվյալ դեպքում տարբերակները բազմաթիվ են, օրինակ՝ օրակարգում ընդգրկվում է գործող գործադիր մարմնի լիազորությունները դադարեցնելու վերաբերյալ հարցը, սակայն չի ընդգրկվում նորի

ընտրության հարցը: Արդյունքում ընկերությունը մնում է առանց ղեկավար մարմնի և այլն:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ տնտեսական ընկերության կողմից կորպորատիվ հարաբերություններում իրավունքի չարաշահման պատճառ է հանդիսանում ընկերության բաժնետերերի (մասնակիցների) կողմից դրա կառավարման մարմինների գործունեության նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն չիրականացնելը, օրենսդրությամբ նշված գործընթացների իրականացման արդյունավետ մեխանիզմների բացակայությունը կամ անկատարությունը:

1. Իրավաբանական անձը ձեռք է բերում քաղաքացիական իրավունքներ և ստանձնում քաղաքացիական պարտականություններ իր մարմինների միջոցով, որոնք գործում են օրենքին, այլ իրավական ակտերին և նրա կանոնադրությանը համապատասխան՝ ՀՀ բաղ. օր-ի 57-րդ հոդված, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք. ՀՀ ՊՏ 1998.08.10/17(50):
2. «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք ՀՀ ՊՏ 2001.11.06/34(166):
3. «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք. ՀՀ ՊՏ 2001.12.07/38(170):
4. **Ալեխանյան Վ.Վ.** Բաժնետիրական իրավունք, ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2005, էջ 130:
5. **Торкановский Е.** Управление акционерным обществом // Хозяйство и право. 1997, №6.
6. Օրինակ՝ «Բանկերի և քանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 21-րդ հոդված, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, 21-րդ հոդված և այլն:
7. **Ալեխանյան Վ.Վ.** նշված աշխատությունը, 154-191 էջեր:
8. **Фроловский Н.Г.** Управление предпринимательскими корпорациями в Российской Федерации (Правовой аспект). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Самара, 2006, с. 145.
9. «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, ի տարբերություն «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի, չի նախատեսում միաժամանակ միանձնյա և կոլեգիալ գործադիր մարմինների սակայությունը, սակայն ինչպես վերը նշվել է, նույն օրենքի 35-րդ հոդվածը ՍՊԸ-ներում կանոնադրությամբ նախատեսված լինելու դեպքում հնարավոր է համարում խորհրդի տեղադրումը: Խորհրդի իրավասությունները սահմանվում են կանոնադրությամբ, հետևաբար կարծում ենք չկա որևէ խոչընդոտ, որպեսզի ՍՊԸ-ներում նույնպես միաժամանակ գործեն և՛ միանձնյա, և՛ կոլեգիալ գործադիր մարմիններ:
10. **Аветисян В. Д.** Особенности консолидации акций и проблемы правового регулирования в Республике Армения: «Правонарушение и юридическая ответственность», Материали международной научно-практической конференции, Тольятти, 2012, с. 1-13.
11. **Шерешевский Г.Ф.** Курс торгового права. В 3 т. Классика российской цивилистики. М., «Статут», 2003. 1 т.; с. 368.
12. **Иоффе О.С.** Советское гражданское право. Л., 1958, с. 160. **Новицкий И.Б.** Советское гражданское право. В 2 т. М., 1959, 1 т.; с. 189.
13. **Черепанин Б.Б.** Труды по гражданскому праву. Сборник статей. /Классика российской цивилистики. М., «Статут», 2001, с. 479. **Грибанов В. П., Корнеев С. М.** Советское гражданское право. М., 1961, с. 209.
14. Советское гражданское право. В 2 ч. /под ред. В. А. Рясенцева. М., 1986. 1 ч., с. 232.
15. **Черепанин Б.Б.** Труды по гражданскому праву.

- Сборник статей. /Классика российской цивилистики. М., «Статут», 2001, с. 134.
16. **Грибанов В.П., Корнеев С.М.** «Советское гражданское право». М., 1961, с. 209.
17. **Красавчиков О.А.** «Советское гражданское право» М., 1968, с. 275-276.
18. **Шерешевский И.В.** Представительство (Поручение и доверенность). М., 1925, с. 165.
19. Гражданское право: Учебник. В 2 т. М., 1944, 1 т., с. 201.
20. **Братусь С.Н.** Субъекты гражданского права. М., 1950, с. 98.
21. **Ландкоф С.Н.** Основы гражданского права. Киев, 1948, с. 132.
22. **Чечот Д.М.** Участники гражданского процесса. М., 1960, с. 157.
23. «ՀՀ Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարչության մասին» օրենքն ընդունվել է 18.02.2004թ. ՀՀ ՊՏ 2004/18(317), 31.03.40, հոդ. 413:
24. Ռ-Վ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ «Բաժնետոմսերի տեղաբաշխման և շրջանառության հետ կապված գործարքների վերաբերյալ վեճերի լուծման արակտիկայի ամփոփում» 21 ապրիլի 1998թ. N 33 տեղեկատվական նամակ // «Ռուսաստանի Դաշնության Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք», 1998թ. N 6.
25. Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 27 հունվարի 1998թ. N 7035/97 որոշումը // Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 1998թ. N 5:
26. Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 5 սեպտեմբերի 2000թ. N 0384/00 որոշումը // Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 2000թ.:
27. ՀՀ Վճարել դատարանի 27.03.2102 թվականի թիվ 3-192 ՎՎ 2008թ. գործով կայացված որոշում:
28. Ռ-Վ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 9 փետրվարի 1999թ. N 6164/98 որոշումը // Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 1999թ. N 8:
29. Ռ-Վ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 8 հոկտեմբերի 2002թ. N 6113/02 որոշումը // Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 2002թ.:
30. Ռ-Վ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 30 մայիսի 2000թ. N 9507/99 որոշումը // Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 2000թ.:
31. Ռ-Վ բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի նախագահության՝ 8 հոկտեմբերի 2002թ. N 6112/02 որոշումը // Ռ-Վ Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի տեղեկագիրք, 2002թ.:
32. «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենք ՀՀ ՊՏ 2007.01.31/7(531):

ՌԵԿՄԵՆԴԱԿԻՆ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
61

Աշխեն ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրատուրայի երկրորդ կուրսի ուսանողուհի

ԲԱԺՆԵՏԵՐԵՐԻ ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐ

Հանդիսանալով իրավաբանական անձ՝ բաժնետիրական ընկերությունը ձեռք է բերում քաղաքացիական իրավունքներ և ստանձնում քաղաքացիական պարտականություններ իր կառավարման մարմինների միջոցով, որոնք գործում են օրենքներին, այլ իրավական ակտերին, ինչպես նաև հիմնադիր փաստաթղթերին համապատասխան:

Որպես կանոն, բաժնետիրական ընկերությունների կառավարման և կարևորագույն որոշումների կայացման գործում դեկլարացիայի պատկանում է օրենսդրության մեջ և պրակտիկայում տարբեր անվանումներով հայտնի կառավարիչներին, տնօրեններին, մենեջերներին (այսուհետ՝ կառավարիչ): Բաժնետերերի հիմնական իրավունքները, դրանց իրականացման արդյունավետությունն ուղղակի կամ անուղղակի կախված է այն հանգամանքից, թե կառավարիչները որքան հստակ և բարեխիղճ կիրականացնեն ընկերության կառավարման կապակցությամբ օրենքներով և հիմնադիր փաստաթղթերով իրենց վրա դրված պարտականությունները:

Բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության հարցը քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության ընդհանուր տեսական խնդրի բաղկացուցիչ մասն է: Սակայն բաժնետիրական ընկերություններում ծավալվող հարաբերություններն ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Բաժնետիրական ընկերությունը՝ որպես կորպորացիա, որպես շուկայական տնտեսության սուբյեկտ, պարտավոր է իր գործունեությունն իրականացնել որոշակի համաձայնեցված կանոններին համապատասխան: Այդ կանոնները պարտավոր են պահպանել բաժնետիրական իրավահարաբերությունների բոլոր մասնակիցները: Այսպիսով, բաժնետիրական ընկերությունը պարտավոր է իր գործունեությունը և այլ սուբյեկտների հետ իր հարաբերությունները ծավալել կորպորատիվ հսկողության շրջանակներում: Միաժամանակ նշենք, որ կորպորատիվ հսկողություն եզրույթը տարբեր իրա-

վական համակարգերում տարբեր կերպ է մեկնաբանվում: Եթե մայրցամաքային իրավունքի երկրներում հսկողությունն ընդունվում է որպես որոշակի սուբյեկտների գործունեության ստուգում, ապա ընդհանուր իրավունքի երկրներում՝ որպես կորպորացիայի նկատմամբ տիրապետություն, իշխանություն: Այսպես, Գ. Կոտուաննշում է, որ հսկողությունը կառավարչական գործունեության արդյունքները որոշելու հնարավորությունն է այն մասով, որը կապված է կորպորացիայի քաղաքականության մշակման հետ: Առավել տարածված է ընդհանուր իրավունքի դոկտրինան, որի համաձայն՝ կորպորատիվ հսկողությունն ընդունվում է որպես կորպորատիվ իրավահարաբերությունների սուբյեկտների շրջանակներում իշխանության, հնարավորությունների և ուժերի բաշխման արդյունք:

Կորպորատիվ հսկողությունը կապված է ինչպես բաժնետոմսերի (մասնակիցների փայտերի) կառավարման իրավունքի, այնպես էլ կորպորացիայի տնտեսական-արտադրական գործունեության հետ, այդ թվում՝ ֆինանսական հոսքերի բաշխումը, լիցենզիաների, տեխնոլոգիաների տիրապետումը, շուկայում կորպորացիայի ներկայացումը:

Կորպորատիվ հսկողությունն իրականացվում է բաժնետիրական, կառավարչական և ֆինանսական ձևերով: Այս ձևերից յուրաքանչյուրը կարող է ներկայացվել իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց տարբեր կատեգորիաների կողմից: Հանդիսանալով հսկողության առաջնային ձև՝ բաժնետիրական հսկողությունն արտացոլում է ընկերության բաժնետերերի շահերը, արտահայտվում է մասնավորապես անհրաժեշտ ձայների քանակ ունեցող բաժնետերերի՝ այս կամ այն որոշումներն ընդունելու հնարավորության մեջ:

Կորպորատիվ հսկողությունը բաժնետիրական ընկերությունում կորպորատիվ հարաբերությունների պաշտպանության և կարգավորման հիմնական ձևերից է: Միաժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ կորպորատիվ հա-

ՊԵՏՆԵՏԵՐ 2012 12 (161)

ՊԱՏԱԿԱՆ Իշխանություն

րաբերությունները միայն այն ներքին հարաբերություններն են, որոնք կապված են կորպորատիվ իրավունքների իրականացման և պաշտպանության ներքին-կազմակերպական միջոցների և կորպորատիվ պարտականությունների կատարման հետ:

Գրականության մեջ առանձնացվում են կորպորատիվ հարաբերությունների պաշտպանության և կարգավորման հետևյալ սկզբունքները՝

- 1) ներքին-կորպորատիվ դեմոկրատիայի սկզբունքը,
- 2) փոքրամասնության իրավունքների պաշտպանության սկզբունքը,
- 3) ընկերության մասնակիցների անձնական շահերն ընդհանուր կորպորատիվ շահերին համապատասխանեցնելու սկզբունքը,
- 4) անդամության կամավորության սկզբունքը,
- 5) կորպորացիայի ընթացիկ գործունեությանը մասնակիցների միջամտության սահմանափակման սկզբունքը³:

Պետք է նշել, որ չնայած նշված թվարկումը բավականին ընդգրկում է, սակայն անհրաժեշտ է դրանց շարքին դասել նաև ընդհանուր-իրավական օրինականության սկզբունքը, մասնավորապես՝ կորպորացիայի գործերը վարելու օրինականության հարցում:

Լայն իմաստով, կորպորատիվ հսկողությունը կորպորացիայի գործունեությունից շահույթ ստանալուն ուղղված միջոցների համախումբ է, ինչը սերտ կապված է կորպորատիվ շահ եզրույթի հետ: Իսկ կորպորատիվ կառավարումը կորպորատիվ շահերի մշտական ապահովումն է և արտահայտվում է կորպորատիվ հսկողության հարաբերությունների մեջ⁴:

Պետք է նշել, որ հենց կորպորատիվ կառավարման պրոցեսում է ի հայտ գալիս «շահերի բախում» կոչվող երևույթը: Կորպորատիվ շահն ուղղված է կորպորացիայի գործունեությանը մասնակցելուն հնարավորինս շատ շահույթ ստանալու նպատակով: Նման նյութական պահանջմունք կարող է ձևավորել ոչ միայն կորպորատիվ, այլ նաև անհատական շահը, որը չնայած ուղղված է կորպորացիայի գործունեությանը մասնակցելուն, սակայն կարող է հակասել ընկերության մյուս մասնակիցների կորպորատիվ շահերին: Նման շահը, սովորաբար, կապված է լինում իրավունքի չարաշահման և այլ օրինախախտումների հետ: «Շահերի բախում» երևույթին ժամանակակից իրավագիտության մեջ նվիրված են մեծ թվով աշխատանքներ:

Դրանցից մեկում Գ. Ի. Դեդովը նշում է, որ շահերի բախումն օրենքով պաշտպանված և լիազոր մարմնի գործողությունների արդյունքում բավարարման ենթակա շահերի և այդ լիազոր մարմնի շահերի միջև առկա հակասությունն է⁵:

Բաժնետիրական ընկերությունում բաժնետիրոջ շահն իրագործվում է ինչպես անմիջականորեն՝ բաժնետիրոջ կողմից իր իրավունքների իրականացման ձևով, այնպես էլ միջնորդավորված՝ հենց բաժնետիրական ընկերության գործունեության միջոցով: Այդ իսկ պատճառով միանգամայն հնարավոր է այնպիսի իրավիճակի առաջացում, երբ որևէ բաժնետիրոջ շահը բախվի ոչ միայն այլ բաժնետերերի, այլև հենց կորպորացիայի շահերի հետ: Որպես նշված իրավիճակի օրինակ կարող են ծառայել այն դեպքերը, երբ ընկերության ընդհանուր ժողովը որոշում է կայացնում շահութաբաժիններ չվճարելու և խնայված միջոցներն ընկերության զարգացմանն ուղղելու կամ բաժնետոմսերը համախմբելու կամ դրանց տեսակը փոփոխելու վերաբերյալ:

Քննարկվող խնդրի համատեքստում ամենաառանցքայիններից է համարվում ընկերության՝ մեծամասնություն և փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերի շահերի համապատասխանեցման և խոշոր բաժնետերերի կամայականություններից փոքր բաժնետերերի պաշտպանության խնդիրները: Բաժնետերերի իրավահավասարության սկզբունքը չի հանդիսանում հավասար հնարավորությունների երաշխիք, քանի որ դա կախված է կոնկրետ բաժնետիրոջը պատկանող բաժնետոմսերի փաթեթի մեծությունից: Սրա հետ կապված՝ առաջին պլան է մղվում բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության խնդիրը: Այդ խնդրի լուծման միտումը նկատվում է շատ երկրների կորպորատիվ օրենսդրության զարգացման շրջանակներում: Բաժնետիրական իրավունքը հետաքրքրված է փոքր բաժնետերերի ընկերության գործունեությանը մասնակցության հարցերով, քանի որ ամբողջության մեջ նրանք ձևավորում են կապիտալի զգալի մասը, իսկ նրանց հրաժարումն իրենց մասից անցանկալի է: Նման բաժնետերերի ներգրավումը պահանջում է այնպիսի երաշխիքների ստեղծում, որոնք հնարավորություն կտան պաշտպանելու իրենց իրավունքները, դուրս գալու «մեծամասնության ազդեցությունից»: Բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության խնդիրը, որը հարաբերականորեն նոր է Հայաստանի Հանրապետությունում, արդեն ստացել է այս կամ այն լուծումը

Կորպորատիվ իրավունք

արտասահմանյան երկրի օրենսդրությամբ: Այսպես, Գերմանիայում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության համեմատությամբ գործում են սկզբունքների տարբերություններ ընդհանուր ժողովում կոնկրետ բաժնետերերի իրավունքների առումով: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» Գերմանիայի Դաշնության օրենքով նախատեսված է, որ բաժնետերերն իրավունք ունեն ընդհանուր ժողովի ընթացքում տալու այնպիսի հարցեր, որոնք կապված են տվյալ ժողովի օրակարգի հետ, իսկ ընկերության ղեկավարությունը պարտավոր է տալ սպառնչի պատասխաններ: Սա բացարձակ իրավունք է, որը ոչ ոք չի կարող խախտել: Մասնավորապես, հաշվետվությունը լսելիս միանգամայն օրինաչափ է, եթե հնչի ընկերության ղեկավարների պարզավճարների մեծության հետ կապված հարց, իսկ եթե նույնիսկ բաժնետոմսերի հսկիչ փաթեթի սեփականատերը հայտարարի, որ ինքը տիրապետում է նման տեղեկատվության, սակայն նպատակահարմար չի գտնում այն հրապարակել, միևնույն է, պատասխանը պետք է տրվի: Սակայն այստեղ էլ կա մի շատ կարևոր սահմանափակում: Այսպես, եթե պարզվի, որ որևէ հարցի պատասխան կարող է վնաս հասցնել ընկերությանը, ապա անհրաժեշտություն չկա պատասխանել⁶:

Պետք է նշել, որ ՀՀ օրենսդրությամբ բացակայում է ընդհանուր ժողովում հարցեր տալու բաժնետերերի իրավունքը: Մեր կարծիքով «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքում անհրաժեշտ է նախատեսել Գերմանիայի օրենսդրությամբ սահմանված նմանատիպ դրույթ, որը հնարավորություն կտար բաժնետիրոջն ընդհանուր ժողովում հարցեր տալու ժողովի օրակարգում նախատեսված հարցերի վերաբերյալ:

Անգլիայի օրենսդրության համաձայն՝ ընկերության հիմնադիր փաստաթղթերում կամ կանոնադրության մեջ բաժնետերերի իրավունքներին վերաբերող դրույթները փոփոխելու համար պահանջվում է բոլոր բաժնետերերի համաձայնությունը: Բացի այդ, սահմանված է, որ օրենքով նախատեսված բաժնետիրոջ իրավունքները չեն կարող փոփոխվել ընդհանուր ժողովի որոշմամբ նույնիսկ այն դեպքում, երբ նման իրավունքները ներառվել են նաև կանոնադրության մեջ, իսկ որոշումն ընդունվում է կանոնադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու նպատակով⁷: Որպես համեմատություն նշենք, որ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի* (այսուհետ՝

Օրենք) 15-րդ հոդվածի համաձայն, «Կանոնադրության մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելը, ինչպես նաև կանոնադրությունը նոր խմբագրությամբ հաստատելը կատարվում է ժողովի որոշմամբ, որն ընդունվում է դրան մասնակցած՝ քվեարկող բաժնետոմսերի սեփականատերերի կամ անվանատերերի ձայների 3/4-ով, իսկ կանոնադրական կապիտալի ավելացման դեպքում՝ ժողովին մասնակցած՝ քվեարկող բաժնետոմսերի սեփականատերերի կամ անվանատերերի ձայների մեծամասնությամբ կամ խորհրդի միաձայն որոշմամբ: Ընկերության կանոնադրությամբ սույն մասով նախատեսված հարցերով որոշումների ընդունման համար կարող է սահմանվել ձայների առավել մեծ քանակ:

Եթե կանոնադրության մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելը, ինչպես նաև կանոնադրությունը նոր խմբագրությամբ հաստատելը սահմանափակում են բաժնետերերի իրավունքները, ապա այն բաժնետերերը, որոնք դեմ են քվեարկել այդ որոշմանը կամ չեն մասնակցել քվեարկությանը, իրավունք ունեն պահանջել ընկերությունից հետ գնել իրենց բաժնետոմսերը՝ սույն օրենքի 58-րդ հոդվածով սահմանված կարգով⁸: Այսինքն, ստացվում է, որ եթե Անգլիայում բաժնետիրոջ՝ կանոնադրությամբ սահմանված իրավունքները կարող են փոփոխվել միայն բոլոր բաժնետերերի համաձայնության դեպքում, ապա ՀՀ օրենսդրությամբ կանոնադրության մեջ փոփոխություններ կատարելու համար նախատեսված է ձայների 3/4-ի պահանջ, իսկ եթե բաժնետերը դեմ է նման փոփոխությանը, ապա միակ ելքը բաժնետոմսերն ընկերությանը վաճառելն է: Ինչ խոսք, տարբերությունը ՀՀ օրենսդրությամբ և Անգլիայի օրենսդրությամբ նախատեսված իրավակարգավորումների միջև հսկայական է, քանի որ Անգլիայում առաջնայինը բոլոր բաժնետերերի, այդ թվում՝ նույնիսկ մեկ բաժնետոմս ունեցող բաժնետիրոջ իրավունքների պաշտպանության խնդիրն է, իսկ Հայաստանում առաջին պլան են մղվում ընկերության՝ մեծամասնություն կազմող բաժնետերերի իրավունքները:

Անհերքելի է, որ կախված բաժնետերերին պատկանող բաժնետոմսերի քանակից, նրանց շահերը տարբերվում են, հետևաբար նրանք պետք է ունենան ընկերության՝ որպես շահույթ ստանալու օբյեկտի գործունեության վրա ազդելու տարբեր հնարավորություններ, ինչպես նաև ընկերության գործադիր մարմինների գործունեությունը հսկելու տարբեր հնարավորություններ: Քանի որ բաժնետերերի իրավունքները

տարբերվում են իրենց ծավալով, հետևաբար տարբերվում է նաև ընկերության խոշոր և մանր բաժնետերերի իրավունքների խախտման բնույթը:

Բաժնետիրոջը պատկանող բաժնետոմսերի քանակով պայմանավորված իրավունքների տարբերվող ծավալը մեզ թույլ է տալիս կատարել բաժնետերերի շահերի և խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների պաշտպանության միջոցների տարբերության մասին պնդումներ:

Բաժնետերերի իրավահավասարության սկզբունքը յուրաքանչյուր բաժնետիրոջ, այդ թվում՝ փոքր բաժնետիրոջը հնարավորություն է տալիս մասնակցելու ընկերության կառավարմանը: Սակայն պետք է նշել, որ այս սկզբունքը բոլոր բաժնետերերի համար չի երաշխավորում հավասար հնարավորություններ: Բաժնետերերի իրավունքները ստանում են լիարժեք բովանդակություն միայն հետևյալ երկու պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում՝ օրենսդրական ամրագրում և դրանց իրականացման երաշխավորումը պետական հարկադրանքով: Այսպես, միևնույն արժեքների իրավունքների երաշխիք է տնօրենների խորհրդի ձևավորման ժամանակ կիրառվող կոմույա-տիվ քվեարկության կարգը (Օրենքի 85-րդ հոդված): Նման երաշխիքների շարքը կարելի է դասել նաև ընկերության՝ փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերի հնարավորությունների համախմբումը: Գրականության մեջ արտահայտվել է նաև որևէ հարցի շուրջ «քվեարկության մասին համաձայնություն կայացնելու բաժնետերերի իրավունքը» օրենսդրությամբ ամրագրելու մասին տեսակետ¹⁰: Այսպես, ըստ Յու. Ա. Մետելովայի՝ մասն համաձայնությունը պետք է կնքվի երկու և ավելի բաժնետերերի միջև գրավոր տեսքով և պարունակի այս կամ այն հարցի վերաբերյալ որոշակի ձևով քվեարկելու մասին պայմանավորվածություն: Սակայն գրականության մեջ հնչել են նաև նշված կարծիքի քննադատություններ¹¹: Այսպես, Ի. Ս. Շիտկինան նշել է, որ «համաձայնությունը պետք է կնքվի» ձևակերպումը, կարծես, հակասում է բաժնետերերի կամարտահայտության սկզբունքին: Մյուս կողմից՝ ներկա օրենսդրությունն արդեն իսկ նախատեսում է իրենց դիրքորոշումները համաձայնեցնելու բաժնետերերի հնարավորությունը բոլոր կամ որոշակի հարցերի կապակցությամբ կոնկրետ անձին համապատասխան լիազորագիր տալու միջոցով:

Այսպիսով, ընկերության՝ փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերի ուժերը համախմ-

բելու հնարավորությունն ընդհանուր շահերի առկայության դեպքում միշտ եղել է և այժմ էլ կա:

Բաժնետերերի իրավունքների ծավալը և պաշտպանության միջոցները կախվածության մեջ են նաև ընկերության կանոնադրական կապիտալից: Վերջինիս մեջ կատարված փոփոխությունները հանգեցնում են այլ հաշվեկշռի, նոր տնտեսական իշխանության և այլ կառավարման տվյալ կորպորատիվ համակարգում: Օրենքի 35-րդ հոդվածի 6-րդ մասին համաձայն. «Կանոնադրական կապիտալի ավելացման մասին որոշումն ընդունում է **ժողովը կամ խորհուրդը**, եթե կանոնադրությամբ կամ ժողովի որոշմամբ նրան տրված է այդ իրավասությունը»: Իսկ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգրք) 112-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ բաժնետիրական ընկերությունն իրավունք ունի բաժնետերերի **ընդհանուր ժողովի** որոշմամբ բաժնետոմսերի անվանական արժեքը մեծացնելու կամ լրացուցիչ բաժնետոմսեր տեղաբաշխելու միջոցով ավելացնել կանոնադրական կապիտալը: Իսկ Օրենսգրքի 115-րդ հոդվածը կանոնադրության մեջ փոփոխություններ կատարելը դասել է ընդհանուր ժողովի բացառիկ իրավասությունների շարքը: Ստացվում է, որ Օրենքի համաձայն՝ կանոնադրական կապիտալն ավելացնելու մասին որոշում կարող է կայացնել ինչպես ընդհանուր ժողովը, այնպես էլ տնօրենների խորհուրդը, իսկ Օրենսգրքը մնան լիազորություն տվել է միայն ընդհանուր ժողովին, և այդ նորմն իմպերատիվ է: Իսկ Օրենսգրքի 1-ին կետի 2-րդ մասում նախատեսված է, որ այլ օրենքներում պարունակվող քաղաքացիական իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն Օրենսգրքին: Բացի այդ, պետք է նշել, որ Օրենքով նախատեսված տնօրենների խորհրդի կողմից կանոնադրական կապիտալի չափն ավելացնելու մասին որոշում կայացնելու հնարավորությունը սահմանափակում է Օրենքի 15-րդ հոդվածով նախատեսված բաժնետերերի իրավունքը բաժնետոմսերի հետզմում պահանջելու վերաբերյալ: Նշված հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ձայնի իրավունք տվող բաժնետոմսերի սեփականատերերն իրավունք ունեն ընկերությունից պահանջել բաժնետոմսերի հետզմման գնի որոշում և իրենց պատկանող բաժնետոմսերի կամ դրանց մի մասի հետզմում, եթե կանոնադրության մեջ լրացումներ կամ փոփոխություններ են կատարվել կամ հաստատվել է կանոնադրությունը նոր խմբագրությամբ, որի հետևանքով սահմանա-

Կորպորատիվ իրավունք

փակվել են նշված բաժնետերերի իրավունքները, և նրանք դեմ են քվեարկել կամ քվեարկությունը չեն մասնակցել:

Ուստի, որպեսզի, Օրենսգրքի 112-րդ և 115-րդ հոդվածներով նախատեսված նորմերը և Օրենքի համապատասխան նորմը լինեն համաձայնության մեջ, առաջարկում ենք կանոնադրական կապիտալի չափի փոփոխման իրավասությունը ժողովի բացառիկ իրավասությունների շարքից հանել, իսկ 112-րդ հոդվածը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. «Բաժնետիրական ընկերությունն իրավունք ունի ընդհանուր ժողովի որոշմամբ, իսկ *«Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված դեպքերում նաև տնօրենների խորհրդի որոշմամբ ավելացնել կանոնադրական կապիտալը բաժնետոմսերի անվանական արժեքը մեծացնելու կամ լրացուցիչ բաժնետոմսեր տեղաբաշխելու միջոցով*»: Իսկ բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության նկատառումներով այն դեպքերում, երբ կանոնադրությունը փոփոխվում է կանոնադրական կապիտալն ավելացնելու հետևանքով տնօրենների խորհրդի և ոչ թե ընդհանուր ժողովի որոշմամբ, առաջարկում ենք փոփոխել նաև Օրենքի 15-րդ հոդվածի 2-րդ մասը: Փոփոխությունը պետք է լինի այնպիսին, որ եթե կանոնադրության մեջ կատարված փոփոխությունները սահմանափակում են բաժնետերերի իրավունքները, իսկ փոփոխությունները կատարվել են տնօրենների խորհրդի որոշմամբ, ապա բաժնետերերը հնարավորություն ունենան այս դեպքում ևս պահանջելու իրենց բաժնետոմսերի կամ դրանց մասի հետգնում: Սակայն պետք է նշել, որ տնօրենների խորհրդի անդամ հանդիսացող բաժնետերերը նման իրավունք չպետք է ունենան, քանի որ նրանք արդեն իսկ կողմ են քվեարկել այդ որոշմանը:

Որոշ խնդիրներ կան նաև բաժնետերերի՝ ընկերության կառավարման մարմինների որոշումների բողոքարկման օրենքով նախատեսված իրավունքի իրականացման հետ կապված: Այսպես, Օրենքի 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ընկերության բաժնետերը (բաժնետերերերը), որը (որոնք) ձայնի իրավունք ունեցող բաժնետոմսերի առնվազն 2 տոկոսի սեփականատեր է (են) հանդիսանում, Ընկերության ֆինանսական տարվա ավարտից հետո՝ 30 օրվա, կամ կանոնադրությամբ սահմանված այլ, ավելի երկար ժամկետի ընթացքում, իրավունք ունի (ունեն) երկուսից ոչ ավելի առաջարկություններ ներկայացնել տարեկան ժողովի

օրակարգի վերաբերյալ, ինչպես նաև առաջարկել խորհրդի և վերստուգող հանձնաժողովի (վերստուգողի) անդամության թեկնածուներ: Նույն հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ խորհրդի որոշումը՝ ներկայացված առաջարկը տարեկան ժողովում կամ թեկնածուների ցանկում ընդգրկելը մերժելու մասին, կարող է բողոքարկվել դատական կարգով: Ներկայացված նորմը չի ապահովում բաժնետերերի և հատկապես փոքր բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանությունը: Իրականում, նշված պայմաններում դատարան հայց կարող է ներկայացվել միայն 30-օրյա ժամկետի, որը հաշվարկվում է ֆինանսական տարվա ավարտից հետո, և 15-օրյա ժամկետի, որը նախատեսված է խորհրդի կողմից որոշում կայացնելու համար, ավարտից հետո: Վերջինս առաջարկ կամ թեկնածու ներկայացրած բաժնետիրոջը (բաժնետերերին) ուղարկվում է որոշումն ընդունելու պահից 3 օրվա ընթացքում: Միայն այս բոլոր ժամկետների ավարտից հետո բաժնետերը կարող է հայցով դիմել դատարան: Իսկ դատարանում գործը քննվում է ողջամիտ ժամկետներում, բայց պարզ է, որ այդ ողջամիտ ժամկետն էլ բավական կարող է ձգձգվել: Այս ամենի հետ նշենք նաև, որ եթե նույնիսկ բաժնետիրոջ հայցը բավարարվի, կայացված որոշումը չի ապահովի բաժնետիրոջ վերջնական նպատակը և շահերը: Օրենքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տարեկան ժողովը գումարվում է կանոնադրությամբ սահմանված ժամկետներում, բայց ոչ ուշ, քան Ընկերության հերթական ֆինանսական տարվա ավարտից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում: Իսկ ներկայիս դատական պրակտիկայի պայմաններում, երբ գործերի քննությունը բավականին ձգձգվում է, իսկ այն դեպքերում, երբ դատարանի վճիռը բողոքարկվի վերադասատվաներում, վերջնական դատական ակտը կկայացվի ժողովի անցկացումից հետո միայն: Հարց է առաջանում այդ որոշման արդյունավետության և անհրաժեշտության վերաբերյալ: Իսկ եթե դատարանի վճիռը նույնիսկ կայացվի մինչև ընդհանուր ժողովի գումարումը, այդ բաժնետերերը, միևնույն է, շատ քիչ հնարավորություն ունի ժողովի ընթացքի և որոշման վրա ազդելու համար:

Քննարկվող խնդրի հետ է առնչվում նաև բաժնետիրական ընկերության տարեկան ընդհանուր ժողովի որոշումը բողոքարկելու բաժնետիրոջը տրված իրավունքը: Այսպես, Օրենքի 68-րդ հոդվածի 13-րդ մասի համաձայն՝ բաժնետերն իրավունք ունի դատական կարգով բողո-

քարկել սույն օրենքի, այլ իրավական ակտերի և կանոնադրության պահանջների խախտմամբ ժողովի ընդունած որոշումը: Դատարանն իրավունք ունի ուժի մեջ թողնել ժողովի որոշումը, եթե այդ բաժնետիրոջ քվեարկության մասնակցելը չէր կարող ազդել քվեարկության արդյունքների վրա և թույլ տրված խախտումներն էական չեն: Միանգամայն պարզ է, որ նշված պայմաններում դժվար թե բաժնետիրոջ օգտին վճիռ կայացնելու ակնկալիքներն իրատեսական լինեն:

Ինչպես տեսանք, օրենսդրությունը չի նախատեսում փոքրամասնություն կազմող բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության գործուն միջոցներ: Այստեղ ևս անհրաժեշտ է կատարել օրենսդրական փոփոխություններ: *Իսկ նման փոփոխությունների շարքում գտնույմ ենք, որ անհրաժեշտ է նախատեսել դատարանի կողմից նման գործերի քննության ավելի սեղմ ժամկետներ:*

Բաժնետիրական իրավահարաբերությունների սուբյեկտներ են հանդիսանում ինչպես բաժնետիրական ընկերության ներքին, այնպես էլ արտաքին, այսինքն՝ նրա գործունեության վրա ոչ անմիջական, միջնորդավորված ազդեցություն ունեցող տարբեր անձինք¹²: Դրանց շարքը կարելի է դասել ինքնին բաժնետիրական ընկերությունը, դրա կառավարման մարմինները, բաժնետերերին, վարձու աշխատողներին, պարտատերերին, պարտապաններին, պետական կառավարման լիազոր մարմիններին, ընկերության գործընկերներին: Նշված սուբյեկտների շարքում առանձնահատուկ դեր ունեն բաժնետերերը: Նրանց նյութական շահերը հաճախակի չեն համընկնում բաժնետիրական իրավահարաբերությունների մյուս սուբյեկտների շահերի հետ: Նշված սուբյեկտների շահերի հավասարակշռման հարցը պետք է կարգավորվի օրենսդրական մակարդակով: Ենթադրվում է, որ չկան բաժնե-

տիրական իրավահարաբերությունների մասնակիցների՝ շահերի չհարթվող բախումներ: Հակառակ դեպքում, անիրատեսական կլիներ նաև հենց բաժնետիրական ընկերության ստեղծման անհրաժեշտությունը: «Շահերի բախման» հիմքում ընկած է ոչ թե անհատական կամ խմբային շահերի օգտին «կորպորատիվ բախման» լուծումը, այլ այնպիսի իրավիճակի առաջացման հնարավորությունը, որի դեպքում կծագի ինքնին կորպորացիայի և այլ շահերի միջև ընտրություն կատարելու անհրաժեշտություն: Նման բախումների կանխման համար անհրաժեշտ է կառավարչական, տեխնոլոգիական, կազմակերպական, ինչպես նաև իրավական միջոցներով բացառել կորպորատիվ շահերի հիերարխիայի խախտումը: Հենց սա է կորպորատիվ կառավարման կարևոր խնդիրներից մեկը: Մրա հետ կապված, նշենք, որ գործող օրենսդրությունը և կորպորատիվ նորմերը չպետք է «մոռանան» ինքնին բաժնետիրական ընկերության իրավունքների և շահերի, նրա ամբողջականության ամրապնդման և պահպանման երաշխիքների մասին: Ընկերությունը պետք է գերծ լինի չհիմնավորված ռիսկերից ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին-կորպորատիվ իրավահարաբերությունների մեջ: Բացի այդ, ընդհանուր կորպորատիվ շահը, որը հանդիսանում է բաժնետիրական ընկերության կամքի ինքնավարության դրսևորում իր բաժնետերերի կամքի նկատմամբ, արտահայտում է բոլոր բաժնետերերի հավաքական շահը, այլ ոչ թե առանձին բաժնետերերի շահը¹³: **Այսպիսով, ակնհայտ է դառնում, որ բաժնետիրական ընկերության շահերի պաշտպանությունը նույնպես ունի կարևոր իրավաբանական և գործնական նշանակություն բաժնետիրական իրավահարաբերությունների մյուս սուբյեկտների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար:**

1. *Котуа Д.* Банковский контроль над крупными корпорациями в США. М., 1982, с. 33.
 2. *Шуткина И. С.* Корпоративное право. М., 2007, с. 284.
 3. *Степанов П. В.* Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: Авто-реф. дис. Канд. Юрид. Наук. М., 1999, с. 16.
 4. *Миловидов В. Д., Шуткина И. С.* Управление и корпоративный контроль в акционерном обществе. М., 1999, с. 17.
 5. *Дедов Д. И.* Конфликт интересов. М., 2004, с. 1.
 6. *Гутброд М.* Правовое регулирование акционерных обществ в Германии: Журнал для акционеров. 2001, N3, с. 20.
 7. *Peter G. Xuereb* Company law in Nutshell, 1992, p. 30.
 8. «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենք ՀՀ ՊՏ 2001/34 (66), 06.11.01:

9. *Аветисян В. Д.* Особенности консолидации акций и проблемы правового регулирования в Республике Армения. "Правонарушение и юридическая ответственность". Материалы Международной научно-практической конференции. Тольяти, 2012.
 10. *Метелева Ю. А.* Общее собрание акционеров; его роль и возможности влияния акционеров на принимаемые решения // Хозяйство и право. 1998, N2, с. 28.
 11. *Шуткина И. С.* Соотношение интересов различных групп акционеров и менеджеров в управлении акционерным обществом // Хозяйство и право. 1998, N12, с. 80.
 12. *Шуткина И. С.* Управление и корпоративный контроль в акционерном обществе. М., 1999, с. 99.
 13. *Степанов П. В.* Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: Авто-реф. дис. Канд. Юрид. Наук. М., 1999, с. 16.

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱՇԱՌՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎ ԿՈՂՄԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածով նախատեսված առևտրային կաշառքի հանցակազմի օրենսդրական նկարագրությունը զգալի փոփոխություններ է կրել՝ 2003թ-ին ընդունված առաջին խմբագրության համեմատ: Այսպես, զգալիորեն լրացվել է տվյալ հանցագործության երկու տեսակների՝ առևտրային կաշառք տալու և ստանալու օբյեկտիվ կողմի օրենսդրական ձևակերպումը, որը մինչ այդ բացված չէր: Օրենսդիրն ընդարձակել, մանրամասնել և հստակեցրել է կաշառք տալու և ստանալու նկարագրությունը, մասնավորապես՝ տվյալ հանցանքների օբյեկտիվ կողմի դրսևորումների թվին է դասել և քրեականացրել ոչ միայն ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի դիսպոզիցիայում թվարկված օգուտները տրամադրելը և ստանալը, այլև դրանք խոստանալը կամ առաջարկելը, պահանջելը, ինչպես նաև այդպիսի խոստումը կամ առաջարկն ընդունելը: Հաշվի առնելով տվյալ արարքի հասարակական վտանգավորությունը՝ օրենսդիրը կապել է դրա ավարտման պահը նաև այնպիսի գործողությունների հետ, որոնք մինչև օրենքում նշված փոփոխություն կատարելը չէին կարող որակվել որպես ավարտված հանցագործություն:

Իրավաբանական գրականության մեջ որոշակի վեճեր են առաջացնում ուսումնասիրվող հանցագործության ավարտման պահի հետ կապված հարցը: Առևտրային կաշառքը նախատեսող հոդվածի դիսպոզիցիան, նկարագրելով արարքը, նշում չի պարունակում դրա հետևանքների մասին, ինչից բխում է, որ տվյալ նորմով նախատեսված հանցակազմներն ունեն ձևական (ֆորմալ) կառուցվածք, այսինքն՝ դրանց օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշն է միայն հանրության համար վտանգավոր արարքը: Ինչ վերաբերում է տվյալ հանցագործության հետևանքներին (որոնք կարող են արտահայտվել անձանց, կազմակերպությունների կամ պետության իրավունքներին և օրինական շահերին պատճառված վնասի տեսքով), ապա վերջիններս օրենսդրի կողմից չեն դիտվում որպես առևտրային կաշառքի պարտադիր հատկանիշ: Մինչդեռ, որոշ

քրեագետներ հակված են դիտելու տվյալ արարքի հանցակազմը որպես նյութական: Այսպես, Ի. Ա. Պոպովը, մեկնաբանելով առևտրային կաշառքի հանցակազմը, գտնում է. «... Առևտրային կաշառքի ավարտման պահ կարող է լինել միայն վնաս պատճառելու փաստը՝ կամ հենց ծառայողի կողմից ապօրինի վարձատրություն ստանալու փաստի, կամ էլ նշված վարձատրության դիմաց կատարված արարքի հետևանքով»¹: Այդ տեսակետին համամիտ է նաև Պ.Ս. Յանին²: Նույն կարծիքին է նաև Բ. Վ. Վոլժենկինը՝ նշելով, որ տվյալ հանցագործության պարտադիր հատկանիշ հարկ կլինի համարել կաշառվածի կողմից կազմակերպության կամ նրա հաճախորդների շահերին վնաս պատճառելը³: Չենք կարող համաձայնվել նշված մոտեցման հետ, քանի որ, մեր կարծիքով, առևտրային կաշառքի հանցակազմը իբրև նյութական դիտելը չի բխում տվյալ արարքը նախատեսող նորմի դիսպոզիցիայի շարադրանքից: Առևտրային կաշառքի օբյեկտիվ կողմի օրենսդրական նկարագրությունն ընդգրկում է միայն համապատասխան օգուտներն ապօրինաբար տալը կամ ստանալը, որը նպատակ է հետապնդում ներգործել ծառայողի վարքագծի վրա: Ինչ վերաբերում է տվյալ սուբյեկտի կողմից ապօրինի վարձատրության դիմաց փաստացի կատարված կամ չկատարված գործողություններին, ապա վերջիններս ինքնուրույն քրեաիրավական նշանակություն չունեն արարքը որակելիս (եթե, իհարկե, որևէ այլ հանցագործության հատկանիշներ չեն պարունակում): Այսպես, առևտրային կաշառքի դեպքում քրեական պատասխանատվություն է սահմանվում հենց ապօրինի օգուտ տալու կամ ստանալու համար՝ անկախ դրա դիմաց ակնկալվող գործողությունների (անգործության) փաստացի կատարված լինելու, ինչպես նաև վնասի առաջացման հանգամանքից: Այսինքն՝ հանցավոր արդյունքը դուրս է մնում առևտրային կաշառքի հանցակազմի շրջանակներից, այլապես՝ հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ համարվելու դեպքում, այդ մասին ուղղակիորեն նշված կլինի տվյալ արարքը նախատեսող նորմի դիսպոզիցիա-

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՅԱՆՈՒՄՆԵՐ

յում, ինչպես, օրինակ՝ առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից լիազորությունները չարաշահելու դեպքում:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում գույքի նկատմամբ իրավունքի տեսքով տրվող առևտրային կաշառքի տրամադրման (ստացման) պահը՝ նկատի ունենալով, որ որոշ դեպքերում գույքային իրավունքների ծագման, փոփոխման կամ դադարման համար օրենքը սահմանում է պարտադիր պահանջներ: Այսպես, անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքները ծագում, փոփոխվում կամ դադարում են պետական գրանցման պահից: Մինչդեռ, որպես կաշառքի առարկա հանդես եկող գույքային իրավունքները կարող են տրամադրվել նաև փաստացի, առանց իրավաբանական ձևակերպման: Օրինակ՝ անշարժ գույքը տրամադրվում է փաստացի տիրապետմանը և օգտագործմանը՝ առանց սահմանված կարգով համապատասխան պայմանագիր կնքելու: Նկատի ունենալով, որ ՀՀ քաղ. օր-ի տեսակետից նման գործարքն առչկին է և չի առաջացնում իրավական հետևանքներ, ապա նման դեպքերում կաշառքի մոտ այդ գույքի նկատմամբ որևէ իրավունք իրավաբանորեն (de jure) չի ծագում, հետևաբար համապատասխան իրավունքը չի կարող տվյալ անձին իրավական առումով տրամադրված համարվել: Սակայն, նկատի ունենալով, որ օգտվելով կաշառքի կողմից ընձեռած հնարավորություններից, կաշառվողը (կամ այլ անձը) փաստացի ձեռք է բերում որոշակի գույքային օգուտ, հետևաբար կարծում ենք, որ գործարքի կնքման կարգը չպահպանելը չի կարող նշանակություն ունենալ արարքը որակելիս:

Առևտրային կաշառք տալը (ստանալը) կարող է կատարվել նաև քողարկված եղանակներով: Օրինակ՝ գույքը գրավ է դրվում կաշառվողի մոտ՝ որպես գոյություն չունեցող պարտավորության կատարման ապահովում, հետագայում կաշառվողի սեփականությանն անցնելու նպատակով, իբրև ստացված փոխառության գումարի վերաբերյալ տրվում է ստացական, որպեսզի հետագայում տրվելիք կաշառքը դիտվի որպես պարտավորության մարում, կաշառվողի պարտավորությունը դադարեցվում է գոյություն չունեցող հանդիպական պահանջի հաշվանցով, փոխառության պայմանագրի հիման վրա կաշառվողին գումար է տրամադրվում՝ առանց վերադարձնելու մտադրության, կողմերի միջև կնքվում է շինծու

առուվաճառքի պայմանագիր, որի հիման վրա իբրև վաճառվում է (սակայն իրականում՝ անհատույց տրամադրվում) գույք, ծառայությունների մատուցման կամ աշխատանքների կատարման պայմանագրի հիման վրա կատարվում են վճարումներ՝ առանց որևէ աշխատանքներ կատարելու կամ ծառայություններ մատուցելու (կամ այդպիսի ծառայությունները կամ աշխատանքները իրականում կատարվում են առանց հանդիպական հատուցման), կնքվում է գույքի անհատույց օգտագործման պայմանագիր կամ գույքը տրամադրվում է վարձակալության, որի դիմաց վարձավճար չի գանձվում և այլն:

Ինչպես երևում է ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի դիսպոզիցիայի տեքստի շարադրանքից, առևտրային կաշառք տալու և ստանալու օբյեկտիվ կողմը կարող է իրականացվել ոչ միայն անձամբ կաշառատուի կամ կաշառվողի կողմից՝ իրենց անմիջական ֆիզիկական գործողություններով, այլև ուրիշի միջոցով (ըստ տեքստի՝ «միջնորդի միջոցով»): Վերոնշյալից բխում է, որ արարքի որակման համար նշանակություն չունի, թե կաշառքի առարկան հանձնվում կամ այլ կերպ տրամադրվում, առաջարկվում, խոստացվում, պահանջվում կամ ընդունվում է անմիջապես կաշառք տվողի (ստացողի) կամ այլ անձի կողմից: Իհարկե, վերոգրյալը պետք է ընդգրկվի կաշառողի (կաշառվողի) դիտավորությամբ, այսինքն՝ կատարվի վերջիններիս իմացությամբ և համաձայնությամբ: Սակայն, անկախ նրանից, թե ում միջոցով է իրականացվում կաշառք տալու (ստանալու) օբյեկտիվ կողմը, ապա բոլոր դեպքերում տվյալ արարքում շահագրգիռ անձինք են հանդիսանում կաշառք տվողը և ստացողը:

Ընդ որում, գտնում ենք, որ ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի ներկայիս խմբագրությամբ օրենսդրի կողմից օգտագործված «միջնորդի միջոցով» արտահայտությունն այդքան էլ հաջող չէ: Այսպես, անձը, ում միջոցով տրամադրվում է գույքային օգուտը, միշտ չէ, որ հանդես է գալիս միջնորդի դերում: Այդ կապակցությամբ նախ և առաջ պետք է քննարկել «միջնորդ» հասկացության իմաստը: Հիմք ընդունելով, որ առևտրային կաշառքի միջնորդությունը ՀՀ քր. օր-ով նախատեսված չէ որպես ինքնուրույն հանցակազմ, հետևաբար հաշվի առնելով, որ առևտրային կաշառքի հանցակազմն իր օրենսդրական նկարագրությամբ նման է կաշառք ստանալու (311-րդ հոդ.) և կաշառք տալու (312-րդ հոդ.) հանցակազմերի իրավա-

Քրեական իրավունք

բանական-տեխնիկական կառուցվածքին, ապա «միջնորդ» հասկացության իմաստը բացահայտելու նպատակով հարկ է անդրադառնալ կաշառքի միջնորդության համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող ՀՀ քր. օր-ի 313-րդ հոդվածի դրույթներին: Ըստ նշված հոդվածի դիսպոզիցիայի՝ կաշառքի միջնորդությունը նկարագրվում է որպես կաշառք տվողի և կաշառք ստացողի միջև կաշառքի շուրջ համաձայնության գալուն կամ արդեն կայացած համաձայնության իրականացմանը նպաստելը:

Կաշառքի միջնորդության օբյեկտիվ կողմը դրսևորվում է նրանով, որ հանցավորը կաշառք տվողի կամ կաշառք ստացողի նախաձեռնությամբ կաշառքի առարկան վերցնում ու փոխանցում է կաշառք ստացողին, կամ էլ նպաստում է նրանց միջև կաշառքի շուրջ համաձայնության գալուն: Փաստորեն, կաշառքի միջնորդը կապող օղակի դեր է կատարում կաշառք տվողի և կաշառք ստացողի միջև: Որպես կաշառքի միջնորդությանը բնորոշ հատկանիշ շեշտվում է այն, որ կաշառքի միջնորդին չի պատկանում կաշառքի առարկան: Կաշառքի միջնորդն ուղղակի նպաստում է կաշառք տվողի և կաշառք ստացողի միջև կապերի հաստատմանը, կաշառքի առարկայի բնույթի և չափի մեջ համաձայնության գալուն: Կաշառքի միջնորդը, փաստորեն, ներկայացնում է այլ անձի շահերը և հանդես է գալիս ոչ թե իր, այլ այդ անձի անունից՝ Մինչդեռ, նկատի ունենալով առևտրային կաշառքի միջնորդության համար քրեական պատասխանատվություն սահմանող նորմի բացակայությունը, ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածում թվարկված անձանց կաշառման կապակցությամբ կատարվող նմանատիպ գործողությունները պետք է դիտվեն որպես հանցակցություն առևտրային կաշառքին: Ըստ ՀՀ քր. օր-ի 37-րդ հոդվածի՝ հանցակցություն է համարվում երկու կամ ավելի անձանց դիտավորյալ համատեղ մասնակցությունը դիտավորյալ հանցագործությանը: Այսպիսով, հանցակցությունը սուբյեկտիվ կողմից բոլոր դեպքերում ենթադրում է դիտավորություն: Ինչպես իրավացիորեն նշել է Մ. Գրիգորյանը. «Այս սահմանման հստակությունը լիովին բացառում է անզգույշ հանցակցությունը դիտավորյալ կամ անզգույշ հանցագործությանը...»: Չարգացնելով միտքը՝ հեղինակը շեշտել է, որ հանցակցիցների դիտավորության կամային պահի առանձնահատկությունների էությունն այն է, որ բոլոր դեպքերում այն ուղ-

ղակի է*: Վերագրյալ տեսակետը համապատասխանում է քրեական իրավունքի տեսության կողմից համընդհանուր ճանաչում ստացած մոտեցումը, ըստ որի՝ հանցակցությունը հնարավոր է միայն ուղղակի դիտավորությամբ:

Կաշառատու կամ կաշառվող, այսինքն՝ տվյալ հանցագործության բուն կատարող չհանդիսացող այլ անձի միջոցով կամ նրա հաշվին որևէ գույքային օգուտ տրամադրելը ոչ բոլոր դեպքերում կարող է պարունակել կաշառքի միջնորդության (այսինքն՝ առևտրային կաշառքին հանցակցության) հատկանիշներ: Օրինակ՝ որևէ անձի կողմից ծառայողին մատուցվող գույքային բնույթի ծառայությունները կամ կատարվող աշխատանքները կաշառողի կողմից վճարելու դեպքում կաշառքի առարկան՝ ծառայությունների կամ աշխատանքների արդյունքի տեսքով, փաստորեն տրամադրվում է կաշառվողին այլ անձի միջոցով: Նույնը կարելի է ասել այն դեպքերի մասին, երբ կաշառվող ծառայողին՝ նրա վարքագծում շահագրգռված անձի հանձնարարությամբ, հանձնվում են նյութական արժեքներ երրորդ անձի կողմից՝ կաշառատուի նկատմամբ այդ անձի ունեցած պարտավորության մարման հաշվին: Այսպիսով, գույքային օգուտը թեկուզև ձեռք է բերվում այլ անձի գործողությունների արդյունքում, սակայն բոլոր դեպքերում բխում է կաշառատուից (բերված օրինակներում, մասնավորապես, տրամադրվում է նրա հաշվին) և ծառայում կաշառվողի պահանջմունքների բավարարմանը: Նման դեպքերում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կողմից կաշառվողին ծառայություններ մատուցելը (աշխատանքներ կատարելը), ինչպես նաև դրա դիմաց կաշառատուից վճարում կամ այլ հատուցում ընդունելը, ինքնին չի հակասում օրենքի պահանջներին՝ նկատի ունենալով, որ պարտապանի փոխարեն երրորդ անձի կողմից պարտավորության կատարումն ընդունելը, եթե օրենքից, այլ իրավական ակտերից, պարտավորության պայմաններից կամ դրա էությունից չի բխում պարտավորությունն անձամբ կատարելու պարտապանի պարտականությունը, բխում է ՀՀ քաղ. օր-ի 351-րդ հոդվածի դրույթներից: Իրավաչափ են նաև կաշառատուի պարտապան հանդիսացող անձի գործողությունները, մասնավորապես՝ պարտատիրոջ հանձնարարությամբ պարտավորության կատարումն այլ անձի տրամադրելը: Նշված անձինք, տրամադրելով կաշառվողին նյութական բովանդակությամբ որևէ օգուտ

(օրինակ՝ ծառայությունների մատուցման կամ աշխատանքների կատարման արդյունք) դեկավարվում են այլ շարժառիթներով և հետապնդում բողոքովին այլ նպատակներ, քան կաշառատուն կամ կաշառվողը, մասնավորապես՝ իրացնում իրենց օրինական շահերը և գործում օրենքի շրջանակներում: Նրանց գործողությունները չեն կարող գնահատվել որպես միջնորդություն և չեն համընկնում հանցակիցների որևէ տեսակի համար բնորոշ գործառույթներին: Բացի այդ, ի տարբերություն կաշառքի միջնորդության դեպքերի, տվյալ անձինք հանդիսանում են համապատասխան բարիքների սեփականատեր, հանդես են գալիս ոչ թե կաշառատուի կամ կաշառվողի, այլ իրենց անումից՝ ներկայացնելով իրենց շահերը: Այսպիսով, բերված օրինակներում նյութական օգուտներն անմիջապես տրամադրող անձանց վարքագիծն իրավաչափ է՝ ի տարբերություն կաշառողի և կաշառվողի գործողությունների, նկատի ունենալով նրանց մոտ առկա որոշակի գործողությամբ կամ անգործությամբ պայմանավորված կաշառքի առարկան ապօրինաբար տրամադրելու (ստանալու) ուղղակի դիտավորությունը: Բոլոր դեպքերում, երբ առևտրային կաշառք տալու կամ ստանալու օբյեկտիվ կողմն իրականացվում է այլ անձի գործողությունների միջոցով, ապա միևնույն է, դրանից օգտվողը, նյութական օգուտ քաղողը, այսինքն՝ վերջնական հասցեստերը կաշառվողն է, իսկ ակնկալվող արդյունքը՝ կաշառատուի շահերի բավարարումն է: Ինչ վերաբերվում է այլ անձանց, ում միջոցով է դա իրագործվում, ապա վերջիններս տվյալ պայմաններում կաշառքի առարկայից չեն օգտվում և շահագրգռված չեն այն գործողություններում կամ անգործությունում, որի դիմաց տրվում է կաշառքը:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ ինչպես երևում է բերված օրինակներից, հնարավոր է իրավիճակ, երբ երրորդ անձանց իրավաչափ վարքագիծը փաստորեն նպաստում է կաշառատուի և կաշառվողի հանցավոր դիտավորության իրագործմանը, ինչը չի կարելի նույնացնել առևտրային կաշառքի միջնորդության (հանցակցության) հետ: Վերջինս ենթադրում է հանցավոր գործունեություն, հետևաբար բացառվում անձի իրավաչափ վարքագծի դեպքում: Այդ իսկ պատճառաբանությամբ գտնում ենք, որ «միջնորդի միջոցով» բառերը նպատակահարմար է փոխարինել «այլ անձի միջոցով» արտահայտու-

թյամբ, որը կրնոգրկի առևտրային կաշառքի օբյեկտիվ կողմի իրականացմանը այս կամ այն կերպ առնչվող անձանց թե՛ իրավաչափ և թե՛ հանցավոր վարքագիծը:

Արարքը որպես առևտրային կաշառք որակելիս նշանակություն չունի, թե ծառայողի որոշակի վարքագիծը կանխորոշող գույքային օգուտը ձեռք է բերվում անձամբ կաշառվողի, թե մեկ այլ անձի կողմից, ում շահերը այս կամ այն պատճառով նշանակություն ունեն կաշառվողի համար՝ նկատի ունենալով, որ ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասի դիսպոզիցիայում՝ ներկայիս խմբագրությամբ, ուղղակիորեն շեշտվում է «նրանց կամ այլ անձի համար» կաշառքի առարկան տալու կամ ստանալու հանգամանքը: Այսպես, հնարավոր է այնպիսի իրավիճակ, երբ կաշառքի առարկան նախատեսվի ոչ թե կաշառվող ծառայողի, այլ մեկ ուրիշի (օրինակ՝ նրա մերձավորի կամ այլ անձի) սեփականությանը կամ օգուտգործմանը հանձնվելու կամ այլ իրավունքով տրամադրվելու, այսինքն՝ անմիջապես տվյալ անձի պահանջումները բավարարելու համար, որպիսի պարագաներում կաշառվողն անձամբ իր համար որևէ գույքային օգուտ ձեռք չի բերում (ոչ եկամուտ կամ այլ առավելություն ստանում, ոչ էլ՝ ազատվում գույքային պարտավորությունից կամ այլ ծախսից): Օրինակ՝ ծառայողին կաշառելու նպատակով կարող է իրականացվել նրա ազգականի կամ մտերմի մեկնումը բուժումը մասնավոր բժշկական հաստատությունում, անհատույց վերանորոգվել նրա ընկերոջ ավտոմեքենան կամ բնակարանը, նշված անձանց նյութական արժեքներ նվիրվել կամ ոչ համարժեք վճարի դիմաց հանձնվել, դրամական միջոցներ տրամադրվել, մարվել երրորդ անձանց հանդեպ նրանց ունեցած պարտավորությունները և այլն: Բոլոր դեպքերում, հանցակազմի առկայության համար անհրաժեշտ է, որ նման գործողությունները կատարվեն կաշառվող ծառայողի համաձայնությամբ և վերջինիս կողմից այլ անձին այդպիսի օգուտներ տրամադրելու իրական նպատակի գիտակցմամբ՝ տվյալ ծառայողի որոշակի վարքագծի դիմաց: Կաշառվողի համաձայնությունը տվյալ պարագաներում, կարծում ենք, կարող է արտահայտվել ոչ միայն ուղղակիորեն այդ մասին հայտնելով, այլև կաշառատուի գործողությունների դեմ չառարկելով: Նման դեպքերում՝ նույնիսկ անձամբ իր համար որևէ գույքային օգուտ չստանալով, կաշառվող ծառայողը շահագրգռված է այլ

Քրեական իրավունք

անձի կողմից համապատասխան բարիք ձեռք բերելու մեջ և դրանով պայմանավորված՝ կատարում կամ պարտավորվում է կատարել կամ չկատարել որոշակի գործողություն:

Ընդ որում, երրորդ անձին գույքային օգուտի տրամադրմամբ գուգորդված կաշառման դեպքերում համապատասխան արժեքները կարող են հանձնվել կաշառվողին՝ նրա կողմից այն անձին փոխանցելու նպատակով, ում համար դրանք նախատեսված են, կամ էլ տրամադրվել անմիջապես տվյալ անձին՝ առանց կաշառվողի ֆիզիկական միջամտության: Այդ վերջին դեպքը, կարծում ենք, անտեսվել է օրենսդրի կողմից՝ նկատի ունենալով, որ այն ոչ ամբողջությամբ է համապատասխանում օրենքում նկարագրված՝ կաշառատուի կամ կաշառվողի կողմից «այլ անձի համար» կաշառք տալու կամ ստանալու իրավիճակին, քանի որ վերոգրյալը տառացի մեկնաբանությամբ ենթադրում է, որ որոշակի բարիքները՝ թեկուզև նախատեսված են երրորդ անձի համար, սակայն տրվում են հենց կաշառվող ծառայողին և ստացվում հենց նրա կողմից: Այդ կապակցությամբ գտնում ենք, որ որոշակիություն մտցնելու համար նպատակահարմար կլինեք օրենսդրորեն ամրագրել նաև առևտրային կաշառք տալու և ստանալու այնպիսի դրսևորումները, երբ կաշառքի առարկան անմիջապես տրվում է այլ անձի և անմիջապես ստացվում վերջինիս կողմից: Մասնավորապես, լրացնել չ՛չ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայի շարադրանքը՝ «այլ անձի համար» արտահայտությունից հետո տվյալ հոդվածի 1-ին մասում ավելացնելով «կամ նրանց համաձայնությամբ այլ անձին», իսկ 3-րդ մասում՝ «կամ նրանց համաձայնությամբ այլ անձի կողմից» բառերը:

Առևտրային կաշառք տալու արդյունքում կաշառվողի ակնկալվող վարքագիծը կարող է ուղղված լինել բավարարելու ոչ միայն անձամբ կաշառատուի, այլև ուրիշ անձի շահերը: Որպես այդպիսի անձ կարող է հանդես գալ ցանկացած ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, ում շահերի, պահանջմունքների ապահովման մեջ կաշառատուն ունի որոշակի շահագրգռվածություն: Այդպիսի շահագրգռվածությունը կարող է հիմնված լինել տարբեր հանգամանքների վրա՝ տվյալ անձի հետ կաշառատուի ազգակցական, այլ անձնական կամ պարտավորական հարաբերությունների, վերջինից որևէ օգուտ կամ որոշակի վարքագիծ ակնկալելու, այդ անձի կողմից գործադր-

վող սպառնալիքի ազդեցության տակ և այլն: Սակայն բոլոր դեպքերում, կաշառատուն, ի տարբերություն միջնորդի (հանցակցի), հանդես է գալիս իր անունից և իր կողմից տրվող կաշառքի առարկան նույնպես բխում է իրենից, անկախ այն հանգամանքներից, թե դա ուղղված է անձամբ իր, թե մեկ այլ անձի շահերի բավարարմանը, և կաշառքի տրամադրումն իրականացնում է անձամբ կաշառատուի, թե այլ անձի միջոցով:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ վեճերի տեղիք է տալիս կաշառքով պայմանավորված գործողությունների (անգործության) և կաշառվողի զբաղեցրած դիրքի միջև առկա կապի հարցը, որին տարբեր հեղինակների կողմից տրվում է ոչ միանշանակ լուծում: Նշված հարցի վերաբերյալ ձևավորվել է երկու հիմնական տեսակետ, որոնցից մեկի կողմնակիցները ելնում էին նրանից, որ ծառայողական դիրքի օգտագործման ոլորտը պետք է որոշվի անձի ծառայողական իրավասությանը, իրեն վերապահված իրավունքների, լիազորությունների և նրա վրա դրված պարտականությունների շրջանակով⁹: Այլ քրեագետներ «ծառայողական դիրք» հասկացությանը ավելի լայն իմաստ են հաղորդում և գտնում, որ այդպիսի գործողությունները կարող են նաև դուրս գալ տվյալ սուբյեկտի լիազորությունների սահմաններից՝ նկատի ունենալով կազմակերպությունում զբաղեցրած պաշտոնի հեղինակության օգտագործումը, անձի ծառայողական կապերն այլ պաշտոնյաների հետ, իր զբաղեցրած պաշտոնից բխող հնարավորությունները¹⁰: Այդ երկրորդ մոտեցումը, որը, մեր համոզմամբ, նախընտրելի է առաջինի համեմատ՝ հիմք ընդունելով, որ ծառայողական դիրքի հասկացությունը միայն կաշառվողի ծառայողական իրավասության շրջանակում ընդգրկված՝ իրեն անմիջականորեն վերապահված լիազորություններով սահմանափակելն անհիմն նեղացնում է համապատասխան արարքի համար պատասխանատվություն սահմանող նորմի կիրառման ոլորտը, իր արտացոլումն է գտել չ՛չ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի սկզբնական խմբագրությունում: Այսպես, վերոհիշյալ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերում կաշառքի դիմաց կատարվող կամ չկատարվող գործողությունները նկարագրվում էին որպես «այդ անձանց գրաված դիրքի հետ կապված» որը, գտնում ենք, հիմնավոր էր: Մինչդեռ, հետագայում չ՛չ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածը փոփոխելիս, օրենսդրի կողմից այդ հարցին տրվել է, մեր կարծիքով,

անհաջող և անտրամաբանական լուծում: Վերոհիշյալ նորմի 2007թ-ի հունվարի 10-ից գործող խմբագրությամբ օրենսդիրը հրաժարվել է տվյալ ձևակերպումից՝ օրենքի տեքստից հանելով կաշառվողի գործողությունների՝ նրա գրաված դիրքի հետ կապված լինելու վերաբերյալ նշումը: Ներկայիս խմբագրությամբ օրենքը չի պարունակում կաշառք տվողի կամ նրա ներկայացրած անձի օգտին կատարվող կամ չկատարվող գործողությունների որևէ նկարագրություն և որևէ կերպ չի հստակեցնում դրանց բնույթը: Կարծում ենք, որ դա օրենսդրի բացթողումն է, քանի որ նման անորոշ ձևակերպումը թույլ է տալիս մեկնաբանել օրենքի պահանջները տարբեր կերպ, որը չի նպաստում նշված նորմի իմաստի միատեսակ ըմբռնմանը և այն կիրառելիս կարող է տարաձայնություններ առաջացնել: Այսպես, օրենքի նշված դրույթների տառացի մեկնաբանությունից բխում է, որ առևտրային կաշառքի հանցակազմն առկա է ոչ միայն այն դեպքերում, երբ որոշակի գույքային օգուտն ապօրինաբար տրվում է համապատասխան սուբյեկտին կամ ստացվում վերջինիս կողմից՝ տվյալ անձի գրաված դիրքից բխող գործողություններ կատարելու կամ չկատարելու համար, այլև ցանկացած, այդ թվում՝ նրա զբաղեցրած պաշտոնի կամ իրականացվող գործունեության հետ ընդհանրապես կապ չունեցող գործողությունների (անգործության) համար: Այդ դեպքում եթե մի պահ ենթադրվի, որ անձին տրամադրվող նյութական օգուտը կարող է նպատակ հետապնդել նրան հակելու իր ծառայողական դիրքի կամ իրականացվող մասնագիտական գործունեության ոլորտի հետ որևէ կերպով չառնչվող վարքագծի, ապա պարզ չէ հատուկ սուբյեկտ նախատեսելու անհրաժեշտությունը, ինչը տվյալ պարագաներում ամբողջությամբ

իմաստագրվում է: Այսպես, եթե կաշառքի դիմաց կատարվող գործողությունները կամ անգործությունը կարող են առնչություն չունենալ անձի ծառայողական (մասնագիտական) գործունեության հետ, ապա այդպիսի արարքի սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ ցանկացած անձ՝ անկախ զբաղեցրած պաշտոնից կամ իրականացվող գործունեության բնույթից: Բացի այդ, տրամաբանական հարց է առաջանում, թե ինչպիսի հասարակական հարաբերությունների դեմ են ուսնվածում նման արարքները և դրանց հետևանքով որքանով է վնաս պատճառվում ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածում նշված կազմակերպությունների շահերին: Նկատի ունենալով, որ առևտրային կաշառքի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմը սահմանելու նպատակն է քրեաիրավական պաշտպանության տակ դնել համապատասխան կազմակերպությունների և ինստիտուտների գործունեության բնագավառում ծավալվող հասարակական հարաբերությունները, ապա տվյալ նորմի կիրառման ոլորտը չարդարացված ընդլայնելու պայմաններում անհասկանալի է, թե ո՞ր օբյեկտի պաշտպանությանն այն պետք է ուղղված լինի: Այդ տեսակետից նախընտրելի է առևտրային կաշառքով պայմանավորված գործողությունների բնույթը հստակեցնող ՀՀ քր. օր-ի 200-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայի նախկին խմբագրությունը՝ նշված մասով:

Այսպիսով, վերոգրյալի հիման վրա գտնում ենք, որ առևտրային կաշառքի հանցակազմը նախատեսող նորմի արդյունավետ կիրառման համար նպատակահարմար կլինեն ներկայացվող առաջարկներին համապատասխան հստակեցնել դրա օբյեկտիվ կողմի օրենսդրական նկարագրությունը՝ հաշվի առնելով արարքի բոլոր հնարավոր դրսևորումները:

1. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Расширенный уголовно-правовой анализ. Под общ. ред. В. В. Мозякова. М., Экзамен, 2002, с. 465.
 2. Яни П. С. Экономические и служебные преступления. М., 1997, с. 120-121.
 3. Уголовный кодекс РФ. С комм. Б. В. Волженкина и предметно-постатейным указателем. СПб, 1996, с. 215.
 4. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս:
 5. Հայաստանի Հանրապետության քրեական

իրավունք: Հատուկ մաս: էջ 773
 7. **Գրիգորյան Մ.** Քրեական իրավունք: «Հրագրան» հրատարակչություն, Երևան, 2001, էջ 380:
 8. **Գրիգորյան Մ.**, նույն տեղում, էջ 385:
 9. **Трайнин А.Н.** Должностные и хозяйственные преступления. М., 1938, с. 47-48.
 10. **Здравомыслов Б.В.** Должностные преступления. Понятие и квалификация. М., 1975, с. 130-132. **Утевский Б.С.** Общее учение о должностных преступлениях. М., 1948, с. 327-328.

Վահե ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու*

ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԻ ՍԽԱԼ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԸ ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳՈՎ ԲԵԿԱՆԵԼՈՒ ՀԻՄՔ

ՀՀ ՔԳՕ 227-րդ հոդվածի համաձայն՝ նյութական իրավունքի նորմերը համարվում են խախտված կամ սխալ կիրառված, եթե դատարանը չի կիրառել այն օրենքը կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը կամ իրավական այլ ակտը, որը պետք է կիրառել, կիրառել է այն օրենքը կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիրը կամ իրավական այլ ակտը, որը չպետք է կիրառել, սխալ է մեկնաբանել դրանք:

Ինչպես տեսնում ենք, ՔԳՕ 227-րդ հոդվածով դատական ակտի բեկանման հիմք հանդիսացող նյութական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումն օրենսդիրը պայմանավորել է միայն օրենքի, միջազգային պայմանագրի կամ այլ իրավական ակտի նորմերով, իսկ ՔԳՕ 10-րդ հոդվածով սահմանվել է, որ դատարանը վեճերը լուծում է ՀՀ Սահմանադրության, օրենքների և դրանց համապատասխան ընդունված այլ իրավական ակտերի հիման վրա (մաս 1): Եթե ՀՀ միջազգային պայմանագրով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքով կամ այլ իրավական ակտերով, ապա կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը (ՔԳՕ 10-րդ հոդված, մաս 2): Վիճելի իրավահարաբերությունը կարգավորող օրենքի կամ այլ իրավական ակտի բացակայության դեպքում դատարանը կիրառում է նույնանման հարաբերություններ կարգավորող օրենքի նորմերը (օրենքի անալոգիա): Նման նորմերի բացակայության դեպքում դատարանը վեճը լուծում է՝ ելնելով իրավունքի սկզբունքներից (իրավունքի անալոգիա): Հետևում է, որ ՔԳՕ վերոնշյալ հոդվածը սահմանում է դատարանի կողմից կիրառման ենթակա իրավական ակտերը, որոնք կարող են վճռով դրվել վիճելի նյութական իրավահարաբերության կարգավոր-

ման, իսկ հատուկ վարույթի գործերով՝ պահանջը բավարարելու կամ մերժելու հարցը որոշելու հիմքում: Սակայն ՔԳՕ 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանն իրավունք ունի կիրառել նաև գործարար շրջանառության սովորույթները:

ՀՀ քաղ. օր. 7-րդ և 9-րդ հոդվածների բովանդակությունից բխում է, որ քաղաքացիական իրավական հարաբերությունների կարգավորման աղբյուր են ոչ միայն իրավական ակտերը, այլ նաև գործարար շրջանառության սովորույթները՝ ձեռնարկատիրական գործունեության որևէ բնագավառում ձևավորված և լայնորեն կիրառվող օրենսդրությամբ չնախատեսված վարքագծի կանոնը, անկախ դրա՝ որևէ փաստաթղթում ամրագրման հանգամանքից (Քաղ. օր. 7-րդ հոդված, մաս 1), որոնք ենթակա են կիրառման բոլոր այն դեպքերում, երբ վիճելի իրավահարաբերություններն ուղղակիորեն կարգավորված չեն օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ (Քաղ. օր. 9-րդ հոդված, մաս 1): Ավելին, ՀՀ քաղ. օր. 9-րդ հոդվածի 1-ին մասն օրենքի անալոգիայի կիրառումը պայմանավորում է ինչպես քաղաքացիաիրավական հարաբերություններն օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ կարգավորված չլինելու հանգամանքով, այլև այդ հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի գործարար շրջանառության սովորույթների բացակայությամբ:

Հարկ է նշել նաև, որ եթե ՔԳՕ 10-րդ հոդվածը դատարանին իրավունք է վերապահել կիրառել գործարար շրջանառության սովորույթները, ապա ՀՀ քաղ. օր. մի շարք հոդվածներ ուղղակի ցուցումներ են պարունակում քաղաքացիաիրավական հարաբերությունները սովորույթներով կարգավորելու մասին (347-րդ, 353-րդ հոդվածներ և այլն): Այսպես, ՀՀ քաղ. օր. 347-րդ հոդվածի համա-

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

ձայն՝ պարտավորությունները պետք է կատարվեն պարտավորության պայմաններին, օրենքին և այլ իրավական ակտի պահանջներին համապատասխան, իսկ նման պահանջների ու պայմանագրի բացակայության դեպքում՝ գործարար շրջանառության սովորույթներին համապատասխան: Կամ նույն օրենսգրքի 353-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ պարտավորությունների վաղաժամկետ կատարումը՝ կապված դրանց կողմերի ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման հետ, թույլատրվում է միայն այն դեպքերում, երբ պարտավորությունը ժամկետից շուտ կատարելու հնարավորությունը նախատեսված է օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ պարտավորության պայմաններով կամ բխում է գործարար շրջանառության սովորույթներից կամ պարտավորության էությունից:

Հետևում է, որ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտ կայացնելու համար որոշիչ նշանակություն ունի ինչպես *օրենքի, միջազգային պայմանագրի կամ այլ իրավական ակտի, այլև գործարար շրջանառության սովորույթի* ճիշտ կիրառումը: Այսինքն, գործարար շրջանառության սովորույթի խախտումը կամ սխալ կիրառումը ևս կարող է հանգեցնել գործի սխալ լուծման:

Գտնում ենք, որ ԲԳՕ 227-րդ հոդվածով նախատեսված իրավակարգավորումը թերի է, և հոդվածում տեղ գտած «իրավական այլ ակտը» ձևակերպմանը պետք է ավելացնել «կամ գործարար շրջանառության սովորույթը» արտահայտությունը, կամ էլ հոդվածում օգտագործել «իրավական նորմ» բառակապակցությունը, որը հավասարապես վերաբերում է օրենքով, միջազգային պայմանագրով, իրավական այլ ակտով կամ գործարար շրջանառության սովորույթներով նախատեսված կանոնների խախտման կամ սխալ կիրառման դեպքերին:

Կարող ենք ասել, որ առաջին ատյանի դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտն օրինական է, եթե կայացվել է օրենքով սահմանված դատավարական կարգով, վիճելի իրավահարաբերության նկատմամբ կիրառելի նյութական իրավունքի նորմերին, այդ թվում՝ գործարար շրջանառության սովորույթներին համապատասխան, կամ հիմնված է օրենքի կամ իրավունքի անալոգիայի վրա:

Նյութական իրավունքի նորմերի խախտումներն իրավաբանական գրականության մեջ լայն քննարկումների են արժանացել: Լ.Ֆ. Լեսնիցկայան նշում է, որ նյութական իրավունքի նորմի խախտումը չի կարող հակադրվել օրենքի սխալ կիրառման հետ, քանի որ գործի լուծման ընթացքում դատարանի կողմից նյութական իրավունքի նորմերի խախտումը միշտ էլ դրսևորվում է դրանց սխալ կիրառման ձևով: Մ.Ա. Գուրվիչի կարծիքով օրենքի խախտումը և սխալ կիրառումը, այդ թվում՝ դրա սխալ մեկնաբանումը չի կարելի դիտարկել կողք կողքի կամ հավասար պայմաններում, քանի որ օրենքի սխալ կիրառումն օրենքի խախտման դրսևորումներից մեկն է²: Ընդ որում, Մ.Ա. Գուրվիչը նշում է, որ բոլոր դեպքերում օրենքի սխալ մեկնաբանումն օրենքի խախտման պատճառ է հանդիսանում և վկայում է այն մասին, որ դատարանը սխալ է ընկալել օրենքի բովանդակությունն ու խնդիրները, իսկ կիրառման ոչ ենթակա օրենքի կիրառումը կիրառման ենթակա օրենքը չկիրառելու հակադարձ կողմն է: Կամ ըստ Վ.Լ. Բասչենկոյի՝ օրենքը խախտվում է, եթե դատարանը չի կիրառում նյութական իրավահարաբերության նկատմամբ կիրառելի օրենքը՝ փոխարենը սխալ օրենք կիրառում, կամ եթե դատարանը գործում է օրենքի պատվիրանին հակառակ, կամ եթե դատարանը, սխալ մեկնաբանելով օրենքը, աղճատում է դրա բովանդակությունը:

Հաշվի առնելով վերագրյալը՝ կարող ենք փաստել, որ նյութական իրավունքի խախտումն առկա է բոլոր այն դեպքերում, երբ դատարանը չի կիրառել այն նորմը, որը պետք է կիրառել կամ կիրառել է այն իրավական նորմը, որը չպետք է կիրառել կամ սխալ է մեկնաբանել իրավական նորմը:

Կիրառման ենթակա իրավական նորմի չկիրառումն առկա է այն դեպքերում, երբ դատարանը վճռի հիմքում չի դրել տվյալ վիճելի իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավական նորմը (նորմերը), իր վճռում չի հենվել դրա (դրանց) վրա և գործը լուծել է դրան (դրանց) հակառակ³: Այսինքն, դատարանը վճռում չի հենվում վիճելի նյութական իրավահարաբերության նկատմամբ կիրառելի նորմի վրա⁴:

Կիրառման ոչ ենթակա իրավական նորմի կիրառումն առկա է, եթե դատարանը

Քաղաքացիական դատավարութիւն

սխալ է որակել կողմերի իրական իրավահարաբերությունները և վեճը լուծել է այլ իրավահարաբերություն կարգավորող իրավական նորմի հիման վրա, ինչը հանգեցրել է կողմերի իրավունքները և պարտականությունները, ինչպես նաև կողմերի պատասխանատվությունը սխալ որոշելուն: Օրինակ՝ կողմերի պայմանագրային քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների նկատմամբ դատարանը կիրառել է աշխատանքային իրավունքի նորմերը, որի արդյունքում կապալառուի իրավունքները և պարտականությունները որոշվել է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի նորմերով, կապալառուի վարձատրության հարցը լուծել է ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 178-179-րդ հոդվածների կանոններով⁵:

Կիրառման ոչ ենթակա իրավական նորմի կիրառումն առկա է նաև այն դեպքերում, երբ դատարանը կիրառել է ուժը կորցրած, Սահմանադրական դատարանի կողմից հակասահմանադրական ճանաչված կամ վարչական դատարանի կողմից օրենքին հակասելու հիմքով անվավեր ճանաչված իրավական ակտ: Մ.Պ. Մեղրյանն իրավացիորեն նշում է, որ քննարկվող արատի մասին կարելի է խոսել նաև այն դեպքերում, երբ դատարանը կիրառման ենթակա իրավաբանական ավելի բարձր ուժ ունեցող ակտի փոխարեն կիրառել է դրա համեմատ ստորադաս և իրավահարաբերությունն այլ կերպ կարգավորող իրավական ակտ կամ կիրառման ենթակա իրավական ակտի փոխարեն՝ գործարար շրջանառության սովորույթ, գործարար շրջանառության սովորույթների կիրառման փոխարեն վեճը լուծել է օրենքի կամ իրավունքի անալոգիայի կիրառմամբ⁶: Նշված տեսակետն արդարացված է այն առումով, որ ԶԴՕ 10-րդ հոդվածի 3-րդ մասի և Զադ. օր. 9-րդ հոդվածի բովանդակությունից բխում է, որ վեճը լուծելիս դատարանը կարող է կիրառել օրենքի անալոգիա այն դեպքերում, երբ վիճելի իրավահարաբերություններն ուղղակիորեն կարգավորված չեն օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ կողմերի համաձայնությամբ, ինչպես նաև բացակայում է դրանց նկատմամբ կիրառելի գործարար շրջանառության սովորույթը:

Բացի այդ, Լ.Ֆ. Լեսնիցկայան նշում է, որ կիրառման ոչ ենթակա իրավունքի նորմի կիրառման մասին կարելի խոսել այն դեպքե-

րում, երբ կողմերի միջև վիճելի իրավահարաբերությունը կարգավորվում է իրավունքի մի շարք նորմերով, և դատարանը կիրառել է դրանցից մեկը՝ անտեսելով կիրառման ենթակա մյուս նորմերը, կամ դատարանն ընդհանրապես չի ղեկավարվել նյութական իրավունքի նորմերով, կողմի վրա դնելով օրենքով չնախատեսված պարտականություն, ինչպես նաև երբ դատարանը խախտել է ժամանակի և տարածության մեջ օրենքի գործողության սահմանները⁷:

Իրավակիրառ պրակտիկայում բարդ է հարաբերակցությունն որոշակի հիպոթեզ (օրինակ՝ ծանր գույքային դրություն, համատեղ բնակվելու անհնարինություն) կամ դիսպոզիցիա և սանկցիա (հաշվի առնելով տուժողին պատճառված ֆիզիկական և բարոյական տանջանքները, ղեկավարվելով ողջամտությամբ և արդարությամբ) պարունակող նորմերի կիրառումը, որոնց իրացումը պայմանավորված է դատական հայեցողությամբ և դատավարագիտության մեջ կոչվում են դիսկրեցիոն նորմեր⁸:

Հարկ է նշել, որ վերաքննիչ ատյանի կողմից առաջին ատյանի դատարանում դատական հայեցողության շրջանակներում վիճելի նյութական իրավահարաբերությունների նկատմամբ կիրառված դիսկրեցիոն նորմերի խախտումների գնահատումը լրացուցիչ բարդությունների հետ է կապված: Ընդ որում, իրավաբանական գրականությունում տեսակետ է արտահայտվել առ այն, որ պետք է սահմանափակել վերադաս դատական ատյանների միջամտությունը դատական հայեցողության շրջանակներում առաջին ատյանի դատարանի կողմից կայացված նյութաիրավական բնույթի հարցերի լուծմանը, քանի որ օրենքի շրջանակներում դատարանի դիսկրեցիոն լիազորությունների իրացումը և դատական հայեցողության շրջանակներում կայացված որոշումներն այդ հիմքով անօրինական համարվել չեն կարող, և վերաքննիչ դատարանը վճռի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը ստուգելու փոխարեն կիրականացնի վեճն ըստ էության լուծելու գործառույթ⁹:

Գտնում ենք, որ նշված տեսակետի հետ համաձայնվել չի կարելի, քանի որ դատական հայեցողությունը ևս իրավունքի նորմի կիրառման ձև է, և այս առումով Ա. Բարակն իրավացիորեն նշում է, որ հայեցողությունն

Քաղաքացիական դատավարութուն

իրավագոր սուբյեկտին տրված լիազորություն է՝ ընտրելու երկու կամ ավելի այլընտրանքներից (վարքագծից) որևէ մեկը, երբ դրանցից յուրաքանչյուրն օրինական է: Ընդ որում, դատական հայեցողությունը երբեք բացարձակ բնույթ չի կարող կրել, քանի որ իրավունքում գոյություն ունեն չափորոշիչներ և սահմանափակումներ, որոնք պայմանավորում են դատարանի կողմից թույլատրելի վարքագծի ընտրությունը (ընթացակարգային կամ պրոցեսուալ սահմանափակումներ՝ արդարությունը¹⁰), և փաստարկները, որոնք հիմք են որոշում կայացնելու համար (նյութական սահմանափակումներ՝ ողջամտությունը)¹¹: Այս առումով հատկանշական է նաև Վ.Պ. Գրիբանովի կարծիքը, որի համաձայն՝ կիրառման սահմանը ցանկացած սուբյեկտիվ իրավունքի՝ օրենքով սահմանված անբակտելի հատկություն է, քանզի այդպիսի սահմանների բացակայության դեպքում իրավունքը վերածվում է կամայականության, ուստի, դատական հայեցողությունը ևս սահմանափակված է օրենքով, որի շրջանակներից առաջին ատյանի դատարանը դուրս գալ չի կարող¹²: Հարկ է նշել, որ ԱՄՆ-ում դատական ակտի բեկանման հիմքերի շարքում առանձնացնում են նաև դատարանի կողմից հայեցողության իրավունքի չարաշահումը, որը խոչընդոտել է արդարադատության կամ արդար դատաքննության իրավունքի իրականացմանը¹³:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, որոշելով իրավունքների պաշտպանության և պետության դիսկրեցիոն կամ հայեցողական լիազորությունների իրականացմանը միջամտության սահմանները, նշել է, որ պայմանավորվող պետություններն անհրաժեշտ միջամտության առկայությունը և սահմանները որոշելիս օժտված են հայեցողության որոշակի ազատությամբ, որը սակայն պետք է անխզելիորեն պայմանավորված լինի եվրոպական հսկողությամբ՝ միաժամանակ ներառելով օրենքների և անկախ դատարանների կողմից կայացված իրավակիրառ ակտերի նկատմամբ հսկողությունը: Եվրոպական դատարանի խնդիրն է պարզել, թե ազգային իրավունքի մակարդակում դատական հայեցողության դրսևորումն արդարացված է, թե ոչ, և որքանով է այն համապատասխանում մարդու իրավունքների գերակայության սկզբունքին¹⁴:

Վերոգրյալի հիման վրա կարող ենք փաստել, որ վերաքննիչ ատյանի դատարանն իրավասու է ստուգել նաև դատական հայեցողության շրջանակներում կայացված՝ առաջին ատյանի դատարանի ակտերի օրինականությունը, որոշել, թե դատական հայեցողությունը՝ որպես իրավակիրառ գործունեության յուրահատուկ տեսակ, որքանով է համապատասխանում անձի դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքի տարրերին, և նման հայեցողության դրսևորումն ինչ ազդեցություն է ունեցել գործի ելքի վրա:

Հայեցողական լիազորություն է նախատեսում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 300-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, որի համաձայն՝ եթե կողմերից մեկը լրիվ կամ մասնակի կատարել է նոտարական վավերացում պահանջող գործարքը, իսկ մյուս կողմը խուսափում է գործարքի նոտարական վավերացումից, դատարանն իրավունք ունի գործարքը կատարած կողմի պահանջով այն վավեր ճանաչել: Այդ դեպքում գործարքի հետագա նոտարական վավերացում չի պահանջվում: Վերաքննիչ դատարանը, քննելով ԵԿԳ-1360/02/09 քաղաքացիական գործով Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի վճռի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը, բեկանել էր դատական ակտն այն հիմնավորմամբ, որ դատարանը ճիշտ չի կիրառել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 300-րդ հոդվածի 2-րդ մասով իրեն վերապահված հայեցողական լիազորությունը: Ընդ որում, վերաքննիչ դատարանն իր որոշումը հիմնավորել էր նաև այն փաստարկով, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու իր սահմանադրական լիազորությունն իրականացնելիս, սահմանել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 300-րդ հոդվածի 2-րդ մասը կիրառելու համար պարտադիր է, որպեսզի գործարքը նախ՝ չհակասի օրենքին, ապա գործարքի պայմանները պետք է համապատասխանեն նոտարական վավերացում պահանջող գործարքի պահանջներին¹⁵:

Նյութական իրավունքի նորմերի սխալ կիրառումը, անկախ դատական հայեցողության շրջանակներում իրականացվելու հանգամանքից, կարող է ազդել գործի ելքի վրա և հանգեցնել դրա սխալ լուծման: Ընդ որում,

Քաղաքացիական դատավարութիւն

հայրենական օրենքը նյութական իրավունքի նորմի խախտման կամ սխալ կիրառման հիմքով դատական ակտի բեկանումը պայմանավորում է բացառապես գործի սխալ լուծման հանգամանքով: Կիրառման ենթակա իրավական նորմի չկիրառումն առավել հաճախ պրակտիկայում կապված է լինում կիրառման ոչ ենթակա իրավական նորմի կիրառման հետ¹⁶:

Վերոգրյալը մեզ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ քաղաքացիական դատավարությունում նյութական իրավունքի նորմերի խախտման դրսևորումները փոխադարձաբար կապված են միմյանց հետ, իսկ վերաքննիչ դատարանն էլ յուրաքանչյուր դեպքում պետք է ստուգի առաջին ատյանի դատարանի իրավակիրառ գործունեության իրավաչափությունը, նյութական իրավունքի նորմերի սխալ կիրառման հետևանքների վերացմանն ուղղված իրավական ներգործության միջոցներ կիրառի:

Քաղաքացիական դատավարությունում գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտերի կայացումն առավելապես պայմանավորված է նյութական իրավունքի նորմերի իրավաչափ կիրառման հանգամանքով: Վիճելի իրավահարաբերությունները կարգավորող նորմերի ընտրությունն ու կիրառումը դատարանի իրավակիրառ գործունեության

տարր են հանդիսանում, որի իրավաչափությունը ենթակա է ստուգման վերաքննիչ դատական ատյանի կողմից: Հոդվածը նվիրված է ՀՀ ՔԳՕ նյութական իրավունքի նորմերի սխալ կիրառման դրսևորումների, գործի ելքի վրա դրանց ազդեցության և դատավարական հետևանքների ուսումնասիրությանը: Արդյունքում պարզվել է, որ ՀՀ ՔԳՕ 227-րդ հոդվածով նախատեսված իրավակարգավորումը թերի է, քանի որ այն հաշվի չի առել դատարանի կողմից գործարար շրջանառության սովորույթների կիրառման հնարավորությունը, և առաջարկվել է հոդվածում տեղ գտած «իրավական այլ ակտը» ձևակերպմանն ավելացնել «կամ գործարար շրջանառության սովորույթը» արտահայտությունը, կամ էլ հոդվածում օգտագործել «իրավական նորմ» բառակապակցությունը, որը հավասարապես վերաբերում է օրենքով, միջազգային պայմանագրով, իրավական այլ ակտով կամ գործարար շրջանառության սովորույթներով նախատեսված կանոնների խախտման կամ սխալ կիրառման դեպքերին: Բացի այդ, հոդվածը եզրահանգումներ է պարունակում նաև դատական հայեցողության շրջանակներում առաջին ատյանի դատարանի իրավակիրառ գործունեության իրավաչափության ստուգման հիմնախնդիրների վերաբերյալ:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱՎԱՐ
ԻՆՅԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

78

1. *Лесницкая Л.Ф.* Пересмотр решения суда в кассационном порядке. М., 1974, с. 161.
2. *Гурвич М.А.* Решение советского суда в исковом производстве. М., 1955/ *Гурвич.М.А.* Избранные труды. Т. I. Краснодар, 2006, с. 377-379.
3. *Մարյան Ս.Գ.* Առաջին ատյանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը: Երևանի պետ. համալսարան: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 81-82:
4. Այսպես, ՀՀ քաղ. օր. 626-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, եթե վարձակալն իր միջոցների հաշվին և վարձատուի համաձայնությամբ կատարել է վարձակալած գույքից անբաժանելի բարելավումներ՝ առանց դրան վնաս պատճառելու, պայմանագիրը դադարելուց հետո վարձակալն իրավունք ունի հատուցում ստանալ այդ բարելավումների արժեքի չափով, եթե այլ բան նախատեսված չէ վարձակալության պայմանագրով, սակայն դատարանը մերժել է վարձակալի պահանջը՝ պատճառաբանելով որ վերջինս հատուցման իրավունք չունի, քանի որ օրենքի ուժով վերոնշյալ բարելավումները վերջինիս սեփականությունն են կամ դատարանը մերժել է վարձակալած գույքի հիմնական վերանորոգման ծախսերը վարձատուից բռնագածելու վերաբերյալ վարձակալի պահանջը՝ չկիրառելով ՀՀ քաղ. օր. 618-րդ հոդվածի դրույթները:
5. Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սերաստիա վարչական շրջանի ընդհանուր իրավասության դատարանի ԵՔԳ-1008/02/08 28.10.09 թվականի վճիռ:
6. *Մարյան Ս.Գ.*, նշված աշխատ., էջ 83:
7. *Лесницкая Л.Ф.*, там же, с. 165-167.
8. *Комиссаров К.И.* Судебное усмотрение в гражданском процессе/Советское государство и право. 1969, N4, с. 55.
9. *Алискеров М.А.* Кассационное производство по гражданским делам: вопросы теории и практики. М., 2005, с. 140.
10. Մեր կարծիքով արդարությունը ներառում է նաև գործի քննության և իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությունը, քանի որ թեկուզև գործի ճիշտ քննության և լուծման դեպքում, իրավունքի պաշտպանության անարդյունավետությունը (օրինակ՝ վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը մասնակիորեն բեկանելու և փոփոխելու փոխարեն ամբողջությամբ բեկանում է դատական ակտը և գործն ուղարկում է նոր քննության) կհանգեցնի արդարության խախտման:
11. *Барак А.* Судейское усмотрение. М., 1999, с. 20-39.
12. *Грибанов В.П.* Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М., 1992, с. 11.
13. *Davis K.C.* Discretionary Justice: A Preliminary Inquiry/ Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 1969, p. 33.
14. *Микеле де Сальвиа* Прецеденты Европейского Суда по правам человека. СПб., 2004, с. 48.
15. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշում 26.01.2007թ., քաղաքացիական գործ թիվ 3-28:
16. Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. Под. Ред. М.С. Шакарян. М., “Кодекс”, 2003, с. 585.

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԻՄ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՔԱՂԱՔԱՃՅԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԿԱՅԱՃՎԱԾ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱԿ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչման, ինչպես նաև կատարման ենթակա են քաղաքացիական գործերով կայացված այն օտարերկրյա դատական ակտերը, որոնք կայացվել են օտարերկրյա պետությունների՝ այդ պետությունների օրենսդրության հիման վրա ձևավորված և գործող դատական մարմինների կողմից, դատավարության ձևի և եղանակների պահպանմամբ արդարադատություն իրականացնելու արդյունքում, մտել են օրինական ուժի մեջ և ենթակա են կատարման այն պետությունում, որտեղ կայացվել են:

Օտարերկրյա պետությունների դատարանների՝ վերոնշյալ չափանիշներին բավարարող դատական ակտերը կարող են ճանաչվել և կատարվել ՀՀ-ում: Սակայն հարց է ծագում՝ արդյո՞ք օտարերկրյա դատարանների՝ նշված չափանիշներին համապատասխանող բոլոր դատական ակտերը կարող են ճանաչվել ՀՀ-ում: Փորձենք պարզել, թե դատական որ ակտերն են ճանաչվում և կատարվում ՀՀ-ում՝ նշված չափանիշներին համապատասխանելու դեպքում: Դրանք առաջին հերթին քաղաքացիական գործն ըստ էության լուծող ակտերն են՝ վճիռները: Ընդ որում, որևէ նշանակություն չունի դատարանի վճռով լուծվել է կողմերի միջև առկա նյութաիրավական վեճ (հայցային վարույթների գործերով), թե պարզապես սահմանվել է անձի որոշակի իրական վիճակ կամ հաստատվել է որևէ իրավաբանական փաստ (հատուկ վարույթների գործերով): Գործը լուծող դատական ակտերի ճանաչման համար կարևոր նշանակություն ունի դատական ակտի՝ գործն ըստ էության լուծելու հանգամանքը: Այսինքն՝ գործի միայն իրավաբանական ճակատագիրը որոշող ակտերը ՀՀ-ում ճանաչվել չեն կարող: Այսպես, օրինակ, եթե օտարերկրյա պետության վերաբնիչ ատյանը, քննելով առաջին ատյանի վճիռը դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը, կայացնում է դատական ակտ՝ առաջին ատյանի դատարանի կայացրած վճիռը բեկանելու և այն նոր քննության ուղարկելու մասին,

մնան ակտով լուծվում է միայն գործի իրավաբանական ճակատագիրը, նյութաիրավական վեճը մնում է չլուծված, ավելին՝ ստորադաս դատարանի վճռով անվիճելի դարձած իրավահարաբերությունը կրկին դառնում է վիճելի: Տվյալ դեպքում, կարծում ենք, մնան ակտերի՝ ՀՀ-ում ճանաչման և կատարման մասին խոսելի ավելորդ է, դրանք ճանաչելու որևէ իմաստ չկա. օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչման նպատակն այն է, որ այդ ակտը ճանաչող պետությունում ձեռք է բերում նույնպիսի իրավաբանական ուժ, ինչպիսին ունեն տվյալ պետության դատարանների դատական ակտերը, առաջացնում, փոփոխում կամ դադարեցնում է որոշակի իրավահարաբերություններ, կարգավորում են վիճելի նյութական իրավահարաբերություններ, մինչդեռ գործի միայն իրավաբանական ճակատագիրը որոշող դատական ակտերը չեն կարող որևէ իրավահարաբերություն առաջացնել, փոփոխել կամ դադարեցնել ճանաչող պետությունում:

Այսպիսով, ՀՀ-ում կարող են ճանաչվել և կատարվել միայն գործն ըստ էության լուծող՝ կողմերի համար նյութական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանող, նրանց միջև առկա վեճերը լուծող կամ անձանց համար որոշակի իրավական վիճակ սահմանող, նրանց օրինական շահերը պաշտպանող, որոշակի իրավաբանական փաստեր հաստատող դատական ակտերը:

ՀՀ-ում ճանաչման ենթակա, գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ վճիռներ, որոշումներ, որոնք պահանջում են միայն ճանաչում և վճիռներ, որոշումներ, որոնք բացի ճանաչումից, անհրաժեշտ է նաև կատարել: Վճիռների հիմնական մասը, որոնք ճանաչվում են ՀՀ-ում, պահանջում են նաև կատարում: Սակայն այնպիսի վճիռները, որոնք կապված են անձի իրավական վիճակի հետ (անձին անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչելը, անձի հայրությունը ճանաչելը և այլն), ինչպես նաև անձանց ամուսնա-

ԴԵՍՏԻՆԱԿԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանութուն

Քաղաքացիական դատավարութիւն

լուծութեան վերաբերյալ վճիռները կատարում չեն պահանջում, որպէսզի դրանք գործեն իրենց ողջ ուժով, բավարար է, որպէսզի դրանք միայն ճանաչվեն: Ինչպէս նշում է ռուս ականավոր գիտնական Տ. Մ. Յաբլոչկովը, նման ակտերը հարկադիր կատարման, այսինքն՝ պետական մարմինների միջամտության կարիք չունեն: Դրանք ընդունման պահից գործում են ողջ ազդեցությամբ՝ տալով անձին համապատասխան կոչում կամ կարգավիճակ:¹ Անունալուծութեան մասին վճիռն ունենում է այն ազդեցությունը, որ անունությունը չեղյալ է համարվում բոլոր երկրներում: Անձի խելագարությունը, հոգեկան խանգարումը հաստատող վճիռը, նրան տալիս է անհրաժեշտության կարգավիճակ և հետևում է վերջինիս, ուր էլ, որ նա գնա:² Ի տարբերություն ՀՀ ԲԴՕ-ի, որտեղ որևէ խոսք չկա կատարում չպահանջող վճիռների և դրանց ճանաչման առանձնահատկությունների մասին՝ Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը մանրամասնորեն անդրադառնում է նման ակտերի ճանաչմանը: Մասնավորապէս՝ ՌԴ ԲԴՕ 413-րդ հոդվածի 1-ին կետում նշվում է, որ օտարերկրյա դատարանների՝ հարկադիր կատարում չպահանջող որոշումները ճանաչվում են առանց որևէ հետագա վարույթի, եթե շահագրգիռ անձանց կողմից այդ կապակցությամբ չի ներկայացվում առարկություն: Իսկ նույն օրենսգրքի 415-րդ հոդվածը սպառիչ կերպով թվարկում է գործերի այն տեսակները, որոնց դեպքում պահանջվում է օտարերկրյա դատարանների որոշումների միայն ճանաչում՝ առանց կատարման անհրաժեշտության: Այդպիսի գործեր են որոշումն ընդունած դատարանի պետության քաղաքացու կարգավիճակի, ամուսնության անվավեության կամ անունալուծութեան վերաբերյալ գործերը և ՌԴ ֆեդերատիվ օրենքով նախատեսված այլ դեպքերի հետ կապված գործերը: Նշված հոդվածը նախատեսում է, որ թվարկված գործերով օտարերկրյա դատարանի որոշումը ՌԴ տարածքում ձեռք է բերում իրավաբանական ուժ՝ առանց ռուսական դատարանի կողմից հավելյալ ճանաչման:³ Սակայն, եթե շահագրգիռ անձի կողմից ներկայացվի առարկություն նման որոշման ճանաչման հետ կապված, առարկություն ներկայացնողի գտնվելու վայրի դատարանում կսկսվի դատական գործընթաց, որը կընթանա ՌԴ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված դատաբանության ընդհանուր կանոններին համապատասխան:⁴ Նշված առարկությունները կարող են ներկայացվել մեկ ամսվա ընթացքում այն բանից հետո, երբ շահագրգիռ անձին հայտնի է դարձել օտարերկրյա դատարանի վճիռն ընդունման մասին (ՌԴ ԲԴՕ 413-րդ հոդված երկրորդ կետ):

Ինչպէս արդեն նշվեց, ՀՀ ԲԴՕ-ն ընդհանրա-

պէս չի անդրադառնում կատարում չպահանջող ակտերի ճանաչման խնդրին, որն, իհարկէ, բնավ չի ենթադրում, որ նման ակտերը ՀՀ-ում ճանաչման ենթակա չեն: Անտրամաբանական կլիներ, որ ՀՀ-ում ճանաչվեին միայն կատարման ենթակա ակտերը: Սա պարզապէս օտարերկրյա ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտի՝ ՀՀ ԲԴՕ կողմից մակերեսային կարգավորման հետևանք է: Այնուամենայնիվ, ԲԴՕ 2476-րդ հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ միայն արբիտրաժային տրիբունալի վճիռներն ու որոշումներն են, որ նաև պետք է կատարում պահանջեն՝ ՀՀ-ում ճանաչվելու համար: ԲԴՕ-ում նման պահանջ չկա օտարերկրյա պետությունների դատարանների քաղաքացիական գործերով կայացրած վճիռների ճանաչման համար, ինչը թերևս ենթադրում է, որ ՀՀ-ում ենթակա են ճանաչման նաև միայն ճանաչում պահանջող օտարերկրյա դատական ակտերը: Այն, որ օտարերկրյա դատարանների՝ կատարում չպահանջող ակտերը կարող են ճանաչվել ՀՀ-ում, պայացվում է Քաղաքացիական, ընտանեկան և քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավական հարաբերությունների մասին Մինսկի 1993 և Քիշնևի 2002 թվականների կոնվենցիաներով, որոնց համապատասխանաբար 52-րդ և 55-րդ հոդվածներն անդրադառնում են կատարում չպահանջող որոշումների ճանաչմանը: Այսպէս, Քիշնևի կոնվենցիայի 55-րդ հոդվածում նշվում է, որ Պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրի արդարատուության հիմնարկների կողմից կայացված և օրինական ուժի մեջ մտած որոշումները, որոնք իրենց բնույթով կատարում չեն պահանջում, մյուս Պայմանավորվող կողմերի տարածքներում ճանաչվում են առանց հետագա վարույթի՝ պայմանով, եթե. ա) հայցվող Պայմանավորվող կողմի արդարատուության հիմնարկները այդ գործով ավելի վաղ որոշում չեն կայացրել, որն օրինական ուժի մեջ է մտել. բ) գործը, սույն Կոնվենցիայի համաձայն, իսկ դրանով չնախատեսված դեպքերում՝ այն Պայմանավորվող կողմի օրենսդրությամբ, որի տարածքում որոշումը պետք է ճանաչվի, չի պատկանում այդ Պայմանավորվող կողմի արդարատուության հիմնարկների բացառիկ իրավասությանը: Իսկ նույն հոդվածի երկրորդ կետում նշվում է, որ առաջին կետի դրույթները վերաբերում են նաև ինամակալության և հոգաբարձության վերաբերյալ որոշումներին և անունալուծութեան վերաբերյալ որոշումներին, որոնք կայացվել են այն հիմնարկների կողմից, որոնք իրավասու են այն Պայմանավորվող կողմի օրենսդրության համաձայն, որի տարածքում որոշումը կայացվել է:

Ինչ վերաբերում է ներպետական օրենսդրությանը, սպա կարելի է առանձնացնել ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքը, որտեղ խոսվում է օտարերկրյա

պետություններում կատարված ամուսնալուծությունների ճանաչման մասին: Այսպես, ՀՀ ԸՕ 145-րդ հոդվածի 2-րդ կետում նշվում է. «ՀՀ քաղաքացիների միջև կամ ՀՀ քաղաքացիների և օտարերկրյա քաղաքացիների կամ քաղաքացիություն չունեցող անձանց միջև ամուսնալուծությունը, որը կատարվել է ՀՀ տարածքից դուրս՝ պահպանելով այն պետության օրենսդրությունը, որի տարածքում դրանք կնքվել են, ՀՀ-ում վավեր են հյուպատոսական օրինականացման առկայության դեպքում»: Նույն հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն. «Օտարերկրյա քաղաքացիների միջև ամուսնալուծությունը, որը կատարվել է ՀՀ տարածքից դուրս՝ պահպանելով այն պետության օրենսդրությունը, որի տարածքում դրանք կնքվել են, ՀՀ-ում վավեր են հյուպատոսական օրինականացման առկայության դեպքում»: Ինչպես կարելի է նկատել նշված նորմի ու Սինսկի և Քիչնևի կոնվենցիաների համապատասխանաբար 52-րդ և 55-րդ հոդվածների միջև առկա է հակասություն, քանի որ Կոնվենցիաների հոդվածները կատարում չպահանջող դատական ակտերի (այդ թվում՝ ամուսնալուծության վերաբերյալ) Պայմանավորվող կողմերում ճանաչելու որևէ ընթացակարգ չեն պահանջում, այսինքն՝ մի Պայմանավորվող պետության դատարանի կողմից կայացված մասնակց կայացման պահից մյուս պետություններում ունի ներպետական վճիռներին հավասար իրավաբանական ուժ, եթե առկա չեն Կոնվենցիաների նույն հոդվածներով նախատեսված բացառությունները, իսկ ԸՕ համապատասխան հոդվածը ամուսնալուծությունների ճանաչման համար պահանջում է հյուպատոսական վավերացում: Նշված հակասությունը, իհարկե, պետք է լուծվի հօգուտ Կոնվենցիաների. այդ Կոնվենցիաները ստորագրող պետությունների դատական մարմինների ամուսնալուծության վճիռները պետք է ճանաչվեն առանց որևէ հյուպատոսական վավերացման, իսկ ԸՕ հոդվածը պետք է կիրառվի այն պետությունների դատական ակտերի նկատմամբ, որոնք չեն մասնակցում վերոնշյալ կոնվենցիաներին և որոնց հետ կնքված միջազգային պայմանագրերում չկա մասնակց պետության կողմից:

Այսպիսով, չնայած ՀՀ ՔԴՕ-ում համապատասխան հոդվածի բացակայությանը՝ օտարերկրյա պետությունների դատարանների կատարում չպահանջող դատական ակտերը կարող են ճանաչվել ՀՀ-ում: Նման ակտերը նույնպես պետք է համապատասխանեն մեր կողմից արդեն թվարկված չափանիշներին, բացառությամբ իհարկե կատարելիության հատկանիշի:

Պետք է նաև նշել, որ ոչ բոլոր դեպքերում են վերը թվարկված գործերով (անձի կարգավիճակի, ամուսնալուծության) վճիռները միայն ճանաչում

պահանջում: Այսպես, հայրության ճանաչման մասին վճիռը կարող է նաև պահանջել կատարում, մասնավորապես՝ ՔԿԱԳ մարմիններում գրանցում:

Խոսելով վեճն ըստ էության լուծող վճիռների մասին՝ պետք է նշել, որ ՀՀ-ում կարող են ճանաչվել և կատարվել ինչպես այն ակտերը, որոնցով հայցվորի հայցը բավարարվել է, այնպես էլ նրանք, որոնցով հայցը մերժվել է: Տվյալ դեպքում մերժման վերաբերյալ վճիռը, ՀՀ դատարանների կողմից ընդունված դատական ակտերի նման, կարող է հանդիսանալ դատավարական արգելք և խոչընդոտել նույն կողմերի միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով ՀՀ դատարաններում դատական գործընթաց սկսելը (res judicata): Իհարկե, որպեսզի ճանաչվող դատական ակտը կարողանա հանդես գալ որպես խոչընդոտ նոր դատական վարույթի համար նույնական հայցով, անհրաժեշտ է, որպեսզի այն կայացված լինի իրավասու դատական մարմնի կողմից, լինի վերջնական, դատավարության ընթացքում պահպանված լինի արդար դատաբնության սկզբունքը, այսինքն՝ մերժման մասին ակտն էլ պետք է համապատասխանի այն չափանիշներին, որոնց մասին արդեն իսկ խոսել ենք վերևում: Բացի վերոնշյալ չափանիշներից, հայցի մերժման մասին վճիռը կարող է հանդիսանալ խոչընդոտ միայն նույնական հայցի ներկայացման համար. պետք է համընկնեն հայցի առարկան, կողմերը և հիմքը: Բացի այդ, հայցի մերժումը պետք է տեղի ունեցած լինի դատական գործն ըստ էության քննելու արդյունքում: Եթե հայցը մերժվել է ոչ թե վեճն ըստ էության լուծելու, այլ դատավարական հիմքերով, օրինակ՝ հայցն իր վարույթ ընդունված դատարանի իրավասության բացակայության հիմքով գործը կարող է կրկին վերանայվել:՝ Այդպիսի դատական ակտերի ճանաչումն, իհարկե, անտրամաբանական է:

Հայցի մերժման վերաբերյալ վճիռները կարող են ճանաչվել նաև այն դեպքերում, երբ հայցվորը՝ որպես պարտված կողմ, պետք է կրի դատական ծախսերը: Նման դեպքերում այդպիսի ակտերը կպահանջեն նաև կատարում:

Հայցի մերժման վերաբերյալ վճիռների ճանաչման մասին խոսելուց հետո, կարծում ենք, ճիշտ կլինի անդրադառնալ նաև այնպիսի ակտերի ճանաչման խնդրին, որոնցով գործի վարույթը կարճվում է՝ առանց վեճն ըստ էության լուծելու: Նման դեպքերում կատարման մասին խոսք գնալ չի կարող. խոսքը վերաբերում է միայն ճանաչմանը, որը կրկին կխոչընդոտի նույն անձանց միջև, նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքով դատական գործընթացի հարուցմանը: Ռուսական գրականության մեջ կարծիք է հայտնվում, որ մասնակտերը ճանաչման ենթակա չեն: Մասնավորապես,

Քաղաքացիական դատավարութիւն

ռուս գիտնական Ռ. Վ. Չայցևը, խոսելով նման ակտերի ճանաչման թույլտվության մասին, նշում է, որ նման ակտերը ճանաչման և կատարման ենթակա չեն, քանի որ քիչ ընդհանրություն ունեն դատական որոշումների հետ, իսկ նույնական հայց ներկայացնելու համար որպէս դատական խոչընդոտ հանդես գալ չեն կարող, քանի որ գործի վարույթի կարճման դեպքում գործն ըստ էության չի լուծվում: Որպէս հիմնավորում՝ հեղինակը օրինակ է բերում գործի վարույթի կարճումը հայցվորի՝ հայցից հրաժարվելու հիմքով, ով համապատասխան հայտարարություն է արել այն մասին, որ համապատասխան միջազգային պայմանագրի բացակայության պատճառով ընդունվելիք դատական ակտը չի կարող ճանաչվել և կատարվել այն պետությունում, որտեղ նման կատարումը պահանջվում է: Որպէս ամփոփում հեղինակը նշում է, որ վեճն ըստ էության չլուծող, դատական գործի վարույթը կարճելու վերաբերյալ դատական ակտերը, ճանաչման ենթակա չեն:⁶ Փորձենք շիւսմանայնվել հեղինակի այս կարծիքի հետ, քանի որ, գտնում ենք, որ գործի վարույթի կարճման վերաբերյալ դատական ակտերը, այնուամենայնիվ, երբեմն կարող են ճանաչվել հայցվող պետությունում և հենց այն հիմքով, որ կարող են հանդես գալ դատական խոչընդոտ միևնույն հիմքով նույն անձանց միջև դատական գործընթաց սկսելու համար (res judicata): Կարծում ենք, որ արդարացված կլինի այն մտտեցումը, որ երբ գործի վարույթը կարճելու վերաբերյալ դատական ակտը հանդիսանում է արգելք այն կայացնող պետությունում, միևնույն անձանց միջև, միևնույն հիմքերով և նույն առարկայի մասին նոր դատական վարույթ հարուցելու համար, ապա տվյալ ակտերը կարող են ճանաչվել նաև հայցվող պետությունում և հանդիսանալ նույնախիսի արգելք նաև այդ պետությունում նման գործընթաց սկսելու համար: Իսկ այն փաստը, որ բազմաթիվ պետությունների իրավական համակարգերում (օրինակ՝ այլընտրանքային ընդդատության գործերով) կլինեն դեպքեր, երբ գործի վարույթի կարճումը կարող է հանդես գալ որպէս իրավական խոչընդոտ նույն առարկայի մասին և միևնույն հիմքերով նույն անձանց միջև դատական գործընթաց սկսելու համար, կասկածից վեր է: Այսպէս, ՌԴ ՔԴՕ 220-րդ հոդվածը տալիս է դատական գործի կարճման հիմքերը, իսկ 221-րդ հոդվածում նշվում է, որ գործի վարույթը կարճվում է դատարանի որոշմամբ, որում նշվում է, որ ի թույլատրվում նույն հիմքերով, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն անձանց միջև վեճի վերաբերյալ կրկին դիմել դատարան: Այդպէս է նաև ՀՀ ՔԴՕ-ում. 109-րդ հոդվածում տրվում են գործի կարճման հիմքերը, իսկ 110-րդ հոդվածի երրորդ կետում նշվում է, որ գործի վարույթի կարճման դեպքում նույն անձանց միջև, նույն առարկա-

յի մասին և միևնույն հիմքերով վեճի վերաբերյալ չի թույլատրվում կրկին դիմել դատարան, բացառությամբ այն դեպքի, երբ հայցվորը հայցից հրաժարվել է դատաքննության նախապատրաստական փուլում: Այսպիսով, եթե այն պետության օրենսդրությամբ, որտեղ կայացվել է դատական գործը կարճելու վերաբերյալ ակտը, նման ակտը համարվում է խոչընդոտ նոր դատական վարույթ սկսելու համար միևնույն հիմքերով, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն անձանց միջև, ապա նման ակտերը կարող են ճանաչվել նաև հայցվող պետությունում և հանդես գալ նույնախիսի խոչընդոտի դերում, եթե, իհարկե, տվյալ հիմքով գործը կարճելը, ճանաչող պետության օրենսդրությամբ նույնպէս հանդիսանում է խոչընդոտ նույն հիմքերով, նույն առարկայի վերաբերյալ և նույն անձանց միջև գործ ընկելու համար:

Բազմաթիվ երկրների օրենսդրություններում կարճման հիմքերից մեկն էլ կողմերի միջև կնքված և դատարանների կողմից հաստատված հաշտության համաձայնություններն են: Սակայն եթե այլ հիմքերով կարճման վերաբերյալ վճիռների ճանաչման և կատարման մասին որևէ դրույթ չկա ՀՀ երկկողմ և բազմակողմ պայմանագրերում, ապա հաշտության համաձայնությունների մասին ուղղակիորեն խոսվում է ինչպէս 1993թ. Միսկի և 2002թ. Քիչնի, այնպէս էլ ՀՀ կողմից կնքված բազմաթիվ երկկողմ պայմանագրերում: Մասնավորապէս Քիչնի կոնվենցիայի 54-րդ հոդվածում նշվում է, որ Պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրը Կոնվենցիայով նախատեսված պայմաններով ճանաչում և կատարում է մյուս Պայմանավորվող կողմերի տարածքներում կայացված քաղաքացիական և ընտանեկան գործերով Պայմանավորվող կողմերի արդարադատության հիմնարկների որոշումները, ներառյալ՝ այդպիսի գործերով դատարանի կողմից հաստատված հաշտության համաձայնությունները ... (54-րդ հոդված «ա» կետ): Հաշտության համաձայնությունների մասին խոսք չկա ՀՀ ՔԴՕ-ում, ինչը, սակայն, չի բացառում դրանց ճանաչումը և կատարումը: Այն հանգամանքը, որ հաշտության համաձայնությունները տարբերվում են դատարանի վճիռներից, և դրանց հիմքում ընկած է կողմերի կամարտահայտությունը, չի նշանակում, որ դրանք չպետք է ճանաչվեն և կատարվեն: Ի վերջո, հաշտության համաձայնություններում, ինչպէս վճիռներում, հաստատվում են վիճող կողմերի իրավունքներն ու պարտականությունները, այդ համաձայնությունները հաստատվում են դատարանի կողմից և վերջապէս, անհրաժեշտության դեպքում ենթակա են հարկադիր կատարման սկզբնական պետության հարկադիր կատարման մարմինների կողմից: Այս դեպքում պետք է համաձայնել Ռ. Վ. Չայցևի այն կարծիքի հետ,

ըստ որի՝ ճիշտ չի լինի առավելությունը տալ կողմերի այն իրավունքներին և պարտականություններին, որոնք սահմանում են դատարանի ինքնուրույն որոշման մեջ, այն իրավունքների և պարտականությունների համեմատ, որոնք ամրագրվում և հաստատվում են դատարանի կողմից կողմերի փոխադարձ համաձայնության առկայության դեպքում, որոնք աջակցում են դատարանին հաշտության համաձայնություն կնքելու միջոցով:⁷

Այսպիսով, օտարերկրյա պետությունների դատարանների կողմից հաստատված հաշտության համաձայնությունները ՀՀ-ում ենթակա են ճանաչման և կատարման, նույն կարգով և նույն սկզբունքներով, ինչ դատարանների կողմից կայացված վճիռները: Ընդ որում, կարծում ենք՝ որևէ նշանակություն չունի այդ համաձայնությունները կայացվել են դատաբանության փուլում, թե հարկադիր կատարման փուլում. միակ անհրաժեշտ պայմանը այն է, որ նույնիսկ եթե հաշտության համաձայնությունը կնքվել է դատական ակտի հարկադիր կատարման փուլում, ապա այն պետք է հարկադիր կատարողի կողմից ներկայացված լինի դատարան և հաստատված լինի դատարանի կողմից:

Վեճն ըստ էության լուծող դատական ակտերի մի տեսակն էլ, որոնց ճանաչման և կատարման հետ կապված կարող են առաջանալ խնդիրներ, օտարերկրյա պետություններում լայն կիրառում գտած պարզեցված վարույթի արդյունքում արձակվող դատական հրամաններն են: Չնայած ՀՀ դատական մարմինների կողմից դատական հրամաններ չեն արձակվում, սակայն դրանք իրենց բնույթով և կայացման եղանակով շատ նման են ՀՀ դատարանների կողմից արձակվող վճարման կարգադրություններին: Վերջիններս արձակվում են հայցալիմ վարույթից էապես տարբերվող վճարման կարգադրություն արձակելու վարույթի արդյունքում, որն իրենից ներկայացնում է խախտված սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության պարզեցված ընթացակարգ:⁸ Գատական հրամանի և վճարման կարգադրության տարբերությունը, թերևս, այն է, որ ՀՀ ԲԴՕ-ով նախատեսված վճարման կարգադրությունը թույլատրելի չէ պարտապահից շարժական գույք վերցնելու պահանջներով. այն թույլատրելի է միայն իրենց բնույթով որոշակի հրամանական պահանջներով, ինչով էլ պայմանավորված է այդ վարույթի արդյունքում կայացվող դատական ակտի «վճարման կարգադրություն» անվանումը:⁹

Գրականության մեջ արտահայտվում է կարծիք, որ օտարերկրյա դատարանների դատական հրամանները չեն կարող ճանաչվել այլ պետություններում այն պատճառով, որ դրանք կայացվում են պարզեցված ընթացակարգով, ինչի հետևանքով չունեն դատական որոշման ուժ:¹⁰

Նման դիրքորոշման հիմքում, թերևս, ընկած է այն հանգամանքը, որ պարզեցված վարույթի արդյունքում արձակված դատական հրամանը, ինչպես և մեզ մոտ կիրառվող վճարման կարգադրության վարույթի արդյունքում արձակված վճարման կարգադրությունը, դատարանների կողմից արձակվում է առանց վեճն ըստ էության քննելու, կողմերը չեն հրավիրվում դատական նիստին բացատրություն տալու համար: Այսինքն՝ չի պահպանվում օտարերկրյա դատարանների ճանաչման ենթակա ակտերին ներկայացվող, մեր կողմից վերևում թվարկված չափանիշներից՝ դատական ակտը քաղաքացիական դատավարության հանրաճանաչ սկզբունքներին համապատասխան անցկացված դատաբանության արդյունքում ընդունված լինելու պահանջը: Մենք համաձայն չենք նման դիրքորոշման հետ և կարծում ենք, որ դատական հրամաններն էլ կարող են ճանաչվել և կատարվել ՀՀ-ում: Ծիշտ է, դրանք կայացվում են առանց կողմերի՝ դատաբանության մասնակցության, սակայն սկզբունքորեն կողմերը գրկված չեն այդ հրամանի դեմ առարկություն ներկայացնելու հնարավորությունից, որն անմիջապես հանգեցնում է այդ հրամանի վերացմանը: Եվ միայն համապատասխան ժամկետում առարկություն չներկայացնելու դեպքում է հրամանը մտնում օրինական ուժի մեջ, ստանում վճիռ ուժ և ենթակա լինում հարկադիր կատարման: Այսինքն՝ հաշվի առնելով վերը բերված ընթացակարգը՝ կարելի է փաստել, որ պարզեցված կամ կարգադրության վարույթի արդյունքում ընդունված դատական ակտերը համապատասխանում են ճանաչման ենթակա ակտերին ներկայացվող պահանջներին. դրանք արձակվում են դատարանի կողմից, պատասխանողը գրկված չէ իր առարկությունը ներկայացնելու հնարավորությունից, պատասխանողի կողմից առարկություն չներկայացնելու դեպքում մտնում են օրինական ուժի մեջ և ենթակա են լինում հարկադիր կատարման այն պետությունում, որտեղ կայացվել են: Եվ եթե ՀՀ դատարանների կողմից նման եղանակով արձակված վճարման կարգադրությունները պատասխանողի կողմից առարկություն չներկայացնելու դեպքում ձեռք են բերում օրինական ուժ և կարող են կատարվել ԳԱՀԿ մարմինների կողմից, ապա կարծում ենք՝ որևէ հիմք չկա չճանաչելու օտարերկրյա պետությունների դատարանների կողմից նման վարույթի արդյունքում արձակված հրամանները, դրանց չտալ օրինական ուժ և չթույլատրել հարկադիր կատարման: Այսպիսով, կարծում ենք, որ որևէ իրավական խոչընդոտ պարզեցված վարույթի արդյունքում ընդունված դատական ակտերը, մասնավորապես՝ դատական հրամանները ՀՀ-ում ճանաչելու և կատարելու համար չկա: Գրականության մեջ արտահայտվում է տեսա-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

կետ, որ նման ակտերի ճանաչումը պետք է ուղղակիորեն նախատեսվի պետությունների օրենսդրություններում, բացի այդ, նման ակտերը ինչպես ընդունվում են պարզեցված կարգով, այնպես էլ դրանց ճանաչումը պետք է տեղի ունենա պարզեցված կարգով:¹¹

ՀՀ իրավական օգնության մասին միջազգային երկկողմ պայմանագրերում նախատեսվում է նաև քրեական գործերով դատավճիռների, որոշումների ճանաչում և կատարում՝ հասցված վնասի հատուցման մասով: Նման ակտերի ճանաչում նաև նախատեսում են Սինսկի և Քիշնևի կոնվենցիաները: Բացի հատուցված վնասի մասով քրեական գործերով դատավճիռների ճանաչումից, Քիշնևի կոնվենցիայի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «բ» կետը նախատեսում է նաև տուգանքների բռնագանձման և բռնագրավման վերաբերյալ քրեական գործերով դատարանների դատավճիռների, որոշումների ճանաչում: Սակայն Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիային վերաբերող իր վերապահումներում նշում է, որ իրեն իրավունք է վերապահում կատարել նշված կետով նախատեսված բռնագրավման վերաբերյալ քրեական գործերով Պայմանավորվող կողմերի դատարանների դատավճիռները (որոշումները), եթե բռնագրավումը կիրառվել է այնպիսի հանցագործության համար, որի կատարման դեպքում Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով բռնագրավում կիրառելու հնարավորություն է նախատեսում:

Ինչպես արդեն նշել ենք վերևում, ՀՀ-ում ճանաչման և կատարման են ենթակա օտարերկրյա պետությունների դատարանների վեճն ըստ էության լուծող վճիռները: Հարց է ծագում՝ արդյո՞ք ՀՀ-ում կարող են ճանաչվել և կատարվել նաև վեճն ըստ էության չլուծող՝ միջանկյալ, տվյալ դեպքում՝ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ դատական ակտերը: Խնդիրն այն է, որ նման ակտերը չեն բավարարում ճանաչման ենթակա դատական ակտերին ներկայացվող, մեր կողմից թվարկված չափանիշներից՝ վերջնական լինելու պահանջը: Ընդհակառակը, հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելու մասին որոշումները բնութագրվում են իրենց ժամանակավոր բնույթով և սկզբնական պետության դատարանի կողմից դրանք վերացնելու հնարավորությամբ:

Հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին որոշումների ճանաչման թույլատրելիության մասին ինչպես ՀՀ ՔԳՕ-ն, այնպես էլ ՀՀ միջազգային երկկողմ պայմանագրերը լուծում են: Հետաքրքիր է, որ Սինսկի կոնվենցիան և նման ակտերի ճանաչման մասին դրույթ չի նախատեսում, իսկ Քիշնևի կոնվենցիան, որը հանդիսանում է Սինսկի կոնվենցիայի, այսպես ասած, «ըրացված տարբերակը», իր 54-րդ հոդվածի երրորդ կետում նախատեսում է

Պայմանավորվող պետությունների՝ հայցի ապահովման նպատակով գույքը, ներառյալ՝ բանկային հաշիվներում առկա դրամական միջոցները, կալանքի տակ դնելու վերաբերյալ դատարանների որոշումների ճանաչման հնարավորությունը: Այսինքն՝ Կոնվենցիան վավերացնող պետությունների դատարանների կողմից հայցի ապահովում կիրառելու մասին որոշումները ՀՀ-ում ենթակա են ճանաչման և կատարման: Հավչի առնելով վերոնշյալը՝ հարցը կարելի համարել լուծված այն առումով, որ ՀՀ-ում նման ակտերի ճանաչումը և կատարումը սկզբունքորեն հնարավոր է:

Անդրադառնալով եվրոպական երկրներում հայցի ապահովման մասին որոշումների ճանաչման փորձին՝ պետք է նշել, որ չնայած նման ակտերը մտնում են Բրյուսելյան և Լուզանյան կոնվենցիաների և 44/2001 կանոնակարգի կարգավորման շրջանակների մեջ, որոնք հենց կարգավորում են օտարերկրյա դատարանների դատական ակտերի ճանաչման և կատարման ինստիտուտը ԵՄ անդամ պետություններում, սակայն խնդիրն այն է, որ հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելու մասին միջնորդությունները հիմնականում քննվում են և դրանցով որոշումները կայացվում են անհապաղ և առանց մյուս կողմին տվյալ դատական նիստի մասին ծանուցելու: Այսինքն՝ նման ակտերը կայացնելիս չի պահպանվում արդար դատաքննության և կողմերի մրցակցության սկզբունքը: Այդ իսկ պատճառով Եվրոպական դատարանը (խոսքը վերաբերում է Եվրոպական միության դատարանին) իր՝ Դենիլաուլերն ընդդեմ ԵՄ ԷՆ ՍԻ Կուշե Ֆոդեյի գործով վճռում նշում է, որ կանխարգելիչ կամ պաշտպանիչ միջոցներ կիրառելու մասին դատական որոշումները չեն կարող ճանաչվել և կատարվել, եթե դրանք կայացվել են առանց պատասխանողին դատարան ներկայանալու հնարավորություն տալու:¹² Ինչպես իրավագիտքեն նկատում է ռուս իրավագետ Կոնևը, նշված որոշմամբ դատարանը գրկել է շահագրգիռ կողմին հույսը դնել նման ակտերի հանկարծակի կամ անհապաղ կայացման անհրաժեշտության վրա. նա ունենում է երկրնորանք կամ դիմել 44/2001 կանոնակարգի շրջանակներում ապահովման միջոցներ կիրառելու պահանջով, որն իր հերթին կպահանջի պատասխանողին ծանուցել նշված հարցի քննարկման համար հրավիրվող նիստի մասին, կամ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու համար դիմել այն պետության դատարան, որտեղ պետք է կիրառվի տվյալ ապահովման միջոցը:¹³

Վերլուծելով Քիշնևի կոնվենցիան՝ կարելի է հետևություն անել, որ Կոնվենցիայում ևս առկա է պահանջ, որ հայցի ապահովման վերաբերյալ դատական որոշումները կարող են ճանաչվել միայն, եթե պատասխանողը ծանուցված է եղել տվյալ

դատական նիստի ժամանակի և վայրի մասին: Նման եզրակացության համար հիմք է ծառայում Կոնվենցիայի 59-րդ հոդվածը, որի երրորդ կետը նախատեսում է որոշումների կատարումը մերժելու հնարավորություն, եթե պատասխանողին պատշաճ ձևով և ժամանակին չի հանձնվել դատարան ներկայանալու ծանուցագիր: Նման հիմքով դատական ակտի ճանաչումը և կատարումը մերժելու համար Կոնվենցիան որևէ բացառություն չի նախատեսում: Այսինքն՝ նման հիմքով հայցվող պետության դատարանն իրավունք ունի մերժել ցանկացած դատական ակտի ճանաչման և կատարման մասին միջնորդություն, այդ թվում՝ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին որոշումները: Քանի որ Քիչնևի կոնվենցիան ներկայումս հանդիսանում է ՀՀ կողմից կնքված միակ միջազգային պայմանագիրը, որը նախատեսում է հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին որոշման ճանաչման և կատարման հնարավորություն, իսկ ներպետական իրավական ակտերը նման որոշումների ճանաչման հնարավորության մասին լուրջ են, կարելի է վստահորեն պնդել, որ հայցի ապահովման միջոց կիրառելու մասին որոշումները ՀՀ-ում ենթակա են ճանաչման և կատարման միայն այն դեպքում, երբ նշված հարցի քննարկմանն ու լուծմանը նվիրված դատական նիստին պատասխանողը մասնակցել է կամ ծանուցված է եղել նիստի ժամանակի և վայրի մասին: Այսինքն՝ ՀՀ-ում նույնպես պետք է կիրառվի եվրոպական փորձը. ՀՀ ներպետական դատարանները յուրաքանչյուր դեպքում, մինչև հայցի ապահովում կիրառելու մասին որոշումը ճանաչելը և կատարման թույլատրելը, պետք է պարզեն՝ արդյո՞ք հայցող պետության դատարանում նման որոշումը կայացնելիս պատասխանողն ունեցել է հնարավորություն մասնակցել այդ նիստին և ներկայացնել առարկություններ:

Ինչ վերաբերում է օտարերկրյա պետությունների նոտարական ակտերի ճանաչման և կատարման հնարավորությանը, ապա պետք է նշել, որ չնայած Քիչնևի կոնվենցիայի 54-րդ հոդվածը նախատեսում է Պայմանավորվող պետությունների պարտավորությունը՝ ճանաչել մյուս Պայմանավորվող կողմերի տարածքներում կայացված դրամական պարտավորությունների վերաբերյալ նոտարական ակտերը («ա» կետ), սակայն Հայաստանի Հանրապետությունը Կոնվենցիային վերաբերող իր վերապահումներում նշում է, որ իրեն իրավունք է վերապահում չկատարել 54-րդ հոդվածի «ա» կետը՝ նոտարական ակտերի մասով: Ինչ վերաբերում է ՀՀ ԲԴ-ին և ՀՀ կողմից կնքված երկկողմ պայմանագրերին, ապա դրանք նոտարական ակտերի ճանաչման վերաբերյալ որևէ դրույթ չեն պարունակում: *Վերոնշյալ թույլ է տալիս պնդել, որ ՀՀ-ում օտարերկրյա պետությունների նոտարական ակտերի ճանաչում և կատարում չի թույլատրվում:*

Այսպիսով, ՀՀ-ում կարող են ճանաչվել գործն ըստ էության լուծող օտարերկրյա բոլոր դատական ակտերը. օտարերկրյա դատական ակտը ՀՀ-ում կարող է ճանաչվել անկախ այն հանգամանքից, թե այդ ակտով հայցը բավարարվել է, թե մերժվել, անկախ այն հանգամանքից՝ այդ ակտը ենթակա է միայն ճանաչման, թե անհրաժեշտ է նաև թույլատրել այն կատարման: ՀՀ-ում կարող են ճանաչվել նաև պարզեցված վարույթի արդյունքում կայացված օտարերկրյա դատական հրամանները կամ վճարման կարգադրությունները: Գործի միայն իրավաբանական ճակատագիրը որոշող, այսինքն՝ գործն ըստ էության չլուծող դատական ակտերը, ինչպես նաև միջանկյալ դատական ակտերը ՀՀ-ում ճանաչման և կատարման ենթակա չեն: Բացառություն են կազմում միայն հայցի ապահովման միջոցներ կիրառելու մասին որոշումները, որոնք էլ կարող են ճանաչվել միայն պայմանով, որ կայացված լինեն այն կողմի մասնակցությամբ, ուստի նախորդում են:

ՊԵՆՏԱՄԲԵՐ 2012 12 (161)

1. Яблочков Т.М. Труды по международному частному праву. ЮСТ Юридическая ферма, Статут. М., с. 162.
2. Նույն տեղում:
3. Никифоров А.В. Комментарий Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. — 3-е изд. М., РИОР, ИНФР-М, с. 458.
4. Борисов А.Б. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный), Москва, Книжный мир, 2009, с. 520.
5. Roger C. Crampton, David P. Currie, Herma Hill Kay, Larry Kramer Conflict of Laws. Cases, Comments. Questions / Fifth editin. ST Paul, 1993, p. 405.
6. Зайцев Р.В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов. М., Волтерс Клувер 2007, с. 131.
7. Зайцев Р.В. Признание и приведение в исполнение в России иностранных судебных актов. М., Волтерс Клувер, 2007, с. 128.
8. Մոլդյան Ս. Գ. Առաջին ատյանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2010, էջ 54:

9. Մոլդյան Ս. Գ. Առաջին ատյանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2010, էջ 60:
10. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации. 3-е издание. Под общей редакцией заместителя Председателя Верховного Суда Российской Федерации В.И.Нечаева. М., 2008, с. 451.
11. Конев Д. В. Признание и приведение в исполнение иностранных судебных актов по гражданским и торговым делам в Федеративной Республике Германия: сравнительно-правовой анализ. Екатеринбург, 2008, с. 267.
12. European Commentaries on Private International Law. Brussels I Regulation. Edited by Ulrich Magnus, Peter Mankowski. Sellier, European Law Publishers, 2007, p. 541.
13. Конев Д. В. Признание и приведение в исполнение иностранных судебных актов по гражданским и торговым делам в Федеративной Республике Германия: сравнительно-правовой анализ. Екатеринбург, 2008, с. 160.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԶԲԵՎԱԿԱՆ ԴԱՍԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՅԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2012 թվականի նոյեմբերի 1-ին

Երևան քաղաքում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով Արևիկ Հակոբի Սահակյանի և Ծովինար Հակոբի Սահակյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի (այսուհետ նաև՝ Վերաքննիչ դատարան) 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշման դեմ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանի և տուժող Ա.Շահբազյանի վճռաբեկ բողոքները.

Պ Ա Ր Ձ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

1. 2011 թվականի օգոստոսի 29-ին ՀՀ ոստիկանության ՔԳ-Վ Արմավիրի մարզի քննչական բաժնում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով հարուցվել է թիվ 48115110 քրեական գործը:

Նախաքննության մարմնի 2011 թվականի հոկտեմբերի 24-ի որոշմամբ Արևիկ Հակոբի Սահակյանը և Ծովինար Հակոբի Սահակյանը ներգրավվել են որպես մեղադրյալ, և նրանց մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով: Նույն օրը ՀՀ ոստիկանության ՔԳ-Վ Արմավիրի մարզի քննչական բաժնի քննիչի որոշումներով Արևիկ և Ծովինար Սահակյանների նկատմամբ որպես խափանման միջոց է ընտրվել ստորագրություն չհեռանալու մասին:

2011 թվականի նոյեմբերի 7-ին քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է Արմավիրի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան (այսուհետ նաև՝ Առաջին ատյանի դատարան):

2. Առաջին ատյանի դատարանի 2012 թվականի փետրվարի 14-ի դատավճռով Արևիկ Հակոբի Սահակյանը մեղավոր է ճանաչվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով և դատապարտվել է տուգանքի՝ նվազագույն աշխատավարձի 30-ապատիկի՝ 30.000 (երեսուն հազար) ՀՀ դրամի չափով:

Ծովինար Հակոբի Սահակյանը մեղավոր է ճանաչվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով և դատապարտվել է տուգանքի՝ նվազագույն աշխատավարձի 30-ապատիկի՝ 30.000 (երեսուն հազար) ՀՀ դրամի չափով:

Վճռվել է քաղաքացիական հայցը թողնել առանց քննության և տուժող Անահիտ Գևորգի Շահբազյանին իրավունք վերապահել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով դիմել դատարան:

3. Առաջին ատյանի դատարանի 2012 թվականի փետրվարի 14-ի դատավճռի դեմ վերաքննիչ բողոք է բերել ամբաստանյալներ Արևիկ և Ծովինար Սահակյանների պաշտպան Յ.Սարգսյանը:

Վերաքննիչ դատարանի 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշմամբ պաշտպանի վերաքննիչ բողոքը բավարարվել է: Առաջին ատյանի դատարանի 2012 թվականի փետրվարի 14-ի դատավճռը Արևիկ Հակոբի Սահակյանի և Ծովինար Հակոբի Սահակյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով բեկանվել է: Արաքքում հանցակազմի բացակայության պատճառաբանությամբ ամբաստանյալներ Արևիկ Հակոբի Սահակյանը և Ծովինար Հակոբի Սահակյանը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով ճանաչվել են անմեղ և արդարացվել են:

4. Վերաքննիչ դատարանի 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշման դեմ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանը և տուժող Ա.Շահբազյանը վճռաբեկ բողոքներ են ներկայացրել:

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՍԱԿԱՆ
Իշխանություն

որոնք Վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի սեպտեմբերի 6-ի որոշմամբ ընդունվել են վարույթ: Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Գործի փաստական հանգամանքները և վճռաբեկ բողոքների քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը

5. Նախաքննության մարմնի կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանին մեղադրանք է առաջադրվել հետևյալ արարքի համար. Արմավիրի մարզի Արմավիր գյուղի բնակչուհիներ Արևիկ և Ծովինար Հակոբի Սահակյանները իրենց մոր՝ Վալյա Հարությունյանի հետ բնակվել են իրենց հանգուցյալ հոր՝ Հակոբ Սահակյանի՝ Արմավիրի մարզի Արմավիր գյուղի տանը, որտեղ բնակվել է նաև Արևիկի և Ծովինարի հորաքույր Անահիտ Գևորգի Շահբազյանը:

Հակոբ Սահակյանի մահվանից հետո երեխաների՝ Արևիկի և Ծովինարի և կնոջ՝ Վալյա Հարությունյանի հարաբերությունները հանգուցյալի քրոջ՝ Անահիտ Գևորգի Շահբազյանի հետ մշտապես եղել են լարված, միմյանց հետ հաճախ վիճաբանել են կենցաղային հարցերի շուրջ, դրա պատճառով Վալյա Հարությունյանն իր դուստրերի՝ Արևիկի և Ծովինարի հետ տեղափոխվել է եղբոր տուն: 2011 թվականի օգոստոսի 10-ին՝ ժամը 17-ի սահմաններում, Վալյա Հարությունյանն իր եղբորորդի Կոլյա Հայկի Հարությունյանի և նրա ընկեր Արմեն Սրապի Կնյազյանի հետ վերջինիս «ՋԻԼ» մակնիշի ավտոմեքենայով գնացել են Արմավիրի մարզի Արմավիր գյուղ՝ իրենց իրերը տեղափոխելու նպատակով: Անահիտ Շահբազյանը, տեսնելով Վալյա Հարությունյանին, Արևիկ և Ծովինար Սահակյաններին, սկզբում արգելել է վերջիններին մտնել տան բակ, այնուհետև սկսել է վիճաբանել նրանց հետ՝ պատճառաբանելով, թե նրանք իրենց իրերի հետ իր ապրանքներն էլ են ցանկացել տանել, և պոլիէթիլենային շիշը նետել է Արևիկ Սահակյանի ուղղությամբ: Այդ ժամանակ Վալյա Հարությունյանը, գտնվելով տանը, իրենց հագուստներն է դասավորել, իսկ աղջիկները՝ Արևիկը և Ծովինարը, իրերն են տեղափոխել և դրել «ՋԻԼ» ավտոմեքենայի մեջ: Այդ ընթացքում Անահիտ Շահբազյանը փորձել է խանգարել Արևիկ և Ծովինար Սահակյաններին, որի պատճառով վիճաբանություն է սկսվել, և վերջիններս, ձեռքերով և ոտքերով հարվածելով, ծեծի են ենթարկել Անահիտ Շահբազյանին: Վալյա Հարությունյանը, բակից վիճաբանության ձայներ լսելով, դուրս է եկել տանից ու դուստրերի հետ միասին հեռացել են այդտեղից (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1, թերթ 66, 75, 95):

6. Առաջին ատյանի դատարանում Արևիկ և Ծովինար Սահակյանները ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի 1-ին մասով առաջադրված մեղադրանքում իրենց մեղավոր չեն ճանաչել և նույնաբովանդակ ցուցմունքներ են տվել այն մասին, որ իրոք իրենց հոր՝ Հակոբ Սահակյանի մահից հետո իրենց մոր՝ Վալյա Հարությունյանի հետ բնակվել են իրենց հայրական տանը, սակայն հորաքրոջ՝ Անահիտ Շահբազյանի հետ ունեցել են մշտապես լարված հարաբերություններ, հաճախ են վիճել կենցաղային հարցերի շուրջ, այդ պատճառով նրանք տեղափոխվել են Արմավիր քաղաքում բնակվող իրենց մորեղբոր տուն: 2011 թվականի օգոստոսի 10-ին՝ ժամը 17-ի սահմաններում, իրենց մորեղբոր որդի Կոլյա Հայկի Հարությունյանի և նրա ընկեր Արմեն Սրապի Կնյազյանի հետ վերջինիս «ՋԻԼ» մակնիշի ավտոմեքենայով գնացել են Արմավիրի մարզի Արմավիր գյուղ՝ իրենց իրերը վարձակալած բնակարան տեղափոխելու նպատակով: Անահիտ Շահբազյանը սկզբում արգելել է իրենց մտնել տան բակ, այնուհետև սկսել է վիճաբանել իրենց հետ՝ պատճառաբանելով, թե նրանք իրենց իրերի հետ իր ապրանքներն էլ են ցանկացել տանել և հեղուկով լցված պոլիէթիլենային շիշը նետել է Արևիկ Սահակյանի ուղղությամբ, սակայն վերջինիս չի դիպել: Երբ իրենք իրերն են տեղափոխել և դրել «ՋԻԼ» ավտոմեքենայի մեջ, Անահիտ Շահբազյանը փորձել է խանգարել, որի ժամանակ իրենց միջև վիճաբանություն է սկսվել, իսկ Ծովինար Սահակյանը հրել է Անահիտ Շահբազյանին: Այնուհետև իրենց մայրը՝ Վալյա Հարությունյանը, բակից վիճաբանության ձայներ լսելով, դուրս է եկել տանից ու միասին հեռացել են այդտեղից:

Իրենք Անահիտ Շահբազյանին չեն հարվածել, չեն ծեծել ու մարմնական վնասվածքներ չեն պատճառել, միայն Ծովինար Սահակյանն է հրել նրան՝ սաստելու համար (տե՛ս քրեական գործ հատոր 1, թերթ 187):

7. Վերաքննիչ դատարանի որոշման համաձայն. «Քրեական պատասխանատվության հիմքի, անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության, քրեական դա-

Դատական պրակտիկա

տավարության օրենսդրության խնդիրների, օրինականության, անմեղության կանխավարկածի, ապացույցների, դրանց ստուգման, իրավական գնահատության, ապացուցման ենթական հանգամանքների վերաբերյալ ՀՀ քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության վերոհիշյալ հիմնարար իրավադրույթների պահանջների համատեքստում քննության առնելով Արմավիրի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի դատավճռով հաստատված ճանաչված փաստական հանգամանքներն առ այն, որ ամբաստանյալներ Արևիկ և Ծովինար Սահակյանները 2011թ. օգոստոսի 10-ին՝ ժամը 17.00-ի սահմաններում, Արմավիրի մարզի Արմավիր գյուղում բնակվող իրենց հորաքույր՝ գործով տուժող Անահիտ Գևորգի Շահբազյանի տան բակում, իրենց գույքը տեղափոխելու ժամանակ վիճաբանել են վերջինիս հետ, որի ընթացքում դատավորությանը հարվածներ են հասցրել և ծեծի ենթարկել Անահիտ Շահբազյանին, և Ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավճռով վերը նշված փաստական հանգամանքների հիմքում դրված ապացույցները, ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանը գտնում է, որ Ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավճռի հիմքում դրված ապացույցներով հնարավոր չէ հիմնավորված համարելու ամբաստանյալներ Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմը, մասնավորապես, դրա օբյեկտիվ կողմը:

Դատաբժշկական փորձագետի թիվ 231 եզրակացությամբ ամրագրվել է տուժող Ա.Շահբազյանի ստացած ոչ թե «մարմնական վնասվածքները», այլ «մարմնական վնասվածքը»:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալները և նկատի ունենալով, որ ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանի դատաքննությամբ չհաստատվեց ամբաստանյալներ Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանի կողմից տուժող Ա.Շահբազյանին երեք և ավելի անգամներ հարվածելու փաստը, ինչը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմի պարտադիր հատկանիշն է, ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանը, արտահայտելով միայն իրավունքի շահերը, գործի հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման վրա ձևավորված համոզմամբ հանգում է այն հետևության, որ տուժողի ցուցմունքներն արժանահավատ չեն, նա նպատակ է հետապնդում կենցաղային հողի վրա առաջացած վեճի հետևանքով, իր իսկ հակասական ցուցմունքների վրա ամբաստանյալի կարգավիճակում հայտնված Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու միջոցով պատժելու, նրա՝ որպես շահագրգիռ անձի ցուցմունքները բավարար չեն ամբաստանյալի արարքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներով որակելու համար» (տե՛ս քրեական գործ հատոր 2, թերթ 83, 85, 86):

3. Վճռաբեկ բողոքների հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջները

8. Բողոքաբերը ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մ.Սարգսյանը, նշել է, որ սույն գործով առկա են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 414²-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին և 3-րդ կետերով սահմանված հիմքերը, այն է՝ բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար, և վերաքննիչ դատարանի կողմից թույլ է տրված առերևույթ դատական սխալ, որը կարող է առաջացնել կամ առաջացրել է ծանր հետևանքներ:

9. Ի հիմնավորումն իր վերոշարադրյալ փաստարկի՝ բողոքաբերը նշել է, որ Վերաքննիչ դատարանը խախտել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 126-րդ, 127-րդ հոդվածների և 397-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջները, մասնավորապես, ճիշտ չի գնահատել գործով ձեռք բերված ապացույցները, ճիշտ չի կիրառել նյութական օրենքը, ինչի արդյունքում հանցանք կատարած երկու անձինք անհիմն ազատվել են քրեական պատասխանատվությունից և պատժից:

Բողոքի հեղինակը նշել է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում ծեծելու կամ այլ բռնի գործողություններ կատարելու համար, որը չի առաջացրել մույն օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով («Դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը») նախատեսված հետևանքները, և եզրակացություն արել այն մասին, որ հաստատված չհամարելով ամբաստանյալների կողմից տուժողին բազմաթիվ հարվածներ հասցնելու հանգամանքը՝ Վերաքննիչ դատարանը հանգել է սխալ հետևության ամբաստանյալների արարքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի օբյեկտիվ

կողմի բացակայության վերաբերյալ: Բողոք բերած անձի պնդմամբ ծեծը ենթադրում է գործողությունների պարբերականություն, իսկ սույն հանցակազմի դիսպոզիցիայում նկարագրված «բռնի գործողություններ»-ը ներառում են անձին ֆիզիկական ցավ պատճառած մեկ հարվածը: Որպես նման «բռնի գործողություններ»-ի օրինակ՝ բողոք բերած անձը նշել է մաս կծմքերը, մազերը քաշելը և այլն:

10. Բողոքաբերը փաստարկել է, որ ծեծի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկայի ուսումնասիրությունից երևում է, որ ծեծին քրեաիրավական գնահատական տալու և, հետևաբար, նշված հոդվածի կիրառման հարցում տարատեսակ մոտեցումներ են ցուցաբերվում: Մասնավորապես, ամբաստանյալի կողմից տուժողին մեկ հարված հասցնելու պարագայում դատարանները որոշ դեպքերում կայացրել են մեղադրական, այլ դեպքերում՝ արդարացման դատավճիռներ: Արդյունքում, բողոքաբերը հետևություն է արել այն մասին, որ ծեծի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի կապակցությամբ վճարել դատարանի որոշումը կարող է էական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար:

11. Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը խնդրել է ամբողջությամբ բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշումը և օրինական ուժ տալ Արմավիրի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 2012 թվականի փետրվարի 14-ի դատավճիռին:

12. Բողոքաբերը՝ տուժող Անահիտ Շահբազյանը, նշել է, որ սույն գործով վերաքննիչ դատարանը թույլ է տվել նյութական իրավունքի խախտում, այն է՝ սխալ է մեկնաբանել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան: Ուստի, խնդրել է բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշումը և օրինական ուժ տալ Արմավիրի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 2012 թվականի փետրվարի 14-ի դատավճիռին:

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը

13. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով ներկայացված բողոքները վարույթ ընդունելու հիմքը Վճռաբեկ դատարանի կողմից օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման, ինչպես նաև իրավունքի զարգացման գործառնության իրացումն է: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ծեծի համար պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր: Այդ առումով Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում սույն գործով արտահայտել իրավական դիրքորոշումներ, որոնք կարող են ուղղորդող նշանակություն ունենալ նշված հարցերով դատական պրակտիկայի ճիշտ ձևավորման համար:

1. Ծեծի համար պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածը.

14. Նախքան սույն գործով ներկայացված վճռաբեկ բողոքներում բարձրացված իրավական հարցերին անդրադառնալով՝ Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում վերլուծության ենթարկել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը՝ վերհանելով հատկապես դրա օբյեկտի, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք կարող են էական նշանակություն ունենալ սույն գործով ներկայացված բողոքներում բարձրացված հարցերը քննելիս:

15. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում ծեծելու կամ այլ բռնի գործողություններ կատարելու համար, որը չի առաջացրել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով («Դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը») նախատեսված հետևանքներ:

Սեջբերված քրեաիրավական դրույթը ներառված է մարդու դեմ ուղղված հանցագործությունների համար պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 7-րդ բաժնի՝ կյանքի և առողջության դեմ ուղղված հանցագործությունների համար պատասխանատվություն նախատեսող 16-րդ գլխում: Նշված գլխում ներառված առողջության դեմ հանցագործությունները հանրորեն վտանգավոր այն արարքներն են, որոնք ուղղված են մարդու առողջության դեմ:

Դատական պրակտիկա

16. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության անմիջական օբյեկտը մարդու առողջությունն է, իսկ որպես լրացուցիչ օբյեկտ կարող են հանդես գալ նաև մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը:

Առողջությունը մարդու օրգանիզմի այնպիսի ֆիզիոլոգիական վիճակն է, երբ դրա բոլոր համակարգերը, մասերը և օրգանները նորմալ գործում են: Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության կանոնադրության պրեամբուլայում առողջությունը բնորոշվում է որպես «ֆիզիկական, հոգևոր և սոցիալական լրիվ բարօրության վիճակ և ոչ թե միայն հիվանդությունների կամ ֆիզիկական արատների բացակայություն»:

Առողջության դեմ ուղղված ոտնձգության հետևանքով վնաս է պատճառվում անձի առողջությանը, խախտվում են անձի ինչպես ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունքը, այնպես էլ նրա առողջության ապահովմանն ուղղված հասարակական հարաբերությունները:

Քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտի տեսանկյունից առողջությունը ոչ նյութական բարիք է, որը, ընդհանուր կանոնի համաձայն, բնորոշվում է որպես մարդու ֆիզիկական և հոգեկան բարօրության վիճակ: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ քրեական օրենքը պաշտպանում է ոչ թե առողջության իդեալական վիճակը, այն է՝ անձի ֆիզիկական և հոգեկան լրիվ բարօրության վիճակը, այլ անձի այն առողջական վիճակը, որն առկա է եղել նրա նկատմամբ հանցավոր ոտնձգություն կատարելու պահին: Հետևաբար, «առողջության դեմ ուղղված» հասկացությունն անհրաժեշտ է մեկնաբանել՝ ելնելով ինչպես Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության կանոնադրության պրեամբուլայում առողջությանը տրված ընդհանուր բնորոշումից, այնպես էլ այն անձի մոտ օբյեկտիվորեն առկա առողջական վիճակից, ում նկատմամբ կատարվել է հանցավոր ոտնձգությունը:

Ինչ վերաբերում է 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության լրացուցիչ օբյեկտին՝ արժանապատվությանը, ապա այն հանդիսանում է մարդու՝ որպես կենսաբանական և սոցիալական էության, անհրաժեշտ և անքակտելի հատկանիշ, որի հիման վրա մարդը դառնում է սոցիալական կենսագործունեության լիիրավ սուբյեկտ:

17. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է՝

ա) տուժողին ֆիզիկական ցավ պատճառելով,

բ) տուժողի նկատմամբ այլ բռնի գործողություններ կատարելով, որոնք չեն պարունակում դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելու հատկանիշներ:

Նշված արարքների հետևանքով տուժողի ֆիզիկական վիճակը բացասական փոփոխությունների է ենթարկվում, որոնք բնորոշվում են որպես «առողջության դեմ ուղղված» ոտնձգության հետևանք: Այս կապակցությամբ Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ թեև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում նշվում է ծեծելու կամ այնպիսի այլ բռնի գործողություններ կատարելու մասին, որոնք չեն պարունակում դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելու հատկանիշներ, այնուամենայնիվ այն հանդիսանում է մարդու առողջության դեմ ուղղված ոտնձգություն, որը օժտված է հանրային վտանգավորության որոշակի բնույթով և աստիճանով:

Բացի այդ, Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում նշել, որ այն դեպքերում, երբ կիրառված բռնության հետևանքով տուժողի հոգեկան վիճակը բացասական փոփոխությունների է ենթարկվում, արարքը ենթակա է որակման ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով («ժողտանգում»):

18. Ինչ վերաբերում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածում առկա՝ «այլ բռնի գործողություններ» ձևակերպմանը, ապա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն անհրաժեշտ է մեկնաբանել «բռնություն» հասկացության համատեքստում: Այսպես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի տարբեր հոդվածներում նկարագրված են բռնության տարբեր դրսևորումներ, որոնց թվին են դասվում ծեծը, խոշտանգումը և ՀՀ քրեական օրենսգրքի տարբեր հոդվածներում որպես ինքնուրույն հանցակազմ կամ հանցակազմի որակյալ հատկանիշ կամ հանցանքի կատարման եղանակ նախատեսված բռնի այլ գործողությունները, որոնք նկարագրված են որպես բռնության կիրառում, բռնության սպառնալիք, այլ բռնություն, կյանքի և առողջության համար վտանգավոր բռնություն կամ դրանց կիրառման սպառնալիք, կյանքի և առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնություն կամ դրանց կիրառման սպառնալիք, ֆիզիկական ցավ, ուժեղ ցավ, հո-

գերանական բռնություն և այլն:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բռնությունը՝ որպես քրեորեն հետապնդելի արարք, դիտավորությամբ, անձի կամքին հակառակ կամ առանց նրա կամքը հաշվի առնելու կատարված ցանկացած արարք է, որի արդյունքում անձը գրկվել է կյանքից, կամ սահմանափակվել է նրա ազատությունը, կամ նրա առողջությանը վնաս է պատճառվել, կամ նրան պատճառվել է ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք:

19. Սույն որոշման նախորդ կետում շարադրված վերլուծության համատեքստում մեկնաբանելով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ծեծը կամ այլ բռնի գործողությունները բռնության տարատեսակներ են, որոնք կարող են դրսևորվել ֆիզիկական բռնությամբ: Հոգեբանական բռնության դեպքում արարքը ենթակա է որակման ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով:

19.1. Ծեծելը բնութագրվում է տուժողի մարմնին հարվածներ հասցնելով, ընդ որում, հարվածները կարող են հասցվել ինչպես ձեռքերով կամ ոտքերով, այնպես էլ բուրբ և կոշտ գործիքի գործադրմամբ՝ բազմաթիվ (մեկից ավելի) անգամ:

Վճռաբեկ դատարանի վերոշարադրյալ մեկնաբանության հիմքում ընկած է այն հանգամանքը, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում օգտագործված «ծեծել» եզրույթը ներկայացված է հոգնակի թվով, այսինքն՝ ոչ թե որպես մեկ, այլ բազմակի (մեկից ավելի) ակտ: Այլ խոսքով՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով արգելված ծեծի բովանդակությունից հետևում է, որ ծեծը տուժողին բազմաթիվ (մեկից ավելի) հարվածներ հասցնել է, որի արդյունքում նրան պատճառվել է ֆիզիկական ցավ:

19.2. Այլ բռնի գործողություններ են, օրինակ՝ ձեռքերը ոլորելը, մազերը քաշելը, կճմելը և այլն:

20. Ծեծի կամ այլ բռնի գործողությունների մասին կարող են վկայել անձի վրա արյան գեղումների, քերծվածքների, կապտուկների և այլ նմանատիպ դրսևորումների առկայությունը: Դրա հետ մեկտեղ Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ ծեծի կամ այլ բռնի գործողությունների արդյունքում անձի մարմնի վրա կարող է որևէ տեսանելի հետք չմնալ:

Այն դեպքում, երբ ծեծի կամ այլ բռնի գործողությունների հետևանքով տուժողի մարմնի վրա մնում են տեսանելի հետքեր, դրանք գնահատվում են ըստ ծանրության աստիճանի՝ ընդհանուր կանոններին համապատասխան: Գնահատումը տվյալ դեպքում իրականացվում է պատճառված վնասի ծանրության աստիճանի վերաբերյալ դատաբժշկական փորձաքննության արդյունքների հիման վրա:

Այն դեպքում, երբ ծեծի կամ այլ բռնի գործողությունների արդյունքում անձի մարմնի վրա որևէ տեսանելի հետք չի մնացել և դրանց հետևանքով անձին, օրինակ՝ ֆիզիկական ցավ է պատճառվել կամ դրանք անձի թեթև տկարության պատճառ են հանդիսացել, դատաբժշկական փորձագետն արձանագրում է տուժողի սուբյեկտիվ գանգատները՝ նշելով, որ վնասվածքների տեսանելի հետքերը բացակայում են, և չի որոշում առողջությանը պատճառված վնասի ծանրության աստիճանը: Նման դեպքերում ծեծի կամ բռնի այլ գործողություն կատարելու, մասնավորապես՝ տուժողին ֆիզիկական ցավ պատճառելու հանգամանքի բացահայտումն ամբողջովին դրված է վարույթն իրականացնող մարմնի վրա:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի ճիշտ որակումը կոնկրետ հանրորեն վտանգավոր արարքի մեջ հանցակազմի բոլոր հատկանիշների առկայության հավաստումն է: Հետևաբար, քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի խնդիրն է բացահայտել այն հատկանիշները, տարրերը, որոնք կազմում են տվյալ տեսակի հանցագործության օրենսդրական մոդելը կամ որ նույնն է՝ հանցակազմը:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է նաև, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով գործի քննության ժամանակ վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է ուշադրություն դարձնի և պատշաճ իրավական գնահատության արժանացնի վկաների, տուժողի, ամբաստանյալների ցուցմունքները և գործի այն բոլոր փաստական հանգամանքները, որոնք թույլ կտան սահմանազատել նախ՝ հանցավոր արարքը ոչ հանցավոր արարքից, ասպա քրեորեն հետապնդելի մի արարքը մյուս արարքից և դրանց ճիշտ քրեաիրավական գնահատական տալ:

21. Սուբյեկտիվ կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը բնութագրվում է ուղղակի դիտավորությամբ, այլ խոսքով՝ քննարկվող հանցակազմով

Դատական պրակտիկա

նախատեսված ֆիզիկական բռնությունը կարող է կատարվել միայն ուղղակի դիտավորությամբ:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ծեծը կամ բռնի այլ գործողությունները կարող են այլ հանցագործությունների հատկանիշներ պարունակել կամ դրանց կատարման միջոց լինել: Հետևաբար, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունը այլ հանցագործություններից սահմանազատելու համար անհրաժեշտ է պարզել հանցավորի դիտավորության ուղղվածությունը և գործի կոնկրետ հանգամանքները և ըստ այդմ էլ որոշել, թե արարքը քրեական օրենքով պաշտպանվող որ օբյեկտի դեմ է ուղղված: Օրինակ, եթե խուլիգանության ժամանակ հանցավորի արարքը գուցարդվել է անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, ապա այն այլ հատկանիշների առկայության դեպքում պետք է որակվի ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածով («Խուլիգանություն»): Կամ անձի կյանքի կամ առողջության համար բռնությունը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 175-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի («Ավազակություն») պարտադիր հատկանիշ է, իսկ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնությունը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը կողոպուտի պարտադիր հատկանիշ է (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 176-րդ հոդված) և այլն:

Ինչ վերաբերում է ծեծի կամ այլ բռնի գործողությունների շարժառիթին ու նպատակին, ապա դրանք կարող են տարբեր լինել և արարքի որակման վրա չեն ազդում:

II. Մեկ հարվածի քրեահրավական նշանակությունը և հետևանքները.

22. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված իրավական հարցը հետևյալն է. կարո՞ղ է արդյոք մեկ հարվածը որակվել որպես ծեծ:

23. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգման կամ դաժան, անմարդկային նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»:

«Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն. «(...) «խոշտանգում» հասկացությունը նշանակում է ցանկացած գործողություն, որով որևէ անձի դիտավորությամբ պատճառվում է մարմնական կամ մտավոր ուժեղ ցավ կամ տառապանք՝ նրանից կամ երրորդ անձից տեղեկություններ կամ խոստովանություն կորզելու, այն գործողության համար պատժելու, որը կատարել կամ կատարման մեջ կասկածվում է նա կամ երրորդ անձը, կամ նրան կամ երրորդ անձին վախեցնելու կամ հարկադրելու նպատակով, կամ ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված ցանկացած պատճառով, երբ նման ցավը կամ տառապանքը պատճառվում է պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ անձի կողմից կամ նրանց դրդմամբ կամ համաձայնությամբ: Սա չի ներառում այն ցավն ու տառապանքը, որոնք բխում են օրինական պատժամիջոցներից միայն կամ հատուկ են դրանց»:

Վերոշարադրյալ, ինչպես նաև մի շարք այլ միջազգային-իրավական դրույթներ Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերլուծության են ենթարկվել *Ս. Գոդյանի* գործով կայացված որոշման մեջ, որտեղ ընդգծվել է խոշտանգումների, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արգելքի բացարձակ բնույթը (տե՛ս *mutatis mutandis* Արայիկ Էդուարդի Գոդյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի փետրվարի 12-ի թիվ ԵԱԶԴ/0049/01/09 որոշումը):

24. Սույն որոշման նախորդ կետում մեջբերված դրույթների, մասնավորապես՝ «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի վերլուծությունից երևում է, որ այն կիրառում է «մարմնական կամ հոգեկան ուժեղ ցավ կամ տառապանք» ձևակերպումը: Նշված ձևակերպումը համադրելով սույն որոշման 18-րդ կետում մեկնաբանված «բռնություն» հասկացության հետ՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բռնության արդյունքում անձին ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք է պատճառվում, ուստի ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով չեն կարող որակվել այն դեպքերը, երբ անձին ֆիզիկական ցավ չի պատճառվում: Միևնույն ժամանակ ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանքը պատասխա-

նատվություն է առաջացնում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով:

Վճռաբեկ դատարանի վերոշարադրյալ եզրակացությունը հիմնված է այն հանգամանքի վրա, որ եթե արարքը փաստացի չի առաջացրել ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք և այդպիսիք պատճառելու դիտավորյալ չի բնութագրվում, իր նվազ կարևորության պատճառով չի կարող հանցագործություն համարվել (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

25. Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ վերոշարադրյալ եզրահանգումը հաստատվում է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ («Դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը») և 119-րդ («Խոշտանգումը») հոդվածների կառուցվածքային և բովանդակային համեմատությամբ:

Այսպես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում դիտավորյալ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելու համար, որն առաջացրել է առողջության կարճատև քայքայում, կամ ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստ:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածում խոշտանգումը բնորոշվում է որպես ցանկացած այնպիսի գործողություն, որի միջոցով դիտավորյալ կերպով անձին պատճառվում է ուժեղ ցավ կամ մարմնական կամ հոգեկան տառապանք, եթե դա չի առաջացրել սույն օրենսգրքի 112-րդ («Դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը») և 113-րդ («Դիտավորությամբ առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը») հոդվածներով նախատեսված հետևանքներ:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ, 118-րդ և 119-րդ հոդվածներում նախատեսված հանցագործությունների պարտադիր հատկանիշներից մեկը ֆիզիկական ցավի առկայությունն է: Նշված հոդվածների տարբերությունը պատճառված վնասի աստիճանն է: Մասնավորապես՝ դիտավորյալ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելու դեպքում արարքը որակվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով, դիտավորյալ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելու հատկանիշի բացակայության, ինչպես նաև դեպքում, երբ անձին պատճառվել է ֆիզիկական ցավ, արարքը որակվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով, ուժեղ ցավ, մարմնական կամ հոգեկան տառապանք պատճառելու դեպքում արարքը որակվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով:

26. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ առանց ֆիզիկական ցավի մեկ հարվածը որպես այլ բռնի գործողություններ որակելը ճիշտ չէ, քանի որ օբյեկտիվ կողմի տեսանկյունից հարված հասցնելը և այլ բռնի գործողությունները իրարից տարբերվում են, այդ եզրույթները մույնացնելու, ինչպես լեզվաբացատրական, այնպես էլ քրեաիրավական հիմքեր չկան: Այսպիսով, Վճռաբեկ դատարանը հանգում է հետևության, որ ծեծը ենթադրում է տուժողի մարմնին մեկից ավելի հարվածներ հասցնելը: Միևնույն ժամանակ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ հնարավոր են դեպքեր, երբ մեկ հարվածն ավելի ուժգին լինի, քան մի քանիսը: Հարվածների քանակը արարքը որակելու դեպքում էական նշանակություն ունի միայն այն դեպքում, երբ դրա հետևանքով որևէ հանցակազմի հատկանիշ համարվող ֆիզիկական վնաս չի առաջացել: Այսինքն՝ մեկ հարվածը, եթե առաջացնում է, օրինակ՝ առողջությանը ծանր, միջին ծանրության կամ թեթև վնաս, ապա որակվում է ըստ փաստացի վրա հասած հետևանքի, իսկ այն դեպքում, երբ մեկ հարվածը ֆիզիկական ցավ կամ ֆիզիկական տառապանք չի պատճառել և այդպիսիք պատճառելու դիտավորյալ չի բնութագրվում, ապա իր նվազ կարևորության պատճառով այն չի կարող հանցագործություն համարվել:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ մեկ հարվածով ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառելու կամ այդպիսիք պատճառելու դիտավորյալ առկայության հանգամանքը գնահատելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել տուժողի տարիքը, առողջական վիճակը, ինչպես նաև հանցավորի ֆիզիկական տվյալները, հարվածի տեղակայումը, բնույթը և այլ հանգամանքները, որոնք իրենց համակցությամբ կարող են վկայել, որ տուժողին պատճառվել է ֆիզիկական ցավ:

27. Հինք ընդունելով սույն որոշման 23-26-րդ կետերում շարադրված վերլուծությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մեկ հարվածը չի կարող որակվել որպես ծեծ, ծեծը ենթադրում է տուժողի մարմնին մեկից ավելի հարվածներ հասցնելը, որոնց արդյունքում տուժողին ֆիզիկական ցավ է պատճառվել: Հետևաբար, տուժողի մարմնին մեկից ավելի հարվածներ հասց-

Դատական պրակտիկա

նելը, որոնց արդյունքում տուժողին ֆիզիկական ցավ չի պատճառվել, ենթակա չէ որակման ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով՝ որպես ծեծ:

Դրա հետ մեկտեղ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ տուժողին մեկ անգամ ուժեղ ցավ պատճառելը կամ պարբերաբար մեկական հարված հասցնելը, անկախ հարվածի ուժգնությունից, կարող է որակվել որպես խոշտանգում (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 119-րդ հոդված), եթե հանցավորը գիտակցել է, որ իր գործողություններով անձին դիտավորյալ կերպով պատճառել է ուժեղ ցավ կամ մարմնական կամ հոգեկան տառապանք: Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է նաև, որ մեկ հարվածը, որը չի որակվում որպես ծեծ և հետևաբար, քրեաիրավական պատասխանատվության չի հանգեցնում, կարող է քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն առաջացնել, եթե դրանով նվաստացվի անձի պատիվն ու արժանապատվությունը:

III. Ամբաստանյալներին մեղսագրված արարքի քրեաիրավական գնահատականը.

28. Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված հաջորդ իրավական հարցը հետևյալն է. հիմնավոր՞ է արդյոք Վերաքննիչ դատարանի հետևությունն այն մասին, որ Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի հիմքում դրված ապացույցներով հնարավոր չէ հիմնավորված համարել ամբաստանյալներ Արևիկ և Ծովինար Սահակյանների արարքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմի առկայությունը:

29. Ա. Պասյանի գործով կայացված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-րդ և 270-րդ հոդվածների վերլուծությունից երևում է, որ օրենսդիրը երկու դեպքում էլ օգտագործել է «մեղադրանքի ձևակերպում» եզրույթը, որի կառուցվածքն իրենից ներկայացնում է.

ա) գործով հաստատված, հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական փաստերը, որոնք համապատասխանում են կոնկրետ հանցակազմի հատկանիշներին,

բ) քրեական օրենքի կոնկրետ նորմը, որի հատկանիշներին համապատասխանում են մեղադրյալի գործողությունները կամ անգործությունը կազմող փաստերը:

Վերոնշյալ դատողության հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մեղադրանքի ձևակերպումը պետք է արտացոլի մեղսագրվող գործողությունների կամ անգործության բովանդակությունը, հետևաբար պետք է ներառի հանցակազմի բոլոր պարտադիր հատկանիշները բնութագրող փաստական տվյալները: Փաստական տվյալների ներառումն անհրաժեշտ նախապայման է, որպեսզի մեղադրանքի մեջ նշվի այն քրեական օրենքը, որով նախատեսված են հանրության համար վտանգավոր, հակաիրավական և քրեորեն պատժելի արարքի հատկանիշները, այսինքն՝ հանգեցնի մեղադրանքում ձևակերպված արարքին համապատասխան իրավաբանական գնահատական տալուն (տես Արկադի Պատվականի Պասյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԳ/0115/01/09 որոշման 18-րդ կետը):

Գ. Ճաղարյանի և այլոց գործով կայացված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «(...) մեղադրանքը հանդիսանում է քրեադատավարական այն ինստիտուտը, որի միջոցով ապահովվում է հանրային քրեական հետապնդման կառուցակարգի գործունեությունը: Մեղադրանքը հանցակազմը կոնկրետ հանցագործության հանգամանքների և այն կատարած անձի հետ կապող դատավարական միջոցն է, և այդ պատճառով էլ մեղադրանքը կարելի է դիտարկել որպես հանցակազմի հատկանիշների դատավարական արտահայտություն, որից ածանցյալ է նաև քրեական արդարադատության իրականացման գործառույթը:

Քրեական դատավարությունում մեղադրանքը բնորոշվում է որպես կոնկրետ անձին մեղսագրվող հանցավոր գործողության կամ անգործության նկարագրություն դատավարական փաստաթղթերում: Կառուցվածքային առումով մեղադրանքը բաղկացած է գործով հաստատված՝ հանրության համար վտանգավոր և հակաիրավական արարքի կատարման հանգամանքների ամբողջությունից և քրեական օրենքի կոնկրետ նորմից, որի հատկանիշներին համապատասխանում է նշված փաստական հանգամանքների ամբողջությունը: Այլ խոսքով՝ մեղադրանքի տարրեր են կազմում մեղադրանքի ձևակերպումը և դրա իրավաբանական որակումը:

(...)

(...) համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում (անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշում, մեղադրական եզրակացություն) մեղադրանքի ձևակերպման կարևորումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրա առկայությունը հնարավորություն

է տալիս քրեական հետապնդման ենթարկվող անձին արդյունավետ կերպով իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը: Ավելին, մեղադրական եզրակացության մեջ շարադրվող առանձին հարցեր, մասնավորապես, արարքի փաստական նկարագրությունը, այդ նկարագրության հիմքում դրված ապացույցների շրջանակը, դրանց տրված գնահատականը, վճռորոշ նշանակություն ունեն անձի պաշտպանության իրավունքի պատշաճ իրականացման համար:

(...)

(...) գնահատելով մեղադրանքի ձևակերպմանը բովանդակային առումով ներկայացվող պահանջները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դրանում, բացի հանցավորի մասին տվյալներից, հանցագործության տեղից, ժամանակից և եղանակից, մանրամասնորեն և հստակ պետք է նշվեն արարքի քրեաիրավական որակման հիմքում ընկած փաստերը՝ հանցագործության դեպքի և դրա հետ կապված հանգամանքների մանրակրկիտ նկարագրությունը: Արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի իրացման առումով անընդունելի է, երբ իրավասու պաշտոնատար անձը համապատասխան դատավարական փաստաթղթերում մեղադրանքը ձևակերպելիս սահմանափակվի միայն քրեական օրենքով արգելված արարքի ընդհանրական նկարագրությամբ: Նույն կերպ անընդունելի է, երբ հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից կատարված լինելու դեպքում հանցակիցներին ներկայացվում է միևնույն մեղադրանքը՝ առանց հստակեցնելու նրանցից յուրաքանչյուրի կոնկրետ գործողությունները, հանցագործությանը նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթն ու աստիճանը:

(...)

(...) հանցակիցներից յուրաքանչյուրի քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս անհրաժեշտ է հաստատել, որ նա մասնակցել է այնպիսի հանրորեն վտանգավոր արարքի կատարմանը, որն ուղղակիորեն նախատեսված է ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասում և որի կապակցությամբ հաստատված է նրա մեղքը: Այլ խոսքով՝ հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս նրանցից յուրաքանչյուրի արարքը պետք է դիտարկել ոչ թե մեկուսացված, այլ մյուս բոլոր հանցակիցների հետ համակցության մեջ՝ պարզելով հանցակիցներից յուրաքանչյուրի արարքի հանրային վտանգավորությունն ու հակաիրավականությունը և հետևաբար նաև հանցակիցներից յուրաքանչյուրի արարքում հանցագործության հատկանիշների և քրեական պատասխանատվության հիմքերի առկայությունը:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հանցակիցների քրեական պատասխանատվության հարցը լուծելիս վարույթն իրականացնող մարմինը յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարզի և գնահատի հանցակիցների կողմից համատեղ կատարված բոլոր արարքները, ինչպես նաև այդ արարքների հետևանքները՝ արդյունքում ուրվագծելով հանցակիցներից յուրաքանչյուրի՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու սահմաններն ու ծավալները (տե՛ս Գևորգ Խաչատուրի Ճաղարյանի և այլոց գործով Վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի օգոստոսի 24-ի թիվ ԵՇԴ/0002/01/11 որոշման 15-րդ, 19-րդ, 21-րդ և 24-րդ կետերը):

30. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ նախաքննության մարմնի կողմից Արևիկ և Ծովինար Սահակյաններին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով առաջադրված մեղադրանքում առկա է հետևյալ ձևակերպումը. «Այդ ընթացքում Անահիտ Շահբազյանը փորձել է խանգարել Արևիկ և Ծովինար Սահակյաններին, որի պատճառով վիճաբանություն է սկսվել և վերջիններս ձեռքբերով և ոտքերով հարվածելով ծեծի են ենթարկել Անահիտ Շահբազյանին» (տե՛ս սույն որոշման 5-րդ կետը):

Առաջին ատյանի դատարանում Արևիկ և Ծովինար Սահակյանները նույնաբովանդակ ցուցմունքներ են տվել այն մասին, որ Անահիտ Շահբազյանը սկզբում արգելել է իրենց մտնել տան բակ, այնուհետև սկսել է վիճաբանել իրենց հետ՝ պատճառաբանելով, թե նրանք իրենց իրերի հետ իր ապրանքներն էլ են ցանկացել տանել, և հեղուկով լցված պոլիէթիլենային շիշը նետել է Արևիկ Սահակյանի ուղղությամբ, սակայն վերջինիս չի դիպել: Երբ իրենք իրերն են տեղափոխել և դրել «ՋԻԼ» ավտոմեքենայի մեջ, Անահիտ Շահբազյանը փորձել է խանգարել, որի ժամանակ իրենց միջև վիճաբանություն է սկսվել, իսկ Ծովինար Սահակյանը հրել է Անահիտ Շահբազյանին: Այնուհետև իրենց մայրը՝ Վալյա Հարությունյանը, բակից վիճաբանության ծայեր լսելով, դուրս է եկել տանից ու միասին հեռացել են այդտեղից: Իրենք Անահիտ Շահբազյանին չեն հարվածել, չեն ծեծել ու մարմնական վնասվածքներ չեն պատճառել, միայն Ծովինար Սահակյանն է հրել նրան՝ սաստելու համար (տե՛ս սույն որոշման 6-րդ կետը):

Դատական պրակտիկա

Վերաքննիչ դատարանը, վերաքննիչ բողոքի հիմքերի ու հիմնավորումների սահմաններում ստուգման ենթարկելով Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը՝ արձանագրել է, որ «Ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավճռի հիմքում դրված ապացույցներով կամ գոնե դրանց որոշակի համակցությամբ հնարավոր չէ միանշանակորեն հիմնավորված համարելու ամբաստանյալներ Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմը, մասնավորապես, դրա օբյեկտիվ կողմը:

Դատաբժշկական փորձագետի թիվ 231 եզրակացությամբ ամրագրվել է տուժող Ա.Շահբազյանի ստացած ոչ թե «մարմնական վնասվածքները», այլ «մարմնական վնասվածքը»:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալները և նկատի ունենալով, որ ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանի դատաքննությանը չհաստատվեց ամբաստանյալներ Արևիկ Սահակյանի և Ծովինար Սահակյանի կողմից տուժող Ա.Շահբազյանին երեք և ավելի անգամներ հարվածելու փաստը, ինչը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմի պարտադիր հատկանիշն է, ՀՀ Վերաքննիչ քրեական դատարանը, արտահայտելով միայն իրավունքի շահերը, գործի հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման վրա ձևավորված համոզմամբ հանգում է այն հետևության, որ տուժողի ցուցմունքներն արժանահավատ չեն, նա նպատակ է հետապնդում կենցաղային հողի վրա առաջացած վեճի հետևանքով, իր իսկ հակասական ցուցմունքների վրա ամբաստանյալի կարգավիճակում հայտնված Արևիկ Սահակյանին և Ծովինար Սահակյանին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու միջոցով պատժելու, նրա՝ որպես շահագրգիռ անձի ցուցմունքները բավարար չեն ամբաստանյալի արարքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշներով որակելու համար» (տե՛ս սույն որոշման 7-րդ կետը):

31. Սույն որոշման 29-րդ կետում շարադրված դիրքորոշումների լույսի ներքո մեկնաբանելով սույն որոշման 30-րդ կետում մեջբերված փաստական հանգամանքները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ նախաքննության մարմնի կողմից սույն գործով ամբաստանյալներին առաջադրվել է միևնույն մեղադրանքը՝ առանց հստակեցնելու ենթադրյալ հանցավոր արարքին նրանցից յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթն ու աստիճանը: Ամբաստանյալներին առաջադրված մեղադրանքի ձևակերպումից չի երևում, թե նրանցից յուրաքանչյուրին մեղաազրված արարքն ինչպես է դրսևորվել և ինչու է արտահայտվել, նրանցից ով է հարվածել տուժողին և քանի անգամ:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ մեղադրանքի նման ձևակերպման պայմաններում չի ապահովվել քրեական օրենքով արգելված արարքի կատարման մեջ մեղադրվող անձանց իրավունքը տեղեկանալու իրենց դեմ առաջադրված մեղադրանքի փաստական հիմքերի մասին, հետևաբար չի ապահովվել նաև ամբաստանյալների պաշտպանության իրավունքի իրականացումը, որպես արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի իրականացման պահանջները բավարարող երաշխիք: Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է նաև, որ մեղադրանքի նման ձևակերպման պայմաններում, երբ յուրաքանչյուր հանցակցի մասով իրավախախտման փաստը կոնկրետացված չէ, իսկ դրա հանգամանքներն անհատականացված չեն, հնարավոր չէ անձնական պատասխանատվության, ըստ մեղքի պատասխանատվության և արդարության ու պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքներին համապատասխան պարզել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով նախատեսված քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքի առկայությունը, հանցակիցների մեղավորության աստիճանը և քրեաիրավական նշանակություն ունեցող այլ հարցերի ճիշտ լուծումը:

32. Սույն որոշման նախորդ կետում շարադրված վերլուծության հիման վրա Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ

ա) նախաքննական մարմինը բավարար ապացույցներ չի ներկայացրել տուժողին մեկից ավելի անգամ հարվածներ հասցնելու վերաբերյալ,

բ) նախաքննական մարմնի կողմից ներկայացված մեղադրանքն արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի իրացման առումով հստակեցված չէ, նախաքննական մարմինը դատավարական փաստաթղթերում մեղադրանքը ձևակերպելիս սահմանափակվել է միայն տվյալ արարքով արգելված հանցակազմի ընդհանրական նկարագրությամբ:

33. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի

18-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Հանցանք գործելու մեջ անձի մեղավորության մասին հետևությունը չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա, այն պետք է հաստատվի գործին վերաբերող փոխկապակցված հավաստի ապացույցների բավարար ամբողջությամբ»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Մեղադրանքն ապացուցված լինելու վերաբերյալ բոլոր կասկածները, որոնք չեն կարող փարատվել սույն օրենսգրքի դրույթներին համապատասխան պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում, մեկնաբանվում են հոգուտ մեղադրյալի կամ կասկածյալի»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Դատարանը հանդես չի գալիս մեղադրանքի կամ պաշտպանության կողմում և արտահայտում է միայն իրավունքի շահերը»:

Սույն գործով, փաստորեն, չի հաստատվել ամբաստանյալներ Արևիկ Սահակյանի և Ծովինար Սահակյանի կողմից տուժող Ա.Շահբազյանին մեկից ավելի անգամ հարվածելու փաստը, ավելին, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունը կարող է համարել ապացուցված միայն այն դեպքում, երբ քրեական գործով ձեռք բերված, պատշաճ իրավական ընթացակարգի շրջանակներում հետազոտված, փոխկապակցված հավաստի ապացույցների բավարար ամբողջությամբ, բոլոր կասկածները ամբաստանյալի օգտին փարատելով, միանշանակորեն հիմնավորվի յուրաքանչյուր ամբաստանյալի կատարած բոլոր գործողությունները՝ հասցված հարվածների քանակը, ինչու էլ են դրանք հասցվել, տուժողի մարմնի որ մասերին, ինչը սույն գործով առկա չէ:

34. Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հիմնավոր է վերաքննիչ դատարանի հետևությունն այն մասին, որ Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի հիմքում դրված ապացույցներով հնարավոր չէ հիմնավորված համարել ամբաստանյալներ Արևիկ և Ծովինար Սահակյանների արարքում ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հանցակազմի առկայությունը:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ այս առումով վերաքննիչ դատարանը, պահպանելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 17-րդ, 18-րդ, 25-րդ, 35-րդ, 124-127-րդ, 358-րդ և 365-րդ պահանջները, կայացրել է օրինական և հիմնավորված դատական ակտ:

Անդրադառնալով բողոքաբեր, ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալի այն փաստարկին, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում նախատեսված «այլ բռնի գործողություններ» ձևակերպումն իրենում ներառում է նաև անձին հասցված մեկ հարվածը, որը ֆիզիկական ցավ է պատճառում՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ այն հիմնավոր չէ, քանի որ մեկ հարվածը չի կարող նույնացվել այլ բռնի գործողությունների հետ (տե՛ս սույն որոշման 22-27-րդ կետերը):

35. Հիմք ընդունելով սույն որոշման 14-34-րդ կետերում շարադրված վերլուծությունը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ներկայացված վճռաբեկ բողոքներում նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումների վերաբերյալ փաստարկները (տե՛ս սույն որոշման 8-12-րդ կետերը) իրենց հաստատումը քրեական գործի նյութերում չեն գտնում, ուստի վճռաբեկ բողոքները պետք է թողնել առանց բավարարման:

Ելնելով վերոգրյալներից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-406-րդ, 419-րդ, 422-424-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

1. Վճռաբեկ բողոքները մերժել: Արևիկ Հակոբի Սահակյանին և Ծովինար Հակոբի Սահակյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 118-րդ հոդվածով առաջադրված մեղադրանքում հանցակազմի բացակայության պատճառաբանությամբ անմեղ ճանաչելու և արդարացնելու մասին ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2012 թվականի հուլիսի 4-ի որոշումը թողնել օրինական ուժի մեջ՝ հիմք ընդունելով Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումները:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԳԵՆԵՐԱԼԻՏԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

RESUME - РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУДЕБНЫХ СИСТЕМ АРМЕНИИ: СУДЕБНАЯ СИСТЕМА В ПЕРВОЙ АРМЯНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

ЕЛИЗАВЕТА ДАНИЕЛЯН
СУДЬЯ КАССАЦИОННОГО СУДА РА

Данная статья является продолжением исследования проблем исторического развития судебной системы Армении. В предыдущей статье автор представил формирование и развитие органов правосудия в Армении в древние и средние века, сделал вывод о том, что система судебных органов и признаки судопроизводства в древней и в средневековой Армении базировались на национальных традициях и законах и содержали довольно гуманные и прогрессивные идеи и принципы. В продолжение изучения темы, в данной статье автор представил судебную систему Первой Армянской Республики.

В этот период в Армении в основном действовали законы и своды Царской России с некоторыми редакционными изменениями. Систему судебных органов составляли: арбитражные суды, суд присяжных, районные суды (в Ереване, Александрополе, Карсе), Ереванская судебная палата и Сенат, являющийся единым высшим кассационным судом. Первая Армянская Республика в период сложной историко-политической ситуации просуществовала всего два с половиной года: с 28 мая 1918 года до 2 декабря 1920 года и формирование судебной системы в ней осталось незавершенным по ряду объективных и частично субъективных причин. Тем не менее, судебная система Первой Армянской республики, в основе которой в основном лежало судебное законодательство царской России, по своей сути и недолгому существованию являлась качественно прогрессивным шагом по направлению к судебным системам, формирующимся и действующим по демократическим принципам. Особенно это относится к арбитражным судам и судам присяжных, опыт которых, по нашему мнению, познавателен и приемлем в наше время.

THE CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS AS A PECULIAR SOURCE OF THE RA LAW

ANAHIT MANASYAN
*ASSISTANT TO THE PRESIDENT OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF
THE REPUBLIC OF ARMENIA,
POSTGRADUATE STUDENT AT THE
CHAIR OF CONSTITUTIONAL LAW OF
YEREVAN STATE UNIVERSITY*

The article considers the role of the Constitutional Court decisions in the RA legal system. The author substantiates that the mentioned decisions are means of internal organization and external expression of law; hence, they are a source of the RA law. Moreover, from the point of view of their peculiarities the RA Constitutional Court decisions essentially differ from the models of precedents existing both in the frames of the Anglo-American and the Romano-German doctrines and are a peculiar source of law with normative character.

RESUME - ՔԵՅՈՄԵ

**THE APPLICATION OF A LAW PROVISION
IN FINAL JUDICIAL ACTS IN THE SENSE OF POINT 6
OF PART 1 OF ARTICLE 101 OF THE RA CONSITUTION**

GOR HOVHANNISYAN
*CHIEF SPECIALIST IN THE DEPARTMENT
OF EXPERTISE-ANALYSIS OF THE LAW
CONSULTING SERVICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF RA,
DOCTORAL STUDENT AT THE HUMBOLDT-UNIVERSITY OF BERLIN*

This article presents the interim results of the scientific research conducted by the author within the framework of his Doctoral Dissertation at Humboldt University of Berlin. The author describes the characteristics of the application of law from the point of view of legal methodology. The article first analyses the two-part structure of a legal norm and presents the relationship between main and complete corpus delicti (elements of offence). Thereafter, the author touches upon the doctrine of legal subsumtion and elucidates the law of general syllogism, which underlies the application of law, showing its demonstration in the application of law in the form of legal syllogism. Moreover, a detailed analysis of all the four steps of the process of application of law is also presented. Finally, the position of the Constitutional Court of the Republic of Armenia on the application of law is touched upon, and the existing related discrepancies are brought forward. The author insists that, contrary to the position taken by the Constitutional Court, the references to supporting norms made in judicial acts should also be recognized as application of law in the sense of Point 6, Part 1 of Article 101 of the RA Constitution.

**THE CONCEPT OF STATE GOVERNMENT, ITS PLACE AND ROLE
IN THE SYSTEM OF STATE POWER AUTHORITIES**

TIGRAN GRIGORYAN
*HEAD OF THE ORGANIZATIONAL-LEGAL
DEPARTMENT OF JUDICIAL DEPARTMENT OF RA
POST-GRADUATED STUDENT OT THE CONSTITUTIONAL LAW
DEPARTMENT AT THE FACULTY OF LAW
OF YEREVAN STATE UNIVERSITY*

The main goal of this article is to reveal the concept of state governmental bodies in more available way and show their role in the state power system. For solving this problem it was revealed what means “state government”, “executive power” and what is the concept “government”, which are the objects and subjects of state government. The article also shortly introduces the concepts of executive bodies.

The article also discusses the question of separation and balance of state power. For this article is used not only native but also foreign literature.

ԳԵՆԵՐԱԼԻՏԵՏ 2012 12 (161)

ԳԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

RESUME - PEՅԻՈՄԵ

EXCLUSIVE IMPORTANCE OF TRAINING IN INCREASING QUALITY OF PUBLIC SERVICE AND ITS VITAL IMPORTANCE FOR STAFF OF HUMAN RIGHTS DEFENDER

NAREK GABRIELIAN
*PHD IN LEGAL SCIENCES, LECTURER AT “JURISPRUDENCE”
MASTER’S PROGRAM OF INTERNATIONAL
SCIENTIFIC-EDUCATIONAL CENTER OF NAS RA*

In this article the author has touched upon the authorities reserved to the state prescribed by RA Constitution and laws, namely public service, as well as interpretation of notions of a public servant with simultaneous outlining the importance of the process, which results in the recruitment of people with quality professional knowledge and improved working abilities into the field of public service. It refers to training process, and the author considers it necessary to implement in the staff of the Human Rights Defender as well (hereinafter Ombudsman Staff), where public service is implemented as prescribed by law. By making references to the provisions of those legal acts, which refer to the training of Ombudsman Staff, the author attaches value to the circumstance, which misses so far - legal acts regulating appropriate legal relations adopted by competent body (bodies), which would lay down training of civil servants at Ombudsman Staff with resulting procedure of attestation and annual performance evaluation. Based on the aforementioned circumstances it has been proposed:

- to adopt appropriate legal acts (procedures) by competent bodies to regulate the appropriate field of Ombudsman Staff, which will clearly regulate the legal relations in question.
- to form a proper structure(s), which will be authorized by the law to organize and hold training of civil servants at Ombudsman Staff, and only afterwards it would be possible to solve the issue of awarding classification grades to the civil servants at Ombudsman Staff.

THE ROLE AND THE MEANING OF TRADE UNIONS IN THE MODERN SOCIETY

MHER HAKOBYAN
*ASSISTANT OF JUDGE AT COURT OF FIRST INSTANCE OF AVAN AND NOR
NORK COMMUNITIES OF YEREVAN*

The scientific article “the role and the meaning of trade unions in the modern society” is devoted to the issues of role and the meaning of trade unions in the modern society as social institution having a specific status. Such issues as the definitions of the civic society, the social structure of society, the social institution and the trade unions are enlightened in the article and the relationships and interconnections of the latest are explained. The article introduces to modern perceptions of civic society and trade union, the necessity of the latest in the democratic states, the origins and the development of those definitions, the necessary conditions and preconditions of their existence. Those factors that have become an obstacle for a full existence of trade unions in Armenia and are still as such are enlightened in the article via comparative study by explaining the ways and the possible solutions of those factors and the issues arose before the unions.

RESUME - ՔԵՅՈՄԵ

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF “REFUGEE”

GOR NIKOGHOSYAN

*POST-GRADUATE STUDENT OF THE ACADEMY OF STATE
ADMINISTRATION OF THE RA*

The issue of persons forced to leave their country of origin or permanent residence and looking for a new home, is one of the global problems in the world.

The article explores the universal rules of international law relating to the concept of “refugee”. Insufficient of international legal and doctrinal well-regulatedness of this concept calls for a scientific analysis of the definition of “refugee” in international law, taking into account modern tendencies in the field of a force migration.

ABUSE OF RIGHTS BY JOINT STOCK COMPANIES AND LIMITED LIABILITY COMPANIES AS A FORM OF CORPORATE LEGAL OFFENSE

VAHRAM AVETISYAN

ASSOCIATE PROFESSOR OF CIVIL LAW YSU, PHD

DAVID SEROBYAN

ASSOCIATE PROFESSOR OF CIVIL LAW YSU, PHD

Modern market-organizational relations in the Republic of Armenia are fundamentally different from typical institutional relations of the Soviet period. On the basis of private interests, the subjects of civil law provide for the creation, reorganization and liquidation of the corporation. The bodies of the corporation shall adopt and ensure the implementation of mentioned decisions, choosing strategy of the corporation, distribute the income provided by social, cultural, and other non-profit programs. As a result, innovation, and, in some cases, inadequate legislation governing the activities of corporations, lack of enforcement lead to various violations, conflicts, which are based on misuse of corporate legal entities.

The article investigates some of the issues of abuse of the rights of joint stock companies and limited liability companies, law enforcement and make proposals for solving these problems.

ԴԵՅԱՏՄԱԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

101

RESUME - ՔԵՅՈՒՄԵ

SOME ISSUES CONCERNING THE PROTECTION OF RIGHTS OF THE SHAREHOLDERS

ASHKHEN SOGHOMONYAN
YEREVAN STATE UNIVERSITY FACULTY OF LAW
MASTER'S DEGREE 2ND YEAR STUDENT

The article “Some issues concerning the protection of rights of the shareholders” is devoted to the rights of the shareholders of the Republic of Armenia, the assessment of rights and legal issues arising during the implementation.

In the article, as a result of the research and comparative analysis of various theoretical sources, the normative acts of the RA and some other countries, it is revealed not proper regulated, but violating the shareholders’ rights and as a result of violation deadlock creating situations.

THE MAIN PROBLEMS OF THE OBJECTIVE PARTY OF COMMERCIAL BRIBERY

ANNA DANIBEKYAN

This article considers the signs of the objective party of commercial bribery and related legal issues and problems. In this article is presented, compared and analyzed legislative description of objective party of commercial bribery in the current and previous wordings of 200-th article of the Criminal Code of the Republic of Armenia. The article analyzes the prevailing theory of criminal law in the views and opinions expressed by the various authors about the subject. The article also addressed the issues of improvement the legislative definition of the signs of objective party of commercial bribery.

THE BREACHES OF MATERIAL NORMS AS A GROUND FOR REVERSAL OF THE JUDICIAL ACT IN APPEAL ORDER

VAHE HOVHANNISYAN
PhD IN LAW, DOCENT OF THE YSU

The enactment of the judicial acts settling civil cases in essence in the civil procedure is mainly depend on the lawful application of substantive legislation. The selection and application of provisions of substantive legislation designed to regulate a dispute are the core elements of law enforcement process, the lawfulness of which is a subject of review in the courts of appeal. The current article is dedicated to the research of expressions of incorrect application of substantive provisions of the Armenian Civil Procedure Code (hence CPC), its impact on the outcome of the case and procedural consequences. The result revealed is the shortcoming of the regulation of article 227 of CPC to the extent of missing the option of business customs application by the courts. Based on the aforementioned the author suggests to add to the definition of “other legal acts” the phrase “or business customs”. As an alternative the author finds appropriate the use of the notion “legal provision” which equally refers to the cases of violation or incorrect application of the rules deriving from laws, international agreements, other legal acts or business customs. Additionally, the article comprises conclusions referring to the review of the lawfulness of the first instance courts’ law enforcement practice in the framework of judicial discretion.

RESUME - ՔԵՅՈՄԵ

THE FOREIGN JUDGEMENTS MADE ON CIVIL CASES SUBJECT TO RECOGNITION AND ENFORCEMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

PAVEL TADEVOSYAN
POST-GRADUATE STUDENT OF THE YSU

This article is dedicated to the recognition and enforcement of foreign judgements in civil matters in the Republic of Armenia. The institute of recognition and enforcement of foreign judgements is one of the most difficult spheres of the private international law. Nowadays in the condition of globalization, one of the most important directions or courses of the development of national legislation, which is called to promote Armenia's international relationships with other foreign countries, is the improvement of the mechanism of human rights' protection, which are already confirmed by foreign judgements. Despite of this in the national legislation of Armenia, particularly in the Civil Procedure Code of RA, the institute of the recognition and enforcement of foreign judgements is regulated not properly.

In this article the author speaks about the types of foreign judgements to be recognized and enforced in Armenia. Though in the CPC of RA there is no word about the types of foreign judgements, the author derives them from the international multilateral and bilateral treaties, in which Armenia participates, ascertains whether some types of the foreign judgments should be recognized and enforced in Armenia, what is meant by saying "foreign judgements in civil matters" and offers the legislators of RA to regulate these questions in the Civil Procedure Code of Armenia.

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

103

Թեւավոր խոսքեր

Լռությամբ կարելի է ոչ միայն շատ բան ասել, այլև շատ բան անել:

Է. ԿԱՊԻԵՎ

Կուստությունը նույնպիսի այլանդակություն է, ինչպես սապատը:

Մ. ԳՈՐԿԻ

Աշխարհում չկա ավելի գեղեցիկ շռայլություն, քան շնորհակալության շռայլությունը:

Ժ. ԼԱԲՐՅՈՒԵՐ

Անշնորհակալությունը թուլության տեսակ է: Ականավոր մարդիկ երբեք անշնորհակալ չեն լինում:

Ի. ԳՅՈԹ

Մեծ դժբախտություն չէ ծառայություն մատուցել ապերախտին, բայց մեծ դժբախտություն է ծառայություն ընդունել ստորից:

Ֆ. ԼԱՐՈՇՅՈՒԿՈ

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 2012 12 (161)

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՁԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն,
Երևան, Արովյան 36

հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն